

Міністерство розвитку економіки,
торгівлі та сільського господарства
України

Український інститут
експертизи сортів рослин

Сортознавство: словник термінів

**Міністерство розвитку економіки, торгівлі
та сільського господарства України**

Український інститут експертизи сортів рослин

Сортознавство: словник термінів

Вінниця
ТОВ «ТВОРИ»
2021

УДК 631.526 (038)

С 65

Сортознавство: словник термінів / укл. С. І. Мельник., Н. В. Лещук, С. О. Ткачик та ін. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2021. 167 с. ISBN

Укладачі

д-р екон. наук, проф. С. І. Мельник, канд. с.-г. наук, с.н.с. Н. В. Лещук, канд. с.-г. наук С. О. Ткачик, канд. с.-г. наук З. Б. Києнко, канд. с.-г. наук, с.н.с. С. М. Гринів, канд. с.-г. наук Н. П. Костенко, С. П. Лікар, д-р с.-г. наук, с.н.с. В. М. Меженський, Н. А. Мізерна, В. М. Матус, М. М. Таганцова, канд. с.-г. наук Л. М. Присяжнюк, канд. с.-г. наук Т. М. Хоменко, Т. Д. Сонець, С. В. Васківська.

Рецензенти:

В. В. Моргун, д-р біол. наук, проф., акад. НАН України
Б. Є. Якубенко, д-р біол. наук, проф.
Л. Н. Кобизєва, д-р с.-г. наук, с.н.с.
Н. І. Васько, д-р с.-г. наук, с.н.с.
Д. К. Єгоров, д-р с.-г. наук, с.н.с.
О. Ю. Леонов, д-р с.-г. наук, с.н.с.
О. В. Голік, д-р с.-г. наук, с.н.с.

Схвалено до друку Вченою радою Українського інституту експертизи сортів рослин, протокол № 1 від «28» січня 2021 р.

Видання є універсальним довідником, спрямованим для використання спеціалістами в державній системі експертизи сортів рослин, селекціонерами, аграріями, викладачами та студентами аграрних навчальних закладів, заявниками, які подають заявки щодо набуття прав інтелектуальної власності на сорт рослин. Доступний як для фахового, так і для нефахового користувача. Словник подає максимально простий і доступний для користувача перелік термінів і їхніх пояснень в офіційно-діловому й науковому стилях. Під час формування словника використано алфавітний принцип розташування матеріалу. З аналогічних видань він вирізняється інформативною насиченістю і компактністю. Містить повні і зрозумілі формулювання значень слів.

Вступ

Потужним біологічним засобом виробництва сільськогосподарської продукції є сорт рослин, який забезпечує високий і сталий рівень урожайності, якості продукції, економію енергетичних і матеріальних засобів та захист навколишнього середовища.

Сортові рослинні ресурси складаються з сортів, які за результатами кваліфікаційної експертизи відносять до об'єктів інтелектуальної власності, придатних до поширення в Україні та охороняють законом України.

Охорона прав у сфері інтелектуальної власності має важливе значення для розвитку економіки і права власності на сорт, формування національних сортових ресурсів та базується на його експертній оцінці.

Починаючи з 2005 року, Україна оголосила про свій намір захищати права на 122 ботанічні види, а з січня 2007 року після ратифікації Акта Міжнародної конвенції з охорони нових сортів рослин 1991 року – захищати всі ботанічні види, що зобов'язало дотримуватися міжнародних правил охорони прав на сорти рослин.

Словник термінів сортознавця – результат роботи колективу авторів, який являє собою сукупність наукової і практичної термінології, що охоплює рослинництво, землеробство, насінництво, селекцію, ботаніку, морфологію, захист рослин, біологію тощо.

Ураховуючи те, що нормативно-правова база у сфері інтелектуальної власності на сорти рослин постійно вдосконалюється і поповнюється новими документами, автори, вивчивши попередні видання, мали за мету викласти словниковий матеріал відповідно до чинного законодавства та об'єднати визначення термінів, словосполучень, понять в одне видання. У словнику подано тлумачення міжнародних і вітчизняних правових нормативів захисту прав інтелектуальної власності на сорти рослин та методичного забезпечення державної науково-технічної експертизи.

Актуальність та доцільність його підготовки полягає у необхідності забезпечення приведення трактування термінології до точного, однакового та сучасного тлумачення.

Під час формування словника, автори значну увагу приділили задоволенню потреб і запитів користувачів, що виникають у зв'язку з набуттям, здійсненням та захистом прав інтелектуальної власності на сорти рослин, сподіваючись на набуття ним статусу помічника.

«...повний словник будь-якої мови – це ідеал, до якого можна лише прагнути і якого ніколи не можна досягти, бо кожен день і кожна година приносять людям нові поняття і нові для тих понять слова».

Максим Рильський

А

Абіотичні чинники – сукупність умов неорганічного середовища, що впливають на живі організми прямо чи опосередковано: температура, світло, радіоактивне випромінювання, тиск, вологість повітря, сольовий склад води і т. д.

Абсолютний контроль – додатковий контроль, в якому повністю відсутнє використання фактору, що досліджується. Контрольні варіанти порівнюють з дослідними.

Абсорбент – рідина або тверде тіло, що поглинає газ чи розчинену речовину в повному об'ємі.

Автогамія – самозапилення та самозапліднення у вищих рослин (наприклад, у пшениці, ячменю, бобових; рослин родини хрестоцвітих (капустяних), гвоздикових та ін.).

Автоматизована інформаційна система – комплекс програмно-апаратних засобів у сфері охорони прав на сорти рослин.

Автор сорту – фізична особа, яка безпосередньо вивела чи винайшла і поліпшила *сорт*.

Авторська винагорода – винагорода автору сорту за виведення або винайдення та поліпшення сорту.

Автотрофи – живі організми, які синтезують усі потрібні для життєдіяльності органічні речовини з неорганічних (повітря, ґрунту, води). До них належать вищі рослини та водорості, що містять хлорофіл і синтезують органічні речовини за допомогою сонячної енергії (фотосинтез), а також деякі бактерії – хемоавтотрофи.

Автофертильність – здатність рослин формувати сформоване насіння за самозапилення.

Агробіоценоз (агроценоз) – нестійке, штучно створене людиною угруповання рослин і тварин з метою одержання сільськогосподарської продукції, що потребує регулярної агротехнічної підтримки. Характеризується малою екологічною надійністю (не здатний

самовідновлюватись і саморегулюватись), але досить високою врожайністю (продуктивністю). Основу агробіоценозів становить агрофітоценоз.

Агроекологія (сільськогосподарська екологія) – напрям, що вивчає вплив факторів середовища на продуктивність культурних рослин, а також структуру і динаміку угруповань організмів в агроценозах, вплив *агробіоценозів* на життєдіяльність рослин, що вирощуються.

Агроекономічне обґрунтування сівозмін – взаємодія комплексу чинників, що зумовлюють позитивний ефект за застосування правильного набору сільськогосподарських культур і їхнього чергування в просторі й часі.

Агроландшафт – ландшафт, основу якого становлять сільськогосподарські угіддя та лісові насадження, зокрема лісосмуги й інші захисні насадження.

Агролісомеліорація – система лісгосподарських заходів, спрямованих на поліпшення ґрунтово-гідрологічних і кліматичних умов місцевості для ведення сільського господарства.

Агрономічні властивості ґрунту – комплекс взаємозв'язаних механічних, фізичних, хімічних, фізико-хімічних і біологічних властивостей ґрунту, які визначають його родючість і здатність забезпечити рослину умовами життєдіяльності: елементами живлення, водою, повітрям тощо.

Агротехнічні заходи захисту рослин – застосування рекомендованих, оптимізованих щодо фітосанітарного стану заходів, які зменшують прояв хвороб: використання сівозмін, способів і строків сівби, глибини загортання насіння тощо, для знищення інфекційного початку і стримування розвитку хвороб.

Агрофіти¹ – інтродуковані види сільськогосподарських культур, що вирощуються людиною в агроценозах.

Агрофіти² – одна з двох основних груп бур'янів, які розрізняють за походженням; справжні бур'яни, що пов'язані з культурними рослинами протягом багатьох тисячоліть. Порівняння – апофіти.

Агрофітоценоз – штучна рослинна спільнота, що створюється на основі агротехнічних заходів (наприклад, сівба та садіння зернових, овочевих, плодових та технічних культур). Рослинний покрив агрофітоценозів зазвичай утворений одним видом (сортом) культурних рослин та відповідними видами бур'янів.

Агрохімічна картограма – різновид тематичних картограм (карт), що показує просторовий розподіл ступеня забезпеченості ґрунтів елементами живлення (нітрогеном, фосфором, калієм, мікроеле-

ментами), що засвоюються рослинами, потребу ґрунту у вапнуванні чи гіпсуванні.

Агрохімічне обстеження ґрунтів – обстеження, під час якого за окремою методикою відбирають змішані зразки ґрунту, які використовують для визначення рН, забезпечення ґрунтів нітрогеном, рухомим фосфором, обмінним калієм, гумусом тощо.

Адаптація – мобілізація організмом, *сортом*, популяцією ознак і властивостей, у структурі та функціях, що забезпечують існування в умовах певного середовища. *А. онтогенетична* характеризує пристосувальні зміни в період індивідуального розвитку організму. *А. філогенетична* є результатом дії природного добору протягом багатьох поколінь з часу утворення виду. *А. генотипна* є відбір спадково детермінованих змін в генотипі, які зумовлюють утворення нової норми реакції і забезпечують оптимальне функціонування організму або *сорту* в конкретних умовах навколишнього середовища. У селекції виділяють загальну адаптивну здатність (ЗАЗ) і специфічну (САЗ). ЗАЗ відображає здатність культури, *сорту* давати постійно високий урожай за різних умов вирощування. САЗ характеризує стійкість культури або *сорту* до дії специфічних умов середовища (екстремальних температур, посух, певних хвороб, шкідників).

Адаптивна селекція (екологічна селекція) – сукупність методів, які забезпечують створення *сортів* з максимальною і стійкою продуктивністю в певних екологічних умовах, для яких ведеться добір цінних *генотипів*.

Адаптивність – здатність організму, *сорту* пристосовуватися до умов середовища.

Адсорбент – тверда речовина, рідина або гель з великою зовнішньою чи внутрішньою поверхнею, здатна адсорбувати інші речовини – газ, рідину. Наприклад, ґрунт, вискодисперсні природні та штучні пористі тверді речовини є адсорбентами завдяки великій поверхні, що припадає на одиницю маси.

Акліматизація – адаптування (пристосування) інтродукованих організмів до нових кліматичних умов існування.

Акредитація лабораторії – процедура, яка передбачає встановлення відповідності діяльності випробувальної лабораторії міжнародним та/або національним стандартам.

Акропетальний тип розвитку – за якого подальший розвиток бічних пагонів відбувається в напрямку від основи до верхівки.

Акротонія – тип галуження бічних пагонів, при якому найсильніші бічні пагони формуються ближче до верхівки головного пагона. Характерний для деревних рослин, трапляється у трав'яних (волошка, ромашка).

Активні температури – середньодобові температури повітря, що вище біологічного мінімуму, встановленого для певного періоду розвитку організму.

Алелопатія рослин – взаємний вплив рослин, що входять до складу *фітоценозу*, зумовлений виділенням ними в навколишнє середовище фізіологічно активних речовин.

Алелопатричні види (популяції) – *види* (популяції), що трапляються в різних географічних регіонах (або розділені просторовими перешкодами).

Алель – одна з альтернативних структурних форм стану *гена*, кожна з яких характеризується унікальною послідовністю *нуклеотидів*.

Алоризна коренева система – утворена головним, бічним та додатковими коренями. Така коренева система характерна для дводольних рослин (наприклад, помідор, капуста тощо).

Ампліфікація ДНК – процес формування додаткових копій ділянок хромосомної ДНК, що містить певні гени чи сегменти структурного гетерохроматина; збільшення числа копій будь-якої ділянки ДНК в пробірці методом *ПЛР*.

Анабіоз – тимчасовий стан деяких тварин, рослин і мікроорганізмів, коли всі життєві процеси в їхньому організмі так уповільнюються, що зникають видимі прояви життя. Є пристосуванням до несприятливих умов.

Аналіз – детальне вивчення природи предмету, компонентів, з яких він складається, та взаємозв'язків між компонентами.

Аналоги-відновлювачі фертильності – насінницькі форми, у разі запилення якими рослин стерильних форм у наступному поколінні відновлюється фертильність (життєздатність) пилку.

Андроцей – сукупність тичинок у квітці.

Анізотропія – здатність різних органів однієї рослини приймати різне положення за однакової дії чинників навколишнього середовища (верхівка *пагона* вигинається до світла, а листки перпендикулярно до напрямку світла).

Антагонізм пестицидів – послаблення токсичної дії пестициду за сумісного застосування з іншими.

Антоціани (глікозиди) – барвні речовини (пігменти) синього, червоного і фіолетового кольору, що містяться в багатьох рослинних клітинах; зумовлюють забарвлення квіток, плодів, стебел, листків. Їхньому нагромадженню в клітинах сприяють світло, низька температура, пошкодження тканин та інші фактори.

Антропогенний вплив – будь-який вид господарської діяльності людини щодо природи.

Антропогенні чинники – сукупність впливів діяльності людини на рослини і фізіологічні процеси, що відбуваються в них.

Апікальна частина – верхня частина рослини або органів.

Апофіти – бур'яни, що походять з місцевої флори. Порівняння – агрофіти ².

Апоміксис – процес розмноження без запліднення.

Арбітражне (експертне) визначення посівних якостей насіння і товарних якостей садивного матеріалу – процедура, за якою проводять шляхом аналізу проб, відібраних від партії насіння та/або садивного матеріалу, і встановлюють відповідність посівних якостей насіння і товарних якостей садивного матеріалу вимогам законодавства у сфері насінництва та розсадництва.

Арборіциди – хімічні препарати, призначені для знищення деревних рослин.

Ареал – область поширення певної таксономічної групи тварин або рослин.

Ареал карантинного об'єкта – територія, зайнята (заселена) карантинним об'єктом.

Атмосферні опади – вода в рідкому (дощ, мряка) і твердому (сніг, град) станах, що випадає з хмар або виділяється з повітря на земну поверхню (туман, роса, іній, паморозь).

Атрактант – речовина, яка приналежить тварин, комах.

Ацидофіти – рослини, що віддають перевагу кислим ґрунтам.

Б

Багатогранний тип стебла – стебло, в якого поперечний зріз має багатогранну форму.

Багатозбіркові культури – культури, урожай яких досягає не одночасно і збирання його проводять два і більше разів.

Багаторазово складні листки – листки, які утворюються розгалуженням черешка – двічі, тричіперистоскладні та тричіпальчастоскладні.

Багаторічний прогноз шкідливих (шкодочинних) організмів – передбачення динаміки чисельності шкідника чи інтенсивності прояву хвороби рослин не менше як за два роки.

Багаторічні бур'яни – бур'яни, цикл розвитку життя яких перевищує два роки, плодоносять щорічно, розмножуються як насінням, так і вегетативними органами (*кореневищами*, кореневими паростками, відрізками *стебел*, *коріннями*, *вусами*). До них належать пирій повзучий, хвощ польовий, гострець, свинорий, гумай та ін.

Багаторічні рослини – рослини, розвиток яких відбувається понад два вегетаційні періоди.

Багатофакторний дослід – дослід, який проводять з метою вивчення дії та взаємодії декількох факторів. Так, наприклад, характеру і ступеня реакції *сортів* на дію умов вирощування (строків сівби, норм висіву (садіння), норм внесення добрив тощо).

База даних – сукупність даних, організованих відповідно до концепції, яка описує характеристику цих даних і взаємозв'язки між їхніми елементами; ця сукупність підтримує щонайменше одну з областей застосування. Загалом база даних містить схеми, таблиці, подання, збережені процедури та інші об'єкти.

База даних GENIE – база для надання в режимі он-лайн інформації про роди і види, що охороняються (GENera і specLEs (GENIE)), запропонована членами Союзу, співробітництва в області екс-

пертизи, досвіду в випробуваннях на відмінність, однорідність і стабільність та наявності Методик сортовипробування UPOV. Крім того, база даних GENIE є сховищем кодів UPOV і надає інформацію про альтернативні ботанічні і загальні назви.

Ба́за даних PLUTO – база, що містить дані про *сорт* рослин, отримані від країн-членів Союзу і Організації економічного співробітництва та розвитку.

Базальна части́на – нижня частина рослини або її органу.

Базипета́льний ро́звиток – розвиток бічних пагонів, гілок або частин органу в напрямку від верхівки до основи, внаслідок чого молодші клітини або частини розміщені ближче до основи. Так проходить диференціація тканин листка в деяких рослин.

Ба́зова лі́нія – лінія, від якої здійснюють перенесення схеми дослідів в польові умови.

Ба́зове ма́точне наса́дження – спеціальне насадження, створене з вихідного садивного матеріалу і слугує для отримання сертифікованого садивного матеріалу.

Ба́зове насі́ння – генерації насіння, отримані від послідовного розмноження добазового насіння.

Ба́зовий сади́вний ма́теріал багаторі́чних рослі́н – безвірусні рослини або частини рослин сортів, клонів, отримані від послідовного розмноження вихідного садивного матеріалу і призначені для створення маточних насаджень.

Бактери́цид – препарат для захисту рослин від бактеріальних захворювань (бактеріозів).

Бактеріа́льний препара́т – препарат, в якому діючою речовиною є бактерії чи продукти їхньої життєдіяльності.

Бактеріа́льні до́брива – препарати, в основі яких лежать ґрунтові мікроорганізми, головним завданням яких є посилення фіксації нітрогену та мінералізація органічних добрив.

Бактеріа́льні токсини – отруйні речовини, що виділяються бактеріями в ґрунт (екзотоксини) або містяться в мікробних клітинах (ендотоксини). Викликають токсикоз ґрунтів.

Бакте́рії бу́льбочкові – ґрунтові бактерії, які утворюють бульбочки на коренях бобових рослин, у яких у симбіозі з рослинами відбувається процес фіксації молекулярного нітрогену з повітря.

Бактеріофа́г – вірус, що уражує бактерії.

Бал (оці́нка) – цифрове позначення (1–9) ступеня прояву певного господарсько-цінного показника *сорт*у.

Бала́нс води́ в ґру́нті – кількісна характеристика водного режиму ґрунту. Його визначають за різницею між кількістю вологи, яка

надходить у ґрунт за певний проміжок часу, і величиною її витрат за цей же час.

Баланс зволоження – різниця між кількістю опадів та випаровуванням (в мм) за вегетаційний період певної культури.

Баланс речовин у ґрунті – співвідношення між сумарним надходженням речовин у ґрунт і загальними їх утратами ґрунтом; кількісне вираження зміни запасів речовин за відповідний проміжок часу.

Баланс тепловий – співвідношення між надходженням і витратою тепла поверхнею ґрунту або певним його шаром за деякий час.

Батьківські компоненти – складові гібриду першого покоління (лінія, гібрид), що використовувалися для його створення.

Беззмінна культура (монокультура) – сільськогосподарська культура, яку тривалий час вирощують на одному полі поза сівозмінною.

Безполіцевий спосіб обробітку ґрунту – обробіток ґрунту без повертання скиби ґрунту зі збереженням на поверхні поля більше половини післяжнивних решток.

Безвірусний садивний матеріал – безвірусні рослини або частини рослин, створені внаслідок селекційної роботи та отримані від розмноження вихідного та базового садивного матеріалу і служать для створення маточних насаджень і закладання промислових насаджень.

Біб – тип плоду рослин, одногніздий, утворений одним плодолистиком, що розкривається від верхівки до основи по черевному і спинному швах, хоча багато бобів нерозкривні. Характерний для рослин родини бобових.

Білкі – складні високомолекулярні природні органічні речовини, що складаються з амінокислот, сполучених пептидними зв'язками.

Бінарна (біномінальна) комбінація – видова назва, що складається з назви роду і видового епітету. Наприклад, *Nigella sativa*, *Zea mays*.

Біномен – бінарна (біномінальна) комбінація.

Біоаккумуляція – процес накопичення в ґрунтах хімічних елементів, неорганічних та органічних речовин у результаті розкладу рослинних і тваринних решток.

Біогенність ґрунту – важливий показник біологічної активності ґрунту, який відображає вміст мікроорганізмів у ґрунті.

Біоенергетичні рослини – рослини, сировина яких використовується для виробництва різних видів біопалива.

Біологічна активність ґрунту – сукупність біологічних процесів, що протікають у ґрунті.

Біологічна раса¹ – група організмів одного виду чи підвиду, яким властиві спільні ознаки.

Біологічна раса² – спеціалізація облигатних паразитів, що не обмежується тільки пристосованістю до певного роду чи виду, рослин-живителів, а може бути більш вузькою.

Біологічне поглинання – засвоєння рослинами та мікроорганізмами в процесі життєдіяльності елементів живлення з ґрунту й повітря та переведення їх в органічні сполуки свого тіла, у складі яких вони й закріплюються (поглинаються) ґрунтом.

Біологічний метод захисту рослин – метод, який ґрунтується на використанні живих організмів або продуктів їхньої життєдіяльності з метою зменшення чисельності та шкодочинності шкідливих організмів і створення сприятливих умов для діяльності корисних видів у агроценозах.

Біологічний поріг шкодочинності – щільність популяції або ступінь розвитку шкідливого організму, що призводить до мінімальних статистично достовірних втрат продукції рослинного походження.

Біологічний тип – великі групи організмів, до складу яких входять багато видів (іноді навіть із різних таксономічних груп) і які характеризуються подібними пристосуваннями до певних умов існування, наприклад, група ефемерних рослин пустелі. Порівняння *biomün*¹.

Біомаса – кількість речовини живих організмів, що припадає на одиницю площі або об'єму, виражена в одиницях маси або енергії (г/м², г/м³, Дж/м², Дж/м³).

Біопаливний брикет – ущільнене біопаливо з добавками або без них у формі кубічних, багатогранних або циліндричних елементів, отриманих стискуванням подрібленої біомаси.

Біопаливні палети (гранули) – ущільнене біопаливо з добавками або без них, вироблене з порошкоподібної біомаси, циліндричної форми, довжиною здебільшого в межах від 3,15 мм до 40 мм та з обламаними торцями.

Біопрепарат (біологічний препарат для захисту рослин) – препарат, в якому діючою речовиною є мікроорганізм чи продукт його життєдіяльності.

Біотип¹ – група особин популяції того чи іншого виду, які характеризуються тототжнім фенотипом (водночас їхня генетична ідентичність не завжди є обов'язковою). Порівняння *біологічний тип*.

Біотип² – дрібні спеціалізовані форми збудників хвороб рослин, що підпорядковуються расам і різняться між собою реакціями, що проявляються за ураження різних рослин-живителів.

Біотичні чинники – сукупність чинників органічного світу, які впливають на організм, визначаючи умови існування виду в тій чи іншій місцевості.

Біохімічний режим ґрунтів – зміна хімічного складу й властивостей ґрунтів під дією мікроорганізмів, рослин і тварин, пов'язана з періодичним повторенням малого біологічного колообігу речовин у добових, сезонних та річних циклах.

Біоценоз – історично складена сукупність рослинних і тваринних організмів, що займає однотипну ділянку суходольного чи водного простору і забезпечує колообіг речовин, здатна до саморегуляції.

Біоценотичний добір – формування видів і їхніх *популяцій* для спільного існування.

Бічна цибуліна – дочірня цибулина, що розвивається з боку материнської цибулини й згодом від неї відокремлюється.

Блок – група ділянок з розміщеними на них *сортами*.

Бобик – однонасінневий біб. Притаманний, наприклад, буркуну запашному (*Melilotus suaveolens*).

Болотні ґрунти – ґрунти з великою кількістю нерозкладених і напіврозкладених рослинних решток (торфу), які нагромаджуються в них під впливом тривалого надмірного зволоження.

Бонітет ґрунту – сумарний показник родючості і властивостей ґрунту, виражений у балах.

Бонітування ґрунтів – порівняльна оцінка якості ґрунтів за їхніми основними природними властивостями, які мають сталий характер та суттєво впливають на врожайність сільськогосподарських культур, вирощуваних у конкретних природно-кліматичних умовах. Бонітування ґрунтів проводять за 100-бальною шкалою. Вищим балом оцінюють ґрунти з кращими властивостями, які мають найбільшу природну продуктивність.

Борозенний спосіб сівби – розміщення насіння на дно спеціально утвореної борозни. Його застосовують у посушливих районах, щоб покласти насіння зернових колосових культур у вологіший шар ґрунту.

Борозні – довгі, рівні заглибини в землі, проведені плугом, що нарізають для поливу на дренованих слабопроникних ґрунтах; бувають 4-х типів: мілкі, середньоглибокі, глибокі та борознищілини завглибшки, відповідно, 12, 17, 25, 40–70 см, завширшки – 30, 40, 50, 40–60 см.

Боронування – прийом поверхневого обробітку ґрунту бородами. Застосовується для збереження вологи в ґрунті (закривання во-

логи), знищення ґрунтової кірки і сходів бур'янів, згрібання рослинних решток, поліпшення аерації ґрунту, «освіження» ранньою весною озимини і посівів багаторічних трав після укусу, роздроблення і підготування до сівби ріллі.

Боротьба із шкідливими організмами – застосування спеціальних заходів та засобів для знищення шкідливих комах, кліщів, нематод, слимаків, гризунів, збудників хвороб, бур'янів.

Ботанічний таксон – відособлена група рослин, споріднених між собою спільністю *ознак* і властивостей, завдяки чому їм можна присвоїти таксономічну категорію.

Ботричні суцвіття або незавершені, бокоцвіті, моноподіальні – суцвіття з моноподіальним типом галузження, коли головна вісь не припиняє росту в довжину й утворює нижче своєї верхівки менш розвинені бічні гілки. Розрізняють *прості* і *складні ботричні* суцвіття.

Брактія (приквіток) – верхівковий листок за основи *квітки* або *суцвіття*, з пазухи якого виходить *квітконіжка* чи *квітконос*.

Бракування сортіваріантів, повторень або досліду – визнавання окремих сортіваріантів і повторень або всього досліду незадовільним у випадках, коли результати досліду спотворено чинниками, усунення яких неможливе, або ж їхній вплив ставить під сумнів можливість отримання достовірної інформації.

Брикети – препаративна форма пестициду (родентициду), яку використовують для принада проти мишоподібних гризунів.

Брунька – зародок *пагона*, що перебуває в стані відносного спокою і складається із зачаткового стебельця, що закінчується точкою росту й зачатковими *листками*, зачатковими *квітками* або тими й тими.

Брунька апікальна – *брунька*, яка розміщена на верхівці *пагону*.

Брунька бічна – *брунька*, що утворює *пагін* наступного порядку.

Брунька вегетативна – зародковий *пагін*; в ній знаходиться сильно вкорочена вісь – зародок *пагону* з конусом наростання на верхівці та тісно розташовані зародки *листіків*.

Брунька вегетативно-генеративна (змішана) – *брунька*, в якій закладено вегетативні органи, а конус наростання перетворений у зачаткову квітку чи зачаткове суцвіття.

Брунька вивідкова – спеціалізована *брунька*, яка виконує функцію *вегетативного розмноження*.

Брунька додаткова (адвентивна) – *брунька*, що розвивається на будь-якій частині *стебла*, *коренів* чи навіть *листіків*, але не у листових піхвах.

Брунька квіткова (генеративна, репродуктивна) – брунька, з якої розвиваються квітки або суцвіття.

Брунькові виступи – рубчики біля основи прикріплення зовнішніх брунькових лусок.

Бұльба¹ – видозмінений (потовщений та м'ясистий) пагін, стебло якого включає одне чи кілька міжвузлів, сильно розростається і накопичує запасні речовини, переважно крохмаль, рідше олію. Розрізняють *надземні* і *підземні бульби*. Порівняння – *бульбоцибулина*, *коренеплід*, *коренева шишка* або *бульба коренева*.

Бұльба² – дивись бульба коренева (коренева шишка); у рослинництві часто не розрізняється від бульба¹.

Бұльба коренева (коренева шишка) – потовщені додаткові корені, що сильно розростаються і накопичують запасні речовини (жоржина пірчаста – *Dahlia* × *pinnata*, кручені паничі бататові або батат – *Ipomoea batatas*, смикавець їстівний або чуфа – *Cyperus esculentus*). Див. бульба².

Бұльби надземні – потовщення основи головного пагона (кольрабі – *Brassica oleracea* Gongylodes Group) чи бічних пагонів (епіфітні орхідеї) або *виводкові бруньки*, що накопичують запасні речовини (гірчак живорідний – *Persicaria vivipara*).

Бұльби підземні – потовщення підземних пагонів, *столонів*, наприклад, у пасльону бульбистого або картоплі – *Solanum tuberosum*, соняшнику бульбистого або *топінамбуру* – *Helianthus tuberosus*) та *коренів* (див. *бульба коренева*).

Бұльба садивна – орган вегетативного розмноження у *бульбоносних культур*, що використовують для садіння.

Бұльбовий аналіз – контроль за якістю бульб під час зберігання: визначення чистосортності, ураження хворобами і шкідниками, природних втрат, проростання, фізіологічного стану тощо.

Бұльбоцибулина – підземний видозмінений пагін рослини, зовні схожий на цибулину, але за будовою подібний до бульби. На відміну від цибулини, в бульбоцибулині запасні речовини накопичуються в стебловій частині – *денці*. Бульбоцибулини має шафран – *Crocus*, косаріки – *Gladiolus*.

Бур ґрунтовий – прилад для взяття проб ґрунту з різних шарів. Складається зі сталевого циліндра-стакана (внутрішній поперечник – 4,5 см) з поздовжнім прорізом завдовжки 18 см, штанги та ручки. Буром Ізмаїльського беруть зразки ґрунту із порушеною будовою орного шару, а буром Качинського – з шару від 65 до 225 см.

Бур'яни – рослини, що є небажаними на сільськогосподарських угіддях, бо знижують продуктивність та якість продукції рослинництва. Розрізняють *сегетальні* та *рудеральні бур'яни*. *Сеге-*

тальні бур'яни – рослини, що засмічують культурні насадження (мишій сизий – *Setaria glauca*, овес порожній – *Avena fatua*, осот польовий – *Sonchus arvensis*). *Рудеральні бур'яни* – рослини, що селяться на смітниках, порушених землях. Наприклад, нетреба колюча – *Xanthium spinosum*. *Карантинні бур'яни* – особливо шкідливі адвентивні види рослин, яких немає на території країни або вони наявні обмежено і чисельність яких регулюється спеціальними заходами. Наприклад, амброзія полинолиста – *Ambrosia artemisiifolia*, паслін дзьобовий – *Solanum rostratum*, сорго алепське – *Sorghum halepense*. *Бур'яни-паразити* – незелені рослини, що нездатні до самостійного синтезу органічних речовин і використовують поживні речовини рослин-живителів. Наприклад, вовчок білий – *Orobanche alba*, повитиця європейська – *Cuscuta europaea*.

Бутон або пуп'янок – нерозкрита квітка або квіткова брунька, в якій міститься майбутня квітка.

Буферність ґрунту – здатність ґрунту зберігати реакцію середовища (рН), протистояти дії кислот і лугів. Найнижча буферність – у піщаних ґрунтах, а найвища – у глинистих.

В

Вапнування – хімічна меліорація кислих ґрунтів внесенням у них вапнякових добрив, що ґрунтується на заміщенні в ґрунтовому вбирному комплексі (ГВК) обмінних іонів водню та алюмінію на іони кальцію та нейтралізації кислотності або рН ґрунту.

Варіант – досліджувана окрема рослина, *сорт*, агротехнічний прийом або умови вирощування, котрі відрізняються від інших варіантів.

Варіанти дослідів – умови, які створюються під впливом окремих заходів агротехніки або окремих технологій, різний набір *сортів* чи *гібридів*, різні ґрунти або схили, котрі істотно відрізняються між собою.

Варіаційний аналіз – вивчає властивості сукупності об'єктів (рослин), в яких показник *ознаки*, що вивчається, змінюється (варіює) від об'єкта до об'єкта.

Варіаційний ряд – розміщені у порядку збільшення або зменшення будь-якої кількісної *ознаки* варіанти вибіркової сукупності.

Варіація – модифікаційні або генотипові відмінності між складовими одиницями будь-якої сукупності. У випадку кількісної мінливості – відмінності між вираженими *ознаками* у *варіанті варіаційного ряду*.

Вбирна здатність ґрунту – здатність ґрунту затримувати ті чи ті речовини із навколишнього середовища.

Вегетативне розмноження – утворення нової особини з багатоклітинної частини материнського організму; один із способів безстатевого розмноження.

Вегетативний орган – частина тіла рослини, яка виконує основні функції живлення та обміну речовин з зовнішнім середовищем.

Вегетаційний період¹ – період року, коли можливий ріст і розвиток рослин.

Вегетаційний період² – час, необхідний для розвитку рослин; для однорічних – від проростання *насіння* чи від садіння до досягання (збирання врожаю), для багаторічних – від сходів або набубнявіння бруньок до досягання (збирання врожаю), для деревних рослин також – від початку сокоруху і розпускання бруньок до обпадання листків.

Вегетаційний цикл – період, під час якого рослина, виявляючи активну життєдіяльність, проходить повний цикл розвитку від сівби насіння до збирання врожаю. У однорічних рослин період від сівби насіння (садіння бульб) до досягання (збирання врожаю) співпадає з вегетаційним періодом. У багаторічних рослин вегетаційний цикл від сходів до досягання (збирання врожаю) триває мінімум два вегетаційні періоди. Для плодових та лісових культур вегетаційний цикл вважається таким, коли деревні рослини достатньо цвітуть (квітують) і дають задовільний урожай.

Вегетація – активний період життєдіяльності рослин.

Вентральний бік (черевний бік) – частина органу рослин, що спрямована до *стебла*. Наприклад, верхній бік *листка*.

Верхня зав'язь – *зав'язь*, розташована на *квітколожі*, й усі інші частини *квітки* прикріплюються до її основи.

Вибірка – сукупність одиниць продукції, відібрана з певної партії продукції для проведення вибіркового контролю.

Вибірковий гербіцид – гербіцид, що знищує одні *види* трав'яної рослинності і практично не діє на інші, зокрема культурні.

Вибірковий контроль – за якого рішення про якість продукції приймається за наслідками перевірки однієї або декількох вибірок.

Вивідне поле – поле (запільний клин), що тимчасово виводиться із загального чергування і зайняте багато років тією самою багаторічною чи однорічною культурою.

Вид – основна таксономічна категорія в біологічній систематиці, номенклатурній ієрархії.

Вид сівозміни – співвідношення сільськогосподарських культур і парів у сівозміні.

Вид шкідливий (шкодочинний) – вид, що завдає шкоди господарству або викликає захворювання. Відносне поняття, оскільки той самий вид може бути економічно чи соціально небажаним у одному місці й корисним в іншому.

Віди робіт із землеустрою – обстежувальні, вишукувальні, топографо-геодезичні, картографічні, проєктні та проєктно-вишукувальні роботи, що виконують з метою складання документації із землеустрою.

Видова́ назва – *родова назва* сполучена з *видовим епітетом*. Наприклад, *Trifolium pratense* L., конюшина лучна.

Видове пропóлювання – вилучення з насінницького посіву рослин іншого виду.

Відовжені пагони (ауксібласти) – необмежені в рості *пагони* з добре вираженими *міжвузлями*. Бруньки розміщені на більш-менш значній відстані одна від одної.

Видовий епітет – друге слово в назві *таксона*.

Визначення новизни́ сорту – елемент кваліфікаційної експертизи, який відповідно до Закону України «Про охорону прав на сорти рослин» визначає, що заявник чи інша особа за його дозволом не продавав чи у будь-який інший спосіб не передавав матеріал даного сорту для комерційного використання.

Використання сорту – будь-яка дія щодо *сорту*, зазначена в Законі України «Про охорону прав на сорти рослин», у переліку дій, що потребують дозволу володільца патенту або власника майнового права інтелектуальної власності на поширення *сорту*.

Вилу́говування ґру́нту – вимивання з ґрунту різних розчинних речовин у процесі вивітрювання та ґрунтоутворення низхідним або бічним током ґрунтового розчину.

Вілучки – частини поля або ділянки, що не входять до облікової площі. Вони бувають постійними або тимчасовими.

Виля́гання – відхилення рослин від вертикального положення більше 45°, що ускладнює збирання врожаю.

Вимір снігово́го покриву – вимір шару снігу, що лежить на поверхні ґрунту і утворюється внаслідок снігопадів, виконують переносною снігомірною рейкою, яку загостреним кінцем занурюють у сніг до поверхні ґрунту і знімають показники в сантиметрах.

Вимі́рювання – процес визначення числового значення вимірюваної величини та обчислень із застосуванням спеціальних технічних засобів.

Вимолóчуваність – відсоток відокремлення насіння від рослини в процесі обмолоту за оптимального режиму роботи молотильного агрегату.

Ви́нос поживних речовин – кількість поживних речовин, які вилучаються з ґрунту рослинами.

Віповненість горі́ха – відношення об'єму ядра горіха до об'єму внутрішньої порожнини плоду.

Вирівнювальні посіви – сукупність агротехнічних заходів, спрямованих на підвищення вирівняності і родючості ґрунтів на полях, призначених для закладання дослідів з кваліфікаційної експертизи.

Вирівнювання ґрунту – усунення нерівностей на поверхні поля, яке супроводжується руйнуванням брил і великих грудок. Забезпечує зменшення втрат вологи, рівномірне загортання насіння і гербіцидів, якісне виконання робіт з догляду за посівами і збирання врожаю.

Вирівняність зерна – визначається співвідношенням окремих фракцій зерна за розмірами у пробі. Оцінюється у відсотках.

Виродження сорту – зниження господарчо-біологічних якостей *сорту* на основі спадкової мінливості внаслідок розщеплення, появи мутацій, біологічного засмічення та зниження стійкості до хвороб, що передаються через насіння. Ефект виродження *сорту* компенсується періодичним оновленням насіння певного *сорту* за його виробничого використання.

Виснаження ґрунту – збіднення ґрунту на поживні речовини внаслідок тривалого вирощування сільськогосподарських культур без унесення добрив або за недостатньої їхньої кількості.

Витка рослина – рослина, *стебло* якої в'ється навколо опори.

Витривалість рослин до хвороб – здатність рослин протистояти пошкодженням, не зменшуючи продуктивності.

Вихід насіння – кількість кондиційного насіння у вихідній насіннєвій партії після очищення (калібрування), виражене у відсотках.

Вихід продукції – виражене у відсотках відношення кількості виробленого продукту до кількості сировини.

Вихідний садівний матеріал багаторічних рослин – безвірусні рослини або частини рослин *сортів*, *клонів*, створені внаслідок селекційної роботи для подальшого розмноження.

Відмова від майнових прав інтелектуальної власності на сорт рослин – відмова володільця патенту від майнових прав інтелектуальної власності на *сорт* рослин і патенту, що засвідчує ці права, шляхом подання письмового повідомлення до Компетентного органу.

Відновник фертильності – лінії або *сорти*, за схрещування яких з формами, які мають цитоплазматичну чоловічу стерильність (ЦЧС), у останніх відновлюється фертильність пилку.

Відокремлюючий шар – декілька рядів клітин, розміщених біля основи листкового черешка або плодоніжки, що відокремлюють його від *стебла*.

Відпал праймерів (гібридизація праймерів) – процес, коли за оптимально підбраної температури для певного режиму в програмі ампліфікації, відбувається приєднання праймерів до кінців ланцюгів *ДНК*. Температура відпалу вибирається залежно від температур плавлення (денатурації) праймерів (зазвичай температура в межах 50–72 °C).

Відса́дки – *пагони*, які до відокремлення від материнської форми укріплюються в місцях прилягання до землі. Це один із видів вегетативного розмноження. Воно може бути природним, коли *стебла* самостійно прилягають до землі, та штучним, здійсненим людиною.

Відтво́рення родю́чості ґрунті́в – комплекс агротехнічних і меліоративних заходів для відновлення або підвищення ефективної родючості ґрунтів.

Ві́к ґру́нту – тривалість існування ґрунту в часі, протягом якого відбувалося формування певного ґрунту.

Ві́льне ґрунтове пові́тря – суміш газів та летючих органічних сполук, що вільно переміщуються по системі ґрунтових пор і стикаються з атмосферою.

Віно́чок кві́тки – внутрішнє коло *листочків* подвійної *оцвітини* квітки, або єдине коло *листочків* (*пелюсток*) простої *оцвітини*, переважно яскраво забарвлених.

Віруле́нтність фіто́патогена – сукупність властивостей збудника хвороби, що зумовлює ступінь його фітопатогенності щодо певної рослини.

Вісь ко́лоса – головна вісь суцвіття складного колоса.

Ві́чко – частина рослини з *брунькою* і прилеглими тканинами, що пересаджується із однієї рослини на іншу в процесі *окулірування* (*прищеплювання*, *щеплення*). Те саме, що *щиток*³.

Вічноз́елені росли́ни – рослини, що вкриті зеленими листками протягом усього року.

Вкороче́ні па́гони (брахіб́ласти) – *пагони* з нерозвинутими *міжвузлями*. *Вузли* зближені, *бічні бруньки* часто відсутні.

Вла́сник майно́вого пра́ва інтелекту́альної вла́сності на поши́рення сорту́ – особа, якій належить упродовж визначеного Законом України «Про охорону прав на сорти рослин» строку і засвідчене свідоцтвом про державну реєстрацію *сорту* майнове право інтелектуальної власності на поширення *сорту* рослин.

Вну́трішній каранті́н рослі́н – система державних заходів, спрямованих на попередження розповсюдження карантинних об'єктів усередині країни, своєчасне виявлення, локалізацію їхніх вогнищ.

Внутрі́шньосорто́ва мі́нливі́сть – відхилення від сортових *ознак*, що виникає під впливом кліматичних умов вирощування або мутацій.

Внутрі́шньосорто́ве схре́щування – штучне схрещування рослин у межах одного *сорту* самозапильної культури.

Води ґрунтові – вільна гравітаційна волога, що утворює тимчасовий водоносний горизонт у ґрунті або підґрунті, гідравлічно не зв'язаний із першим постійним горизонтом вод.

Води підґрунтові – волога вільна гравітаційна, що утворює в підґрунті водоносний горизонт, який визначається за появою дзеркала вільної води у свердловині (колодязі, шурфі).

Водна суспензія – препаративна форма, в якій хімічна сполука діючої речовини пестициду, що не розчиняється у воді, подрібнена до аморфного стану і забезпечує стабільне його зберігання у воді.

Водний баланс – співвідношення кількості води, що надходить у ґрунт з кількістю води, що витрачається за визначений проміжок часу.

Водний режим ґрунту – сукупність явищ, що визначають надходження, переміщення, витрату й використання організмами ґрунтової вологи.

Водний розчин – розчинена у воді хімічна сполука агрохімікату (пестициду, стимулятора росту рослин, добрива тощо).

Водні властивості ґрунтів – сукупність властивостей ґрунту, що визначають поведінку ґрунтової вологи: водопропускну (фільтраційну), водопіднімальну, водоутримувальну здатності ґрунту, а також доступність (забезпеченість) ґрунтової вологи рослинам.

Вододіл – кордон на поверхні землі, що поділяє стік атмосферних опадів за двома протилежними схилами.

Водопроникність ґрунту – властивість ґрунту поглинати й пропускати воду. Вимірюється висотою водяного стовпчика поглинання водою за першу годину (у см/год).

Водорозчинний концентрат – препаративна форма, в якій діюча речовина пестициду розчинена у воді до стабільно насиченого стану, що легко розводиться водою перед використанням.

Водорозчинні гранули – хімічна сполука діючої речовини агрохімікату у формі гранул, що добре розчиняється у воді.

Водостійка структура ґрунту – структура ґрунту, яка здатна чинити опір розмивній дії води.

Водоупір – шар ґрунту чи породи з низькою водопроникністю.

Волога ґрунтова – вода, яка утримується в ґрунті у формі молекул води H_2O .

Вологість ґрунту – вміст води в ґрунті, %.

Вологість насіння – визначення вмісту вільної вологи в насінні, визначається у відсотках. Цей показник є винятково важливим для визначення якості насіння, тому що він відіграє істотну роль у процесі його зберігання.

Вологість повітря – наявність водяної пари, рідкої і твердої води в повітрі.

Вологоємність ґрунту повна – кількість води, яку ґрунт утримує у разі заповнення всіх порожнин.

Вологоємність капілярна – найбільша кількість води, яку ґрунт утримує вище водного дзеркала (над рівнем ґрунтових вод).

Вологоємність польова або найменша – найменше насичення ґрунту вологою за умови, коли верхня межа капілярної смуги перебуває нижче кореневмісного шару ґрунту, а гравітаційна волога вільно стікає у глибші шари ґрунту. Якщо кількість вологи у ґрунті знижується до 70–60% найменшої вологоємності, ріст і розвиток рослин припиняється.

Вологозарядкове зрошування – одноразове, рідше двохразове (весняне і осіннє) зрошення шляхом інтенсивного поливу ґрунту з метою створення значного запасу вологи на тривалий термін (весь вегетаційний період).

Вологомір (гігрометр) – прилад для вимірювання величин, які характеризують вологість речовини в газоподібному стані (наприклад, вологість повітря).

Володілець патенту на сорт рослин – особа, якій належать упродовж визначеного Законом України «Про охорону прав на сорти рослин» строку і засвідчені патентом майнові права інтелектуальної власності на *сорт* рослин.

Волоски залозисті – вирости клітин епідерми. Бувають одно- або багатоклітинні. Одноклітинний волосок цілком перетворюється на залозу, а в багатоклітинного такого перетворення зазнає заокруглена і здута верхівка.

Волоски зірчасті – багатоклітинні волоски епідерми, численні осі яких мають однакову довжину, виходять з одного місця і розташовані в одній площині.

Волоть – складне суцвіття, бічні гілочки якого замість окремих квіток несуть прості або гіллясті *кутиці*. Притаманне багатьом видам злаків, зокрема вісву посівному – *Avena sativa*, стоколосу житньому – *Bromus secalinus*, тимофіївці лучній – *Phleum pratense*, а також бузку звичайному – *Syringa vulgaris*, винограду виноносному – *Vitis vinifera*, полину дракончиковому – *Artemisia dracunculus*.

Воскова стиглість – передостання фаза стиглості зерна хлібних злаків. За воскової стиглості рослини жовтіють, зерно стає жовтим, ріжеться нігтем, як віск.

Восковий наліт – тонкий шар воскоподібних речовин, який вкриває поверхню листків, стебел і плодів багатьох видів рослин. Виконує захисні функції.

Вставний (інтеркалярний) ріст – ріст органу в міжвузлях, коли утворюється тканина, розміщена в основі метамерів. Характерний для злакових.

Вторинне забарвлення – забарвлення друге після основного, найбільшого за площею ділянки поверхні листків, м'якуша плодів і бульб тощо; порівняно з основним забарвленням.

Вторинні колоски – колоски другого порядку, що утворюють складний колос, китицю або інше складне суцвіття. Дивись колосок.

Втягуючі або контрактильні корені – високоспеціалізовані бічні або додаткові корені, які здатні до поздовжнього скорочення, завдяки цьому багаторічні пагони втягуються в ґрунт.

Вузол – потовщена частина стебла, від якої відходить листок.

Вузол відкритий – вузол, в якому основа листка частково охоплює стебло.

Вузол закритий (повний) – вузол, в якому основа листка повністю охоплює стебло.

Вузол кущення – декілька наближених вузлів, які знаходяться біля основи пагонів у злаків. На ньому розвиваються надземні пагони, а також додаткові корені, що утворюють мичкувату кореневу систему.

Вузькорядний спосіб сівби – спосіб сівби із шириною міжрядь 6,5–7 см, який забезпечує рівномірніше розміщення насіння на площі посіву.

Вуса – надземні повзучі пагони, що вкорінюються у вузлах, наприклад, у суниці ананасовій – *Fragaria × ananassa*, перстача гусячого – *Argentina anserina* L. Дивись надземні столони.

Вусики – є видозміненими листками, прилистками чи пагонами, які дуже чутливі до дотику (тигмотропізм) і виконують функцію прикріплення стебла до різних предметів, наприклад, у винограду виноносного – *Vitis vinifera* L., горошку посівного – *Lathyrus sativus* L., сочевиці харчової – *Lens culinaris* L.

Вушка листка – вирости біля основи піхви листка злаків, що охоплюють стебло. Мають велике ідентифікаційне значення.

В'язальце – верхня частина тичинки, що з'єднує парні пиляки між собою й з тичинковою ниткою; буває вузьким чи широким, іноді м'ясистим чи з придатком.

Г

Га́бітус – зовнішній вигляд рослинного організму. Визначають візуально за кутом розміщення листків та пагонів відносно уявної вертикальної осі. Розрізняють: прямий, напівпрямий, напіврозлогий, розлогий, сланкий.

Галоморфні ґрунти́ – група ґрунтів, в утворенні яких беруть участь процеси, пов'язані з присутністю, міграцією та накопиченням легкорозчинних солей.

Галофіти – рослини, що зростають на засолених ґрунтах, з умістом солей понад 0,5%.

Галу́ження па́гона (гілкува́ння) – розвиток декількох пагонів із одного вихідного внаслідок розкриття верхівкових та бічних бруньок. Типи: дихотомічне або вилчасте – відбувається за рахунок двох ініціалів верхівкової меристеми, які діляться в однаковому темпі під кутом у різні боки; моноподіальне – верхівкова брунька утворює головну вісь, яка росте з року в рік, галуження відбувається за рахунок бічних бруньок.

Гамета – статева, або репродуктивна клітина, що забезпечує внаслідок злиття розвиток нової особини та передає спадкові *ознаки* від батьків нащадкам.

Гаметофіт – статеве покоління живих організмів. Чергується в циклі розвитку з нестатевим поколінням – *спорофітом*.

Ген – одиниця спадковості, що знаходиться в хромосомі, передається з покоління в покоління *гаметами*, контролює розвиток і прояв *ознак* особини.

Генера́ція насіння – насіннєве покоління в межах певної категорії.

Гене́тика – наука про закономірності спадковості та мінливості організмів.

Генети́чно модифіко́вані організми (ГМО) – будь-який організм, у якому генетичний матеріал був змінений за допомогою штуч-

них прийомів переносу *генів*, які не відбуваються у природних умовах, а саме: рекомбінантними методами, які передбачають формування нових комбінацій генетичного матеріалу шляхом внесення молекул нуклеїнової кислоти (вироблених у будь-який спосіб зовні організму) у будь-який вірус, бактеріальну плазмиду або іншу векторну систему та їхнє включення до організму-господаря, в якому вони зазвичай не зустрічаються, однак здатні на тривале розмноження; методами, які передбачають безпосереднє введення в організм спадкового матеріалу, підготовленого зовні організму, включаючи мікроін'єкції, макроін'єкції та мікроінкапсуляції; злиття клітин (у тому числі злиття протоплазми) або методами гібридизації, коли живі клітини з новими комбінаціями генетичного матеріалу формуються шляхом злиття двох або більше клітин у спосіб, який не реалізується за природних обставин.

Генетичний гомеостаз – властивість *популяції* підтримувати рівновагу свого генетичного складу і протистояти раптовим змінам.

Генетичні горизонти – однорідні більш-менш горизонтальні шари, які утворилися за поділу верхньої товщі материнської породи під час ґрунотворного процесу. Формування ґрунтових горизонтів пов'язане з переміщенням продуктів ґрунтоутворення й енергії в ґрунтовій товщі вниз або вгору, їхній акумуляції, а також з пошаровим розподілом *коренів* рослин, мікроорганізмів та ґрунтових тварин.

Генетичний код – послідовність розміщення нуклеотидів у молекулі *ДНК*.

Генна інженерія – біотехнологічний захід, спрямований на конструювання рекомбінантних молекул *ДНК* на основі *ДНК*, взятої з різних джерел; сукупність заходів, методів і технологій одержання рекомбінантних *РНК* і *ДНК*, виділення генів з організму (клітин), здійснення маніпуляцій з генами і введення їх в інші організми.

Генотип – сукупність спадкових властивостей особини, що визначає норму її реакції на будь-які умови середовища; носій генетичної інформації, що передається від покоління до покоління й контролює розвиток, життєдіяльність і біологічні властивості організму.

Генофонд – сукупність усіх генних варіацій (*алелей*) певної *популяції*. *Популяція* володіє всіма своїми *алелями* для оптимального пристосування до умов навколишнього середовища.

Географічна мінливість – відмінність між просторово розділеними популяціями виду.

Географічна раса – географічно обмежена раса, зазвичай, підвиду.

Географія ґрунтів – наука про закономірності поширення ґрунтів у межах суходолу Землі.

Геокарпія – розвиток та досягання плодів у ґрунті внаслідок занурення зав'язі у ґрунт (арахіс).

Гербарій – колекція спеціального зібрання засушених і відповідно змонтованих на аркушах паперу рослин, що слугує для науково-дослідних, навчальних і пізнавальних цілей.

Гербіцид – хімічний препарат для знищення бур'янів.

Гербіцид системної дії – гербіцид, що проникає в тканини рослинного організму і переміщується по них, викликаючи порушення фізіологічних процесів і в подальшому загибель бур'янів.

Герботогічний моніторинг – система спостережень за станом забур'яненості полів і прогноз його змін для того, щоб розробити та виконати економічно й екологічно обґрунтований комплекс заходів по захисту посівів сільськогосподарських культур від бур'янів.

Герботогія – наука про бур'яни і методи боротьби з ними.

Гермафродитні рослини – рослини, всі *квітки* яких мають розвинуті *тичинки* і *маточки*, тобто двостатеві *квітки* одночасно на одній рослині.

Гетерозигота – організм, у якого гомологічні хромосоми мають різні *алелі* тієї чи іншої пари алельних *генів* (Аа, Аа Вв) або різне розміщення *генів*.

Гетерозис – 1) селективна перевага *гетерозигот*; 2) репродуктивний – потужніший розвиток репродуктивних органів, підвищена фертильність, що призводить до формування високого врожаю насіння і плодів; 3) соматичний – потужніший розвиток вегетативних органів гібридів першого покоління.

Гетерозисний гібрид – рослини першого покоління від контрольованого схрещування двох чи більше самозапилених ліній, які внаслідок явища гетерозису переважають вихідні батьківські форми і *сорт*и звичайного типу за врожайністю або іншими *ознаками*. Розрізняють прості, подвійні, потрійні міжсортів та сортолінійні гетерозисні гібриди.

Гетерокарпія – утворення на одній рослині *плодів* різних за морфологічними, анатомічними, фізіологічними та іншими *ознаками*. Притаманна, наприклад, нагідкам лікарським – *Calendula officinalis*, соняшнику однорічному – *Helianthus annuus*.

Гетеростилія – різна довжина приймочок маточок і тичинок.

Гетерофілія – розвиток листків різної форми на одній і тій же рослині протягом вегетаційного періоду.

Гібрид – гетерозиготна особина, що утворюється за схрещування (гібридизації) двох або більше батьківських компонентів з різною спадковістю (генотипами) та поєднує їх ознаки і властивості

Гібрид багатолінійний (складний) – гібрид, що отримують за схрещування трилінійного гібрида з простим гібридом $\{(A \times B) \times C\} \times (D \times R)$ або двох трилінійних гібридів $\{(A \times B) \times C\} \times \{(D \times R) \times K\}$, або інші схеми.

Гібрид першого покоління (F_1) – організм, який поєднує ознаки і властивості батьківських форм, отриманий у разі схрещування спеціально підібраних пар різних сортів одного виду, кожен з яких має певний домінантний ген.

Гібрид другого покоління (F_2) – наступне покоління від гібридів першого покоління. Їхні нащадки називаються гібридами третього покоління (F_3) і т. д.

Гібрид подвійний – гібрид, що одержують за схрещування двох простих міжлінійних гібридів $[(A \times B) \times (C \times D)]$.

Гібрид подвійний міжлінійний – перше покоління (F_1) від схрещування двох простих гібридів.

Гібрид простий міжлінійний – перше покоління (F_1) від схрещування двох самозапильних ліній $(A \times B)$.

Гібрид простий модифікований – гібрид, що одержують за схрещування сестринського гібрида із самозапильною лінією $[(A \times A_1) \times B]$ або іншим сестринським гібридом $[(A \times A_1) \times (B \times B_1)]$.

Гібрид трилінійний – гібрид, що отримують за схрещування простого міжлінійного гібрида із самозапильною лінією $[(A \times B) \times C]$.

Гібрид трилінійний модифікований – гібрид, що отримують за схрещування простого міжлінійного гібрида із сестринським $[(A \times B) \times (C \times C_1)]$, або $\{[(A \times A_1) \times B] \times C\}$.

Гібридизація¹ – схрещування між особинами різних за спадковістю (генотипом) організмів.

Гібридизація² – перерозподіл генетичного матеріалу між популяціями.

Гібридна популяція – сукупність особин певного виду, що генетично розрізняються і сформовані за природного або штучного схрещування.

Гібридна формула – назви батьківських таксонів гібрида, що брали участь у його створенні й поєднані знаком множення між ними. Наприклад, *Cydonia oblonga* $\times$ *Malus domestica*.

Гігроскопічність ґрунту – здатність ґрунту сорбувати на поверхні своїх часточок водяну пару, що міститься в повітрі.

Гідроморфність ґрунтів – наявність у формуванні ґрунтів тимчасового або постійного перезволоження через ознаки оглеєння у вигляді сизуватих, оливкових, охристих та іржавих плям і різних сегрегаційних форм заліза й марганцю.

Гідротермічний коефіцієнт (ГТК) – показник зволоженості території, запропонований Г. Т. Селяніновим. Встановлюється відношенням суми опадів (Γ) в мм за період із середньодобовими температурами повітря понад 10 – до суми температур (Σt) за той же час, зменшеної в 10 разів. Чим нижче показник ГТК, тим посушливіша місцевість.

Гілка – бічний відросток, *пагін дерева, чагарника* або трав'яної рослини, вкритий *листками, квітками*.

Гініке́й – сукупність *плодолистиків* або *маточок* у *квітці*. Заста-ріле – гінецей.

Гіноді́єція – жіноча дводомність, наявність на одних рослинах *квіток* двостатевих, на інших – тільки жіночих.

Гіпоко́тиль – ділянка *стебла* між *кореневою шийкою* і місцем прикріплення *сім'ядолей*. Теж саме що *підсім'ядольне коліно*.

Гіпо́теза – наукове припущення, істинне значення якого є невизначеним.

Гіпсува́ння – хімічна меліорація солонців внесенням у них гіпсу для заміни поглиненого натрію на кальцій у ґрунтово-вбирному комплексі ґрунту. Гіпсування проводять для поліпшення фізико-механічних та фізико-хімічних властивостей ґрунту.

Глиби́на загорта́ння насі́ння – відстань від поверхні ґрунту по вертикальній лінії до нижньої частини розміщення висіяного насіння. Насіння у ґрунті повинно бути загорнене в такі умови, щоб воно знаходилось на твердому ложі і було належно забезпечене водою, теплом, повітрям та елементами мінерального живлення.

Глиби́на розсі́чення листка́ – див. *розчленування листкової пластинки*.

Глюте́ліни – прості білки рослинного походження, що містяться переважно в насінні злаків. Глютеліни розчинні в розбавлених кислотах і лугах та не розчиняються у воді і розбавлених солових розчинах.

Гніздовий спосі́б сі́вби́ – спосіб за якого насіння розміщують по кілька штук в окремі гнізда. Для цього використовують спеціальні сівалки. Основна перевага гніздового способу порівняно з широкорядним полягає в економії насіння.

Гніздува́ння цибу́лі – наявність від двох і більше бруньок-зачатків росткових лусок.

Голівка¹ – ботричне суцвіття, з дуже вкороченою головною віссю, іноді потовщена, проте не пласка, як у *кошика*, а на ній щільно розміщені бічні *квітки* з коротенькими *квітконіжками*, сидячі або майже сидячі. Притаманна, наприклад, конюшині лучній – *Trifolium pratense*, черсаку сійному – *Dipsacus sativus*.

Голівка² – утвір у рослин капусти і салату, сформований перекриванням листків. Те саме, що *качан*¹.

Гіпантій – квітколоже, яке має форму келиха, утворене зростанням переважно нижніх частин *оцвітини* і тичинкових ниток, інколи осі *квітки*.

Гомеоста́з – стан внутрішньої динамічної рівноваги біоценозу, що підтримується регулярним відновленням основних її структур і речовинно-енергетичного складу, а також постійною функціональною саморегуляцією у всіх її ланках.

Гомога́мні кві́тки – *квітки*, у яких *приймочки* та *пиляки* досягають одночасно.

Горизо́нт водонепроні́кний – шар підґрунтя або ґрунту, який характеризується дуже низькою або нульовою водопроникністю.

Горизо́нт ѓумусовий – генетичний горизонт максимального накопичення гумусових речовин у верхній частині мінерального профілю ґрунту.

Горі́х – сухий однонасінний плід, не розкривний, створений з одного плодолистка, з твердим здерев'янілим оплоднем.

Горі́шок – нерозкривний, як правило, однонасінний плід з сухим оплоднем, притаманний, наприклад, горицвіту весняному – *Adonis vernalis*, гречці їстівній – *Fagopyrum esculentum*, коноплям посівним – *Cannabis sativa*.

Гороші́ння виногра́ду – формування дрібних ягід унаслідок нестачі заповнення чи через перевантаження рослини (*куща*) гронами та *пагонами*.

Госпо́дарська сти́глисть росли́н – стан рослин або їхніх органів, коли вони придатні для збирання й використання в господарстві, наприклад, кукурудза на силос чи зелений корм, трави на сіно або трав'яне борошно тощо.

Господарчо ці́нні озна́ки – ознаки, що надають економічну доцільність використовувати певний *сорт* у комерційній діяльності.

Го́стре отру́єння органі́зму (пести́цидами) – порушення життєдіяльності організму з можливим смертельним наслідком за разової дії пестициду.

Гранично допустима концентра́ція (ГДК) – показник безпечного рівня вмісту шкідливих речовин у довкіллі; максимальна кіль-

кість шкідливої речовини в одиниці об'єму або маси у водному, повітряному чи ґрунтовому середовищах, що майже не впливає на здоров'я людини.

Гранулометричний аналіз ґрунту – визначення вмісту в ґрунті різних за розміром механічних елементів (часточок), що вимірюються у відсотках.

Гранулометричний склад ґрунту – відносний вміст фракцій механічних елементів. Класифікація ґрунту за вмістом і співвідношенням в ньому фізичного піску і фізичної глини. За гранулометричним складом ґрунти поділяють на глинисті, суглинкові, супіщані та піщані, залежно від кількості в них фізичної глини (часток розміром менше 0,01 мм). Застаріле – механічний склад ґрунту.

Гранульований пестицид – препаративна форма пестициду з розміром гранул, встановлених нормативно-технічною документацією; має зернисту сипучу форму, яка містить діючу речовину і наповнювач. За розміром гранули поділяють на мікрогранули – 0,15–1 мм; гранули – 1–2 мм; макрогранули – 2,5 мм.

Гребеневий спосіб сівби – сівба насіння на гребнях, утворених спеціальними сівалками, що сприяє кращому забезпеченню культур повітрям, теплом і поживними речовинами у районах надмірного зволоження.

Гронокореніві – розмножуються за допомогою видозмінених коренів, що утворюють гроно.

Ґрунтово-агрохімічний нарис – пояснення до ґрунтової карти й агрохімічних картограм. У ньому подають також інформацію про природні й господарські параметри полів та позасівозмінних ділянок пункту дослідження.

Ґрупа – сукупність культиварів, особин або сукупності рослин на основі визначеної подібності згідно з Міжнародним кодексом номенклатури культурних рослин (МКНKR). Наприклад, *Beta vulgaris* Altissima Group (цукрові буряки), *Beta vulgaris* Conditiva Group (столові буряки), *Beta vulgaris* Cicla Group (Мангольд).

Ґрупа видів – група споріднених видів, *ареали* яких частково перекриваються.

Ґрупа культур – сукупність сільськогосподарських культур подібного використання. Наприклад, *зернобобові*, *олійні*, *плодові*.

Ґрупи сортів винограду – сукупність *сортів*, об'єднаних на основі спільності використання: *столові*, *технічні (винні)* та *підщепні*. *Столові сорти винограду* – *сорти*, що вирощують для споживання ягід у свіжому вигляді. *Технічні сорти винограду* – *сорти*, що вирощують для виготовлення вин та соків. Те саме, що *винні сорти винограду*. *Винні сорти винограду* –

сортів, що вирощують для виготовлення вин та соків. Те саме, що *технічні сорти винограду*. *Підщепні сорти винограду* – *сортів*, що використовують для прищеплювання, надаючи *прищепі* стійкості до несприятливих біотичних чи абіотичних чинників довкілля.

Групові ознаки – найвідмітніші морфологічні *ознаки сорту* які, як відомо з практики, не варіюють або дуже слабо варіюють у межах *сорту*.

Гумус – головний компонент органічної речовини ґрунту, що складається зі специфічних гумусових речовин, органічних сполук (пігментів, смол, восків) і проміжних продуктів їхньої мінералізації та гуміфікації. Це один з фундаментальних продуктів природи, об'єднуюча ланка в еволюції живої і неживої матерії, найважливіший фактор стійкості життєвих процесів, який бере участь у підтриманні життя на нашій планеті. Гумусові речовини можуть бути поділені на три головні фракції: гуміни (ГМ), гумінові кислоти (ГК) і фульвокислоти (ФК).

Густота стояння рослин – кількість рослин, що ростуть на одиниці посівної площі (1 м², 1 га). Густота стояння залежить від виду рослин і технології вирощування. Оптимальна густота має забезпечувати найвищий вихід продукції з одиниці площі.

Грекс – потомство від штучного схрещування визначених батьків видового або грексового рівня (у номенклатурі орхідей).

Ґрунт – поверхневий шар ґрунтового шару земної кори, якому властива родючість, тобто здатність забезпечувати рослини поживними речовинами.

Ґрунти важкі – ґрунти, які чинять великий опір при обробітці, глинисті або важкосуглинкові за гранулометричним складом.

Ґрунти орні – ґрунти, які використовуються людиною як основний засіб землеробства.

Ґрунтова кірка – поверхневий твердий шар, який утворюється унаслідок заплівання ґрунту під дією дощів або зрошування та подальшого висихання чи специфічних процесів ґрунтового утворення.

Ґрунтовий покрив – поверхнева частина літосфери, перетворена дією фізичних, хімічних і біологічних чинників на складну впорядковану тривимірну структуру з рослинним покривом.

Ґрунтовий профіль – вертикальний розріз ґрунту від поверхні до материнської породи, який складається з утворених під час процесу ґрунтового утворення генетично взаємопов'язаних горизонтів у певній послідовності. Ґрунтовий профіль являє собою суму генетичних горизонтів ґрунту. Кожний тип ґрунту має відповідну будову профілю.

Ґрунтовий розчин – волога, що знаходиться в ґрунті і містить в розчиненому стані органічні і мінеральні речовини, гази і колоїди.

Ґрунтовий фунгістазис – властивість ґрунту перешкоджати проростанню і розвитку інфекційних зачатків фітопатогенних грибів.

Ґрунтові відміни – типи ґрунтів за механічним складом, за структурою ґрунту, за його біохімічним складом. За цими показниками проводиться класифікація ґрунтів.

Грунтові води – безнапірні води першого від поверхні постійного водоносного горизонту, що залягає на першому водотривкому шарі гірських порід.

Грунтово-екологічне районування – використання агровиробничих якостей територій за ресурсами вологозабезпечення і природного потенціалу ґрунтів, розробки і впровадження різних систем і технологій землеробства, адаптованих до конкретних природних умов, моніторингу стану ґрунтового покриву, еталонування ґрунтів, удосконалення їхньої діагностики, номенклатури та класифікації у напрямі екологічної зумовленості.

Грунтово-кліматичні зони – ґрунтово-кліматичні умови мають самостійний і комплексний просторово-часовий вплив на потенціал та ступінь сприятливості вирощування сільськогосподарських культур і отримання врожаю, який визначається зональними фізико-географічними особливостями території. За подібністю ґрунтів та кліматичних умов Україну поділено на 3 ґрунтово-кліматичні зони: Степ, Лісостеп, Полісся.

Грунтозахисне землеробство – система землеробства, основним завданням якої є захист ґрунту від водної та вітрової ерозії; комплекс науково обґрунтованих організаційно-господарських, агротехнічних, лісомеліоративних, гідротехнічних та інших заходів, спрямованих на боротьбу з ерозією ґрунту.

Грунтозахисні сівозміни – сівозміни, в яких набір сільськогосподарських культур, їх розміщення і чергування забезпечують захист ґрунтів від ерозії.

Грунтознавство – наука про ґрунти, яка вивчає походження, розвиток, будову, склад, властивості, географічне поширення та раціональне використання ґрунтів.

Грунточисне (промивне) зрошування – зрошування, яке застосовують для промивання ґрунтів з метою їхнього розсолення та нейтралізації шкідливих хімічних речовин або для боротьби із збудниками хвороб, які не виносять затоплення і гинуть.

Грунтосуміш – суміш різних типів ґрунтів у певних співвідношеннях для створення оптимальних властивостей субстрату для вирощування росади та живців.

Грунтотворення – складний природний процес формування ґрунтів унаслідок взаємодії організмів і продуктів їхньої життєдіяльності з материнськими породами та продуктами їхнього вивітрювання в умовах певного клімату, рельєфу й часу.

Грунтотвірні процеси – сукупність всіх явищ, які зумовлюють зміни ґрунтотвірних порід і пов'язані з перетворенням та переміщенням речовин і енергії.

Д

Дводомні рослини – рослини, які мають одностатеві *квітки*, й в яких чоловічі і жіночі *квітки* розміщені на різних особинах.

Дворічні бур'яни – бур'яни, що ростуть два роки, розмножуються лише *насінням*, яке утворюють на другий рік. *Сходи* з'являються навесні, протягом першого літа розвивається *коренева система* й утворюється прикоренева розетка листків, і лише на другий рік – квітконосні *пагони*, *плоди* й *насіння*.

Дезінфекція – сукупність заходів, спрямованих на знищення збудників різних захворювань.

Декоративні рослини – *дерева*, *кущі* й трав'яні рослини, які вирощують для прикрашання міст, населених пунктів, внутрішнього озеленення приміщень з метою задоволення естетичних потреб людини.

Денатурація ДНК – руйнування, перехід *ДНК* із дволанцюгової форми в одноланцюгову за розриву водневих зв'язків між комплементарними парами основ під дією високих температур (90–100 °C) або унаслідок зміни концентрації солей в буфері.

Денітрифікація – процес відновлення мікроорганізмами окиснених форм нітрогену в ґрунті до газоподібних оксидів і молекулярного нітрогену.

Дénце¹ – вкорочена стеблова частина *цибулини* і *бульбоцибулини*, до якої прикріплені луски. Від денця розвиваються додаткові корені.

Дénце² – *квітколоже*, нижня частина *суцвіття* (*кошика*) рослин родини айстрових (*Asteraceae*).

Депресія – явище пригніченості в рості і розвитку.

Депресія чисельності – різке зниження кількості особин виду або групи видів, викликане популяційними, біоценотичними чи абіотичними чинниками.

Депресія хвороби рослин – слабкий розвиток хвороби рослин, що не завдає помітної шкоди.

Дерево – життєва форма деревних рослин з добре вираженим багаторічним стовбуром.

Дерново-карбонатні ґрунти – ґрунти, які мають високу природну родючість (містять до 4% гумусу) і кислотність у межах нейтральної, вони краще забезпечені доступними для рослин живильними елементами. Щоб одержувати високі врожаї плодових й овочевих культур на таких ґрунтах, потрібно застосовувати підвищені дози органічних і мінеральних добрив.

Дерново-підзолисті ґрунти – ґрунти, які характеризуються низьким умістом гумусу – 0,5–2,5 %, невеликим родючим шаром – 10–20 см, кислою реакцією ґрунтового розчину – рН 4–5. Основні заходи щодо підвищення родючості цих ґрунтів полягають у поліпшенні водно-повітряного режиму занадто зволжених ґрунтів за рахунок пристрою дренажних і відкритих осушувальних систем, виконанні культуро-технічних робіт, збільшенні родючого шару в результаті внесення органічних і мінеральних добрив.

Держава-учасниця – країна, що приєдналася до Міжнародної конвенції з охорони нових сортів рослин.

Державне мито – плата фізичних та юридичних осіб за дії, що пов'язані з одержанням патентів на сорти рослин і підтриманням їхньої чинності.

Державний земельний кадастр – єдина державна геоінформаційна система відомостей про землі, розташовані в межах кордонів України, їхнє цільове призначення, обмеження у їхньому використанні, а також дані про кількісну і якісну характеристику земель, їхню оцінку, про розподіл земель між власниками і користувачами.

Державний нагляд (контроль) – діяльність відповідного центрального органу виконавчої влади у межах його повноважень щодо виявлення та запобігання порушенням вимог законодавства у сфері насінництва та розсадництва.

Державний реєстр сортів рослин, придатних для поширення в Україні (Реєстр сортів рослин України) – офіційний перелік сортів рослин, придатних для поширення в Україні. Містить сукупність офіційних відомостей щодо державної реєстрації майнового права інтелектуальної власності на поширення сорту рослин. Компетентний орган забезпечує його ведення.

Державний реєстр суб'єктів насінництва та розсадництва – перелік суб'єктів насінництва та розсадництва, які виробляють на-

- сіння та/або садивний матеріал для реалізації відповідно до вимог Закону.
- Державний резервний насіннєвий фонд** – запас базового та сертифікованого насіння.
- Дернина** – верхній шар цілинного ґрунту, густо пронизаний перепленими живими і відмерлими *коренями* та *кореневищами рослин*.
- Детермінантні сорти** – сорти з обмеженим (закінченим) ростом, що не вимагають підв'язування до опори, пасинкування, прищипування.
- Детоксикація пестициду** – перетворення пестициду в інші хімічні сполуки, нетоксичні для шкідливих організмів чи теплокровних тварин.
- Дефляція** – вітрова ерозія, руйнування ґрунту і перенесення дрібного вітром.
- Джерело інфекції** – інфекційна основа чи переносник природного інокулюму, що забезпечує відновлення хвороби.
- Дікий тип (алель дикого типу)** – типова (нормальна) форма організму, штаму, гена або характеристики, що трапляється в природі, зазвичай найзагальніший *фенотип* у природній *популяції*.
- Динаміка пестицидів у середовищі** – якісна чи кількісна зміна пестициду під впливом чинників довкілля.
- Диплоїд** – організм з двома гомологічними наборами хромосом у соматичних клітинах.
- Дисперсія (варіанса)** – статистичний показник вибірки, що характеризує відхилення від середнього значення.
- Дисперсія показника** – показник варіації мінливості *ознаки*, що вивчається.
- Дистальний бік** – позначення органу або його частини, найвіддаленішого від центру. Наприклад, верхівка *пагона* або *кореня*.
- Дифузне антоціанове забарвлення** – забарвлення без чітких меж з плавним його переходом від основного до антоціанового.
- Дихазій** – цимозне суцвіття. Те саме, що *напівокружок*.
- Дихогамія** – роздільне в часі цвітіння (квітування) чоловічих і жіночих *квіток*.
- Діагностика ґрунту** – сукупність ознак ґрунтів, за якими вони можуть бути виділені і віднесені до того чи іншого класифікаційного підрозділу.
- Діагностика живлення рослин** – визначення ступеня забезпеченості рослин окремими поживними речовинами за зовнішніми *ознаками* або за допомогою хімічного аналізу рослин.

Діагра́ма кві́тки – схематичне зображення умовними позначками взаємного розміщення частин *квітки*.

Діля́нковий (ґрунто́вий) сорто́вий контро́ль – оцінювання відповідності рослин, отриманих від насіння контрольної проби, рослинам, отриманим від насіння стандартного зразка, або офіційному опису *сорту*.

Діюча речовина́ пестици́ду (д.р.) – хімічна речовина, що входить до складу пестициду і справляє токсичну дію на шкідливий організм.

ДНК (дезоксирибонуклеїнова кислота), РНК (рибонуклеїнова кислота) – типи природних нуклеїнових кислот, що забезпечують зберігання, передачу з покоління в покоління і реалізацію генетичної програми розвитку й функціонування живих організмів.

Доба́зове на́сіння – насіння первинних ланок насінництва, яке використовують для подальшого його розмноження і отримання базового насіння.

Добі́р рослі́н – виділення вихідних рослин з метою збереження в потомстві певних *ознак* та властивостей *сорту*.

Добри́ва – органічні і неорганічні сполуки природного або промислового походження, що дозволяють поліпшувати живлення рослин і підвищувати родючість ґрунтів.

Добри́ва міне́ральні – добрива, які містять макро- та мікроелементи в неорганічній формі.

Добри́ва органі́чні – добрива, які містять поживні речовини у вигляді органічних сполук (гній, торф, компости, гноївка, птишиний послід, зелене добриво, тирса, солома, мул (сапропель), промислові та господарські відходи).

Довкі́лля – сукупність *абіотичних* та *біотичних чинників*, природних та змінених діяльністю людини, які впливають на живий світ планети в усіх її проявах. Те саме, що *навколишнє природне середовище*.

Додатко́ве запи́лення – засіб, який застосовують до перехреснозапильних сільськогосподарських культур для підвищення їхньої врожайності шляхом збільшення числа запилених квіток.

Дозува́ння пестици́ду – застосування пестициду в заданій кількості з розрахунку на одиницю обробленої поверхні рослин у лабораторному чи польовому досліді або об'ємі повітря, води, ґрунту.

Докуме́нти TGP – серія технічних документів, що визначають процедури керівних принципів експертизи *сортів* рослин.

Домі́нанти́а озна́ка – ознака, що виявляється у результаті наявності домінантного *алелю*. Позначається великою літерою (А, В, С тощо).

Домінантність – форма взаємовідносин між *алелями* одного *гена*, за якої один з них (домінантний) пригнічує (маскує) прояв іншого (рецесивного) і так визначає прояв *ознаки* як у домінантних гомозигот, так і у гетерозигот. Порівняння – *рецесивність*.

Допосівне застосування гербіцидів – застосування гербіцидів до сівби (садіння) сільськогосподарських культур.

Дорсальний бік (спинний бік) – нижній бік *листка*; зовнішній бік покривних лусок *бруньок*.

Дорсивентральність – будова *плагіотропних органів* рослин, в яких розпізнають *дорсальний* і *вентральний бік*.

Дослідна ділянка – елементарна земельна частка польового дослідів прямокутної видовженої форми, на якій вивчають лише один *сорт* або варіант.

Дослідна справа в агрономії – наукова робота, основним завданням якої є розроблення теоретичних основ і практичних заходів підвищення родючості ґрунту і продуктивності сільськогосподарських рослин для інтенсифікації рослинницької галузі сільськогосподарського виробництва.

Дощомір – прилад для вимірювання атмосферних опадів. Дивись *опадомір*.

Дренаж – система горизонтальних або вертикальних підземних чи відкритих водостоків (дрен) для осушення, вентиляції або зрошення та вилучення солей із ґрунту.

Дрон – безпілотний літальний апарат, який у сільському господарстві використовують для раннього виявлення шкідників, хвороб, потреби рослин в іригації, дефіциті нітрогену, для точкового обприскування хворих рослин пестицидами, штучного запилення, спостереження, контролю за роботою працівників, сільськогосподарської техніки, охорони угідь тощо.

Дружність досягання – здатність рослин одного сорту досягати одночасно. Оцінюється за дев'ятибальною шкалою.

Дубильні речовини – складні органічні високомолекулярні фенольні сполуки, які здатні осаджувати білки, алкалоїди і мають в'язучий смак.

Дуплістість – утворення порожнин у *стовбурах дерев*, *коренеплодах*, *бульбах* та головних *коренях* деяких багаторічних трав'яних рослин.

Е

Едафічні чинники – ґрунтові умови, що впливають на життя організмів (родючість ґрунту, його зволоження, рН, вміст солей, наявність мікроелементів, фізичний стан, механічний склад тощо).

Екер – інструмент для визначення планового положення пунктів шляхом побудови на місцевості кутів, кратних 90° або 45°. Використовують за відбивання прямих кутів на площі поля та для зйомок невеликих ділянок місцевості.

Екзіна – зовнішня частина оболонки пилкових зерен, часто з різними наростами у вигляді горбочків, гребінців, волосків, гачечків.

Екзогенні органи – бічні органи, які виникають із зовнішніх тканин осевого органу (бічні *пагони*).

Екзокарпій – зовнішній, дуже тонкий шар оплодня у плодових рослин.

Екзотоксин – токсин, виділений патогенами в навколишнє середовище в період життєдіяльності.

Ековід – сукупність екотипів всередині біологічного виду.

Екологічні чинники – будь-які елементи, умови зовнішнього середовища (*абіотичні, біотичні, антропогенні*), що впливають на живі організми.

Економічна оцінка земель – оцінка землі, як природного ресурсу і засобу виробництва в сільському і лісовому господарстві та як просторового базису в суспільному виробництві за показниками, що характеризують продуктивність земель, ефективність їхнього використання та прибуток з одиниці площі.

Економічний поріг шкідливості (шкодочинності) – щільність *популяції* шкідника (збудника), ступінь засміченості бур'янами, що викликає такий рівень втрат, за якого застосування захисних заходів окупається збереженням урожаю.

Екосистема – функціональна природна система, утворена живими організмами та їхнім середовищем існування.

Екотип – сукупність екологічно близьких *популяцій виду*, пов'язаних з певним типом місця оселення і які мають генетично закріплені анатомо-морфологічні й фізіологічні особливості, що виробилися унаслідок тривалої дії подібних режимів екологічних чинників.

Екоумови – сукупність екологічних чинників певного середовища.

Екофенотип – негенетична модифікація *фенотипу* у відповідь на дію зовнішніх умов.

Екочинники – будь-які умови навколишнього середовища, які діють на рослину чи угруповання рослин, на що вони реагують реакцією пристосування.

Експертиза заявки на сорт рослин – встановлення відповідності заявки і *сорту* вимогам Закону України «Про охорону прав на сорти рослин» та підготовка обґрунтованих експертних висновків і рішень за заявкою. Проводить Компетентний орган або експертний заклад.

Експертиза сорту на відмінність, однорідність та стабільність (ВОС) – комплекс польових та лабораторних досліджень, проведених на визначення відповідності *сорту* критеріям відмінності, однорідності та стабільності відповідно до Закону.

Експертиза сорту на придатність до поширення в Україні (ПСП) – комплекс досліджень біологічних і господарсько-цінних *ознак сортів* рослин, визначення їхньої придатності до використання в певних екологічних умовах з дотриманням агротехнологічних та методичних вимог.

Експертний висновок – висновок, зроблений за результатами *експертизи сорту* рослин, на підставі якого здійснюють державну реєстрацію сорту.

Експертний заклад – підприємство, установа або організація, уповноважені Компетентним органом на виконання окремих повноважень у сфері охорони прав на *сорти* рослин.

Екстракція – операція видалення з рослини або її частин певних сполук або окремих речовин різними методами.

Екстремальні метеорологічні умови – метеорологічні явища, що створюють небезпеку для сільськогосподарських рослин: у теплу пору року посухи, суховії, приморозки, пилові буревії, град; взимку – сильні морози, ожеледиця, малосніжні зими і зими з надто товстим сніговим покривом, льодова кірка та ін.

Електрофорегра́ма – зображення, отримане після розділення біополімерів за допомогою електрофорезу в електричному полі й специфічного проявлення.

Електрофорéз ДНК – фізичний метод розділення ДНК, в якому молекули переміщуються через шар гелю під впливом електричного струму. Локалізація ДНК в гелі може бути визначена шляхом фарбування бромистим етидієм – флуоресцентним інтеркалярним барвником у низьких концентраціях.

Електрофорéз запасні́х білкі́в у поліакриламідному гелі (ПААГ) – фізичний метод розділення білків в електричному полі за їхньою молекулярною масою та електричним зарядом. Дозволяє розділяти макромолекули, які відрізняються за розмірами, просторовою конфігурацією і електричним зарядом. За аналітичного електрофорезу в ПААГ проводять якісну і кількісну ідентифікацію компонентів розділювальної суміші білкових макромолекул.

Еліпсо́їдний – термін для позначення форми тримірних предметів, подібних до фігури обертання в тримірному просторі еліпса навколо однієї з його головних осей.

Еліпті́чний – термін для позначення форми двомірних предметів, подібних до еліпса.

Елонга́ція – етап біосинтезу молекул нуклеїнових кислот (у процесі транскрипції) або білків (у процесі трансляції), який відбувається між ініціацією та термінацією і полягає в послідовному приєднанні мономерів до зростаючих ланцюгів макромолекул.

Ендоспе́рм – особлива тканина рослин, що заповнює зародковий мішок і поживні речовини, необхідні для розвитку зародка.

Ендотокси́н – токсин, що утворюється всередині клітин *патогена* і виділяється в навколишнє середовище після його загибелі.

Ене́ргія пророста́ння – дружність проростання насіння після 3–4 діб пророщування, виражена у відсотках.

Ентомофа́ги – хижі комахи-паразити, що харчуються комахами-шкідниками рослин.

Ентомофілі́я (ентомога́мія) – запилення *квіток* комахами.

Енфі́тотія – масове захворювання рослин, яке проявляється в межах однієї території впродовж декількох років і має незначні коливання.

Епібла́ст – тонка луска, яка знаходиться проти *щитка*² у зернівках злаків та звичайно приймається за редуковану другу сім'ядолю або за єдину сім'ядолю Порівняння *щиток*².

Епігенетика – наука, яка вивчає закономірне здійснення спадкової інформації у розвитку організмів, а також визначення зовнішніх дій, як єдиного взаємообумовленого процесу, що утворюють *фенотип*.

Епідерміс – покривна тканина *листоків*, молодих *пагонів*, частин *квіток* та *плодів* вищих рослин, майже завжди складається з одного шару щільно зімкнутих живих клітин, частина яких диференціюється в продиhi.

Епикотиль – ділянка *стебла* проростків дводольних рослин між сім'ядолями і першими справжніми листками. Те ж саме що *надсім'ядольне коліно*.

Епітет – завершальне слово або сполучення слів у назві *таксона* після терміну, що позначає ранг; *видовий епітет* і *сортний епітет*.

Епіфіт – організм, що живе на поверхні рослин, інколи паразитує на них.

Епіфітотичні хвороби – хвороби, яким властива сезонна динаміка і пульсуюча зона спалахів (іржа злаків, фітофтора картоплі, мільдю винограду та ін.).

Епіфітотіологія – наука про масові хвороби рослин.

Епіфітотія – масове, поширюване у часі та просторі, інфекційне захворювання рослин, що супроводжується численною загибеллю культур і зниженням їхньої продуктивності, за якого уражено більше 50% їхньої поверхні.

Ерозія ґрунту – руйнування ґрунту і підґрунтового шару під дією природних і антропогенних факторів. У зв'язку з цим ґрунтову ерозію ділять на види – вітрову, водну та антропогенну.

Ерозія від талих вод – змив ґрунту водами, які надходять унаслідок танення снігу.

Ерозія вітрова – руйнування ґрунту під дією вітру.

Еталонна колекція сортів рослин – група *сортів* у рамках нижчого із відомих ботанічних таксонів, яку формують із загально-відомих *сортів*, що мають одну чи більше *ознак*, прояв яких можна застосувати як еталон для порівняння із новими *сортами*, які вивчають у процесі проведення кваліфікаційної експертизи.

Етикетка – ярлик, виготовлений із спеціального паперу чи іншого матеріалу і призначений для маркування насіння і садивного матеріалу, який закріплюють ззовні та, за бажанням виробника, вкладається всередину упаковки (контейнера).

Етіольовані рослини – деформовані, витягнуті, знебарвлені безхлорофільні рослини, що зумовлено нестачею або відсутністю світла чи, інколи, через пошкодження нематодами.

Ефективність господарська пестициду – виражена показниками кількості та якості збереженої сільськогосподарської продукції унаслідок застосування пестициду у виробничих умовах.

Ефективність дії на біооб'єкт – ефективність застосування пестициду у виробничих умовах, що виражена показниками загибелі чи зниження чисельності шкідливих організмів або ступеня пошкодження (ураження) ними рослин, які захищають.

Ефективність економічна – результативність економічної системи, виражена у співвідношенні корисних кінцевих результатів її функціонування до витрачених ресурсів.

Ефемери – трав'яні однорічні чи багаторічні рослини, що мають дуже короткий вегетаційний період.

Ефірна (етерна) олія – рідка суміш органічних речовин (терпени, жири, альдегіди, феноли тощо), що виробляються рослинами і надають їм запаху.

Ефіроолійні (стероолійні) рослини – ароматичні, дикорослі або культурні *види* рослин, що містять у *листках, квітках, коренях* або інших органах ефірну олію. Їх використовують у парфумерії, косметичній, фармацевтичній і харчовій промисловості. Наприклад, кмін, лаванда, розмарин, троянда, шавлія тощо.

Ж

Живе́ць – відокремлена від рослини частина *стебла* чи *кореня* або *листок*, призначені для розмноження укоріненням або *щепленням*.

Жи́влення позакоре́нєве – живлення рослин мінеральними солями через надземні органи.

Життє́ва фо́рма (біофо́рма) – зовнішній вигляд біологічної особливості рослин, що відображає їхню пристосованість до певних умов середовища перебування. В екологічній класифікації життєва форма рослин – група рослин з подібними пристосувальними структурами, необов'язково пов'язаних спорідненням. В еколого-морфологічній класифікації життєвих форм рослин виокремлюють такі групи: деревні рослини, що поділяють на *дерева*, *чагарники* (кущі) й *чагарнички* (кущички); напівдеревні рослини – проміжна група, що включає напівчагарники (напівкущі) й напівчагарнички (напівкущички); трав'яні рослини, що поділяють на багаторічні, дворічні й однорічні трави. За класифікацією К. Раункієра виокремлюють: *фанерофіти*, *хамефіти*, *гемікриптофіти*, *криптофіти* і *терофіти*.

Фанерофіти – *дерева*, *чагарники* (кущі), деревні ліани, епіфіти, бруньки відновлення яких розташовані високо над землею й захищені лусочками.

Хамефіти – напівчагарники (напівкущі), чагарнички (кущички), напівчагарнички (напівкущички), бруньки відновлення яких розташовані трохи вище рівня ґрунту, тобто на висоті 20–30 см.

Гемікриптофіти – багаторічні трав'яні рослини, бруньки відновлення яких перебувають на рівні ґрунту або в підстильці (рослини з розетковими або подовженими *пагонами*, які щорічно відмирають до основи).

Криптофіти – рослини, бруньки відновлення яких перебувають у ґрунті (кореневищні, цибулинні, бульбові рослини, які об'єднані назвою геофіти) або під водою (гідрофіти).

Терофіти – однорічні рослини, усі вегетативні частини яких відмирають до кінця сезону, зимуючих бруньок не залишають. Рослини відновлюються на наступний рік із насіння.

Життєвість – інтенсивність прояву життєвих процесів: росту, розвитку, розмноження, стійкість організмів до несприятливих умов і хвороб, міра життєздатності видів.

Життєздатність – здатність організму (особин) існувати в мінливих умовах середовища. Проявляється у певній інтенсивності обміну речовин, росту і тривалості життя.

Журнал статистичної обробки даних – журнал математичного опрацювання даних кількісних ознак (показників).

3

Забарвлення ґрунту – доступніша і насамперед помітна морфологічна *ознака*, суттєвий показник належності ґрунту до того чи іншого типу, що визначається кольором тих речовин, з яких він складається, а також гранулометричним складом, фізичним станом і ступенем зволоження. Забарвлення генетичних горизонтів залежить від їхнього хімічного і мінералогічного складу. Основні кольори – чорний, червоний, білий. Сполучення та кількісне співвідношення цих кольорів надає горизонту різноманітних відтінків (трикутник С.О. Захарова). Визначення ґрунтового забарвлення «на око» тією чи тією мірою суб'єктивне, залежить як від психофізіологічних особливостей спостерігача, так і від його елементарного вміння правильно дати назву забарвленню. Тому точна кількісна (об'єктивна) оцінка в лабораторних умовах може бути отримана з використанням спеціального лабораторного обладнання, наприклад, фотометра – прилада, що дозволяє визначити ступені відбиття чи поглинання світлових хвиль різної довжини від зразка ґрунтової маси.

Забруднення довкілля – занесення в середовище сторонніх речовин, не властивих йому, які не формуються в ході природних процесів. Підвищення концентрації речовин або енергії (чи будь-яких агентів) понад норму.

Забур'яненість – ступінь засмічення культурних посівів бур'янами. Характеризується показником зайнятості бур'янами загальної площі посіву і виражається у відсотках (балах): 1 – до 1% загальної площі; 3 – 1–5%; 5 – 6–25%; 7 – 26–50%; 9 – понад 50%.

Завіток (завійка) – *цимозне суцвіття*, коли на *квітконосі* утворюється одна *кінцева квітка*, нижче від неї розвивається бічна гілка, що теж закінчується *квіткою*, від її основи з того ж самого боку відходить бічний *пагін* третього порядку і т. д., внаслідок чого суцвіття закручується, маючи форму *однобічної китиці* або

колоса, які до розпускання *квіток* закручені спірально, верхівкою всередину. Притаманний, наприклад, незабудці польовій – *Myosotis arvensis*, огірочнику лікарському – *Borago officinalis*. Те саме, що *зав'язка*.

Зав'язь – нижня потовщена частина *маточки квітки* покритонасінних рослин, яка містить *насінні зачатки*. Зав'язь формує *плід*. Залежно від положення стосовно інших частин квітки розрізняють *верхню, нижню і напівнижню зав'язь*. За будовою буває *одно- та багатогніздою*.

Зав'язь багатогнізда – зав'язь, що складається з декількох гнізд, які утворюються за зростання країв декількох *плодолистків*, якщо їхні краї дуже заглиблені всередину зав'язі.

Загальна густота стояння рослин – кількість рослин, які ростуть на одиниці площі.

Загальна кислотність – загальна кількість всіх форм (видів) кислот у аналізованій пробі рослин або їхніх частинах.

Загальний цукор – сума всіх форм цукру, наявних у рослині.

Загальновинищуючий гербіцид – гербіцид суцільної дії, що знищує всю трав'яну рослинність на обробленій площі.

Загальновідомий сорт – *сорт*, поширений на певній території в будь-якій державі; представлений зразком у загальнодоступній колекції; відомості про прояви ознак якого стали загальнодоступними у світі унаслідок їхнього опису в будь-якій публікації; якому надана правова охорона та/або який унесено до офіційного реєстру *сортів* у будь-якій державі.

Загартування розсади – фізіолого-біологічний процес підготовки рослин до перенесення несприятливих умов (головним чином до температурних).

Загібель дослідів – дослідів й окремі *сорти* вважають такими унаслідок виникнення непередбачуваних обставин через вимерзання посівів, градобій, коли виявлення *ознак* та властивостей неможливе, що унеможливорює об'єктивне оцінювання *сортів*.

Закон України «Про насіння і садивний матеріал» – закон, що визнає основні засади виробництва та обігу насіння і садивного матеріалу, а також порядок здійснення державного контролю за ними.

Закон України «Про охорону прав на сорти рослин» – регулює майнові і особисті немайнові відносини, що виникають у зв'язку з набуттям, здійсненням та захистом прав інтелектуальної власності на *сорта* рослин.

Закритий ґрунт – земельні ділянки і приміщення, спеціально обладнані для створення і регулювання штучного оптимального

для рослин мікроклімату (температура повітря і ґрунтосуміші, вологість повітря і ґрунтосуміші, штучні субстрати (галька, керамзит, скловата, торф, солома та ін.), гідропоніка, штучне до-свічування, регулювання газового режиму повітря) для вирощування їх у міжсезонний період.

Залистяність – співвідношення маси листків до загальної надземної маси трав'яної рослини.

Залишкова дія гербіциду – негативний чи позитивний вплив засто-сування гербіциду у попередні роки на стан культурних рослин, ґрунту і ступінь забур'янення посіву певного року, що виклика-но збереженням залишку гербіциду у ґрунті.

Залозисте опушення – опушення листків, клітини яких виділяють ефірні олії, органічні кислоти тощо.

Замкнута популяція – не має інших джерел надходження генів, окрім мутацій.

Заморозки – нетривалі зниження температури приземного шару повітря і поверхні ґрунту до 0 °С і нижче у теплу пору року під час вегетації сільськогосподарських культур.

Западини – зниження земної поверхні в межах суші, а також дна океанів та морів.

Запас насіння бур'янів – кількість насіння бур'янів у ґрунті на оди-ницю площі.

Запас поживних речовин – валовий вміст поживних речовин у пев-ному шарі ґрунту.

Заперечення третіх осіб – вмотивоване заперечення будь-якої особи щодо виникнення прав на *сорт* на підставі невідповідності його вимогам, встановленим Законом України «Про охорону прав на сорти рослин», протягом трьох місяців від дати опублікування відомостей про заявку в офіційному виданні.

Запилення – процес перенесення пилку з *пиляків* на *приймочку маточки* своєї або іншої *квітки*.

Зараження рослин – початок захворювання, що настає з моменту проникнення *фітопатогена* і триває до того часу, поки він не вступить з рослиною-живителем у стійкий взаємозв'язок.

Зародок – стадія розвитку рослини від стадії зиготи до проростан-ня *насінини*.

Заселення рослин шкідником – кількість рослин, на яких поселя-ються шкідники, у відношенні до загальної кількості рослин на одиниці площі.

Засміченість сорту – 1) засмічення *сорту* іншими формами, які по-ходять від природного (спонтанного) перезапилення, спонтанних

мутацій або розщеплення за гетерозиготності *сорту*; 2) насінням іншого *сорту* або культури.

Засоби захисту рослин – комплекс заходів, які спрямовані на зменшення втрат урожаю та запобігання погіршенню стану рослин. Поділяють на чотири основні види: механічні, хімічні, біологічні та агротехнічні.

Засолені ґрунти – ґрунти, які мають у складі легкорозчинні солі в кількості, токсичній для сільськогосподарських культур.

Захистки, кінцівки – півтораметрові кінцеві захистки з боку коридорів та оглядових доріжок для запобігання випадкових пошкоджень сортодослідних ділянок під час вегетації.

Захисні лісові насадження – елемент тривалої протиерозійної, зокрема контурної, організації території землекористування сільськогосподарських підприємств.

Захисно-винищувальне застосування пестициду – застосування пестициду в період прояву пошкодження (ураження) рослин шкідливими організмами.

Захист рослин, контроль шкідників – комплекс заходів, які спрямовані на зменшення втрат урожаю та запобігання погіршенню стану рослин сільськогосподарського та іншого призначення, багаторічних і лісових насаджень, дерев, чагарників, рослин закритого ґрунту, продукції рослинного походження через шкідників, хвороби, бур'яни.

Захід обробітку – одноразова дія на ґрунт ґрунтообробними знаряддями та машинами. Наприклад, оранка, боронування, культивування тощо. Розрізняють заходи основного, поверхневого і спеціального механічного обробітку ґрунту.

Заходи із землеустрою – заходи, що передбачені документацією із землеустрою, роботи щодо раціонального використання та охорони земель, формування та організації території об'єкта землеустрою з урахуванням їхнього цільового призначення, обмежень у використанні та обмежень (обтяжень) правами інших осіб (земельних сервітутів), збереження і підвищення родючості ґрунтів.

Заходи із землеробства – комплекс взаємопов'язаних агротехнічних, меліоративних і організаційних заходів, спрямованих на ефективне використання землі, підвищення родючості ґрунту, вирощування високих і сталих врожаїв.

Зачатки цибулін – бруньки, закладені в піхвах закритих соковитих лусок. Протягом літа розвиваються в самостійні цибулини.

Защемлене ґрунтове повітря – знаходиться в порах, які з усіх сторін ізольовані водними плівками.

Заявка на сорт – сукупність документів, необхідних для реєстрації сорту і отримання охоронних документів, що засвідчують право на *сорт*.

Заявник – особа, яка подала до Компетентного органу заявку на сорт рослин, є заявником *сорту* на весь період її розгляду.

Зберіженість сорту – протягом строку чинності патенту на сорт його власник зберігає *сорт*, підтримуючи у незмінному стані *ознаки*, які були зафіксовані за державної реєстрації *сорту*.

Збирання урожаю – етап, що завершує процес вирощування *сорту* певної культури.

Збірні поля – поля, на яких окремо вирощують дві і більше сільськогосподарських культур.

Зв'язність ґрунту – здатність його протистояти дії механічного обробітку, тобто розриваючому зусиллю, роздавлюванню і роз'єднанню. Зв'язність ґрунту залежить від гранулометричного складу, вологості і солонцюватості.

Звівина – *цимозне суцвіття*, у якого квітки розташовані на верхівках бічних осей, що відходять послідовно у взаємопротилежні боки. Притаманий, наприклад, гравілату міському – *Geum urbanum*, косарикам болотним – *Gladiolus palustris*.

Звикання – процес придбання організмом здатності відповідати на дію одного подразника реакцією, відповідною дії другого подразника, коли ці два подразники діють багато разів одночасно.

Звичайний рядковий спосіб сівби – основний спосіб сівби, який забезпечує рівномірніше висівання насіння по всій площі посіву і загортання його на однакову глибину в зволожений шар ґрунту.

Зволожувальне (вегетаційне) зрощування – зрощування, яке здійснюють різними способами для забезпечення оптимального водного режиму культур розсадника упродовж вегетаційного періоду.

Земельна ділянка – частина земної поверхні, що має фіксовані межі, характеризується певним місцем розташування, природними властивостями, фізичними параметрами, правовим і господарським станом та іншими характеристиками.

Земельний кодекс – систематизований законодавчий акт, який регулює земельні стосунки на території України. В ньому зафіксовано порядок надання права використання землі, права та обов'язки землекористувача, порядок використання земельних ділянок для пошукових робіт, регулює питання повернення збитків, спричинених землекористувачу і сільськогосподарському виробництву.

Землеустрій – сукупність соціально-економічних та екологічних заходів, спрямованих на регулювання земельних відносин та раціональної організації території адміністративно-територіальних одиниць, суб'єктів господарювання, що здійснюються під впливом суспільно-виробничих відносин і розвитку продуктивних сил.

Земля – поверхня суші з ґрунтами, корисними копалинами та іншими природними елементами, що органічно поєднані та функціонують разом з нею.

Зернівка – сухий однонасінний нерозкритий плід, який формується з одного плодолистка внаслідок зростання насінної шкірки з пливчастим оплоднем.

Зернобобові культури – зернові культури, що належать до ботанічної родини бобових (Fabaceae). Мають такі особливості: високий вміст білка в зерні – 26–45% і 8–15% в інших частинах рослини; бульбочкові бактерії на *коренях* зв'язують нітроген повітря та збагачують ним ґрунт у доступній для рослин формі.

Зимовий спокій – пристосування рослин до холодної пори року. Рослини, що здатні до перезимівлі, мають низку фізіологічних особливостей, які дозволяють їм без втрат перенести зимівлю. Найважливіша серед цих особливостей – припинення або уповільнення росту.

Зимостійкість – здатність рослини протистояти комплексу шкідливих впливів зовнішнього середовища зимового та ранньовесняного періодів. Визначається співвідношенням кількості рослин, що відновили вегетацію навесні, до кількості рослин, що зупинили вегетацію восени.

Злива – опади у вигляді раптових нетривалих інтенсивних дощів.

Зміщення (у випробуванні) – зміна послідовності розташування *сортів* у сусідніх ярусах з тим, щоб вони не співпадали один напроти одного.

Знезаражувальна обробка – офіційно санкціонована процедура щодо знищення чи видалення живих чи інших шкідливих об'єктів (переведення їх у нежиттєздатний стан).

Знеособлення дослідних зразків – змішування дослідних зразків у присутності (за бажанням) заявника або його представника для подальшої утилізації.

Зовнішній карантин рослин – система державних заходів, спрямованих на попередження ввозу і вивозу підкарантинних матеріалів, карантинних об'єктів та інших небезпечних шкідливих організмів.

Зонтик – суцвіття з укороченою головною віссю й однаковими або майже однаковими квітконіжками, які виходять із одного місця верхівкового генеративного пагона. Дивись *окружок*.

Зоофаг – хижий *вид*, що харчується тваринними організмами.

Зооциди – препарати проти гризунів.

Зрошення (іригація) – штучне зволоження ґрунту шляхом подавання води з водного джерела для підвищення вологозабезпеченості рослин з метою одержання високих і стійких врожаїв сільськогосподарських культур або промивання ґрунту для регулювання сольового режиму.

Зрошення дощуванням – зрошування, яке здійснюється за допомогою спеціальних машин і пристроїв, які розприскують воду у вигляді дощу: короткоструменеве (радіус розприскування 5–7 м); середньоструменеве (радіус розприскування 15–20 м); далекоструменеве (радіус розприскування 30–90 м), імпульсне дощування.

Зрошувальна норма – кількість води, яка витрачається на 1 га протягом вегетаційного періоду культури.

Зрошувальний (осушувальний) масив – масив земель сільськогосподарського призначення, на якому проводять гідротехнічну меліорацію та/або розташовані внутрішньогосподарські меліоративні системи.

Зрошування затопленням – зрошення, яке виконують за вирощування рису і для промивання засолених ґрунтів за умов їхнього мінімального ухилу.

Зубки – дочірні цибулини, що розвиваються у пазухах цибулевих лусок дорослої цибулини.

Зубчастість листка – край листка з гострими зубчиками та заокругленими виїмками.

Зяблевий обробіток – обробіток ґрунту у період від збирання попередника до пізньої осені під ярі культури врожаю наступного року і чорний пар. Основне завдання такого обробітку – поліпшення водно-повітряного і поживного режимів ґрунту, знищення бур'янів, шкідників, збудників хвороб сільськогосподарських рослин, загортання в ґрунт добрив, створення умов для якісної весняної сівби.

I

Ідентифікаційна ознака – властивість об'єкта, що задовольняє певні вимоги. Кожний об'єкт може бути виділений з безлічі подібних об'єктів за сукупністю властивих йому особливостей. Для цього можуть бути використані будь-які властивості об'єкта: особливості зовнішньої будови й внутрішньої структури, його фізичні й хімічні властивості, біологічні, анатомічні й фізіологічні особливості й т.д. Ідентифікаційна ознака повинна відповідати певним критеріям, а саме: 1) встановлювати тотожність шуканого; 2) характеризуватися специфічністю; 3) бути відносно стійкою; 4) бути незалежною (відносно самостійною) властивістю об'єкта; 5) мати ідентифікаційну значимість; 6) бути доступною для сучасних методів пізнання.

Ідентифікація – встановлення належності рослин до певного *сорту* на основі характерних морфологічних ознак вегетативних та генеративних органів рослин (його кодової формули).

Ізоляція просторова¹ – природна або створена відокремленість *ареалів*, або розміщення частин *популяції* всередині *ареалу* (економічна ізоляція), що перешкоджає вільному схрещуванню рослин. Є засобом збереження чистоти генів у частини *популяції*, зміненої під впливом різних чинників.

Ізоляція просторова² – ізоляція рослин, що здійснюється розміщенням посівів на певній відстані для запобігання перенесенню пилку вітром чи комахами на рослини або переселенню комах з минулорічного поля культури на цьогорічне.

Ізотермічна ПЛР – один з різновидів полімеразної ланцюгової реакції. Для проведення ампліфікації використовують Bst-полімеразу (*ДНК-полімеразу* I із термофільної бактерії *Bacillus stearothermophilus*), яка здатна до синтезу з витісненням ланцюга. Тому стадія денатурації не потрібна і реакція протікає за постійної температури. Крім того використовують від 4 до 6

праймерів, що дозволяє значно збільшити специфічність реакції. Праймери підбирають так, щоб на першій стадії формувалась шпилькова структура, яка містить цільову послідовність, а на другій – на її основі відбувається утворення великої кількості конкатемерів. Продукти накопичуються дуже швидко, тому вже через 15–60 хвилин (залежно від модифікації) після початку реакції можна спостерігати їхню присутність.

Імобілізація поживних речовин – перехід поживних речовин ґрунту із доступної для рослин форми в недоступну.

Ймовірність – (лат. *robabilitas*, англ. *probability*) – числова характеристика можливості того, що випадкова подія відбудеться в умовах, які можуть бути відтворені необмежену кількість разів. Вивчає закономірності випадкових явищ. Випадкове явище – таке явище, яке за неодноразового повторення одного й того ж досліду (випробування) в одних й тих же умовах проходить (відбувається) кожен раз не повністю однаково.

Класичне визначення ймовірності. Ймовірності деякої події *A* можна визначити безпосередньо з умов досліду, коли вихідний результат досліду можна розділити на деяке число поодиноких випадків, які входять у повну групу з *n*-несумісних та рівноможливих подій. Сукупність декількох подій утворюють групу подій. Вважають, що декілька подій утворюють повну групу подій, якщо внаслідок досліду (випробування) обов'язково повинна відбутися хоча би одна з них.

Статистичне визначення ймовірності. Коли дослід не зводиться до «схеми випадків», ймовірність події визначають статистично, попередньо провівши тривалі спостереження над появою чи не-появою шуканої події за великої кількості випробувань, які відбуваються в одних і тих же умовах.

Статистична ймовірність деякої події *A* визначається як відношення числа дослідів *m*, у яких подія, яка нас цікавить, повториться, до загального числа дослідів *n*, приведених у цих випробуваннях: $P^*t = (m/n)$ ($m \leq n$).

Статистичну ймовірність часто називають частотою появи події або відносною частотою. Для оцінки однорідності *сортів* рослин приймається фіксований популяційний стандарт *n* % (залежно від виду рослин і методу розмноження *сортів*) за рівня допустимої ймовірності *n* = 95%. У випадку вибірки *n* рослин у зразках різних за розміром допускається прийнятна кількість *x* «нетипових» рослин.

Імунітет рослин – система захисних реакцій рослин, спрямованих на протистояння інфекційним хворобам, шкідникам та підтримання структурної і функціональної цілісності організму. Імуні-

тет, що забезпечує стійкість до більшості неспецифічних для рослини *патогенів*, називають видовим; імунітет, властивий *сортам* і різновидам відносно до патогенів, які в процесі спільної еволюції набули здатність долати видовий імунітет, – *сортовим*. Для проявлення імунітету необхідні три умови: наявність специфічного збудника даної хвороби; наявність відповідної йому рослини-живителя; наявність сприятливих умов середовища, в яких розвиваються і збудник хвороби і рослина-живитель. Стійкість може проявлятися як у відсутності ураження взагалі (повний імунітет), так і в різному його ступені (різні рівні стійкості: висока, помірна, середня тощо). Імунітет – найвища форма вираження рівня стійкості у рослин, зумовлена або нездатністю хворобочинного агента паразитувати на даному *виді*, різновиді або *сорті* через неспроможність його заразити, або дією обмежувальних факторів, що існують у рослини і не дозволяють *патогену* розвиватися в її тканинах.

Імунологічна оцінка сортів – здійснюється під час проведення досліджень шляхом регулярного спостереження за рослинами протягом вегетації, а з багаторічних культур – протягом усього циклу – від сівби (садіння) до завершення дослідів. Оцінюється захисна реакція *сортів* від впливу на них шкочочинних організмів за 9-ти баловою шкалою.

Інбрідна лінія – потомство однієї гомозиготної самозапилюваної рослини, яка розмножується статевим шляхом.

Інтеркалярний ріст (вставний, додатковий ріст) – ріст рослин (або їхніх органів) у довжину внаслідок поділу клітин вставної твірної тканини (меристеми). Зона інтеркалярного росту міститься між тканинами, що сформувалися та закінчили свій розвиток (напр., в основі *міжвузлів стебел* злаків, в окремих ділянках листків тощо).

Інбридинг (інцухт) – схрещування близькоспоріднених форм у межах однієї *популяції* організмів. 1. Система розведення тварин, за якої застосовують спаровування споріднених особин. 2. Примусове самозапилення або схрещування споріднених особин перехреснозапильних рослин. 3. У самозапильних рослин імбридинг – повністю нормальне явище.

Інцухт-депресія – зниження життєвості й продуктивності рослин внаслідок багаторазового застосування близько-спорідненого схрещування (інцухту).

Інвазія – 1) проникнення паразитного виду в тканини рослин; 2) поширення шкідливого виду на нові для нього території з наступним масовим розмноженням.

Інгібітор – речовина, що сповільнює хід хімічних реакцій або припиняє їх, а також речовина, що сповільнює хід біологічних процесів.

Індекс – число, букви або інша комбінація символів, що вказує місце елемента в сукупності або характеризує стан деякої системи за певний період у відсотках до вихідної цифри, яку беруть за 100%. Наприклад, величина співвідношення довжини до ширини.

Індикатор забрудненості – організм, фізичне явище чи хімічна речовина, зміна стану яких свідчить про наявність забруднювачів у навколишньому середовищі.

Індикаторні рослини – рослини, що специфічно реагують на проникнення в них певного *патогена* чи дії на них біологічно активних речовин.

Інкубаційний період – прихований період хвороби – період між моментом проникнення фітопатогенного організму і зовнішнім проявом *ознак* хвороби.

Інокулюм – інфекційний матеріал, що використовують для штучного зараження.

Інокуляція – штучне введення *патогена* в організм.

Інсектициди – хімічні препарати для захисту рослин від шкідливих комах.

Інструкція щодо забезпечення дослідними зразками експертизи заявки на сорт рослин – встановлює порядок постачання та вигоди до дослідних зразків *сортів*, які надають для експертизи заявки на *сорт* рослин відповідно до Закону України «Про охорону прав на сорти рослин».

Інтегрований захист рослин – комплексне застосування методів для тривалого регулювання розвитку та поширення шкідливих організмів до невідчутного господарського рівня на основі прогнозу, економічних порогів шкодочинності, дії корисних організмів, енергоощадних та природоохоронних технологій, які забезпечують надійний захист рослин і екологічну рівновагу довкілля.

Інтелектуальна власність – право власності на продукт інтелектуальної (розумової) праці. У 1967 році прийнято Міжнародну конвенцію про створення Всесвітньої організації інтелектуальної власності (ВОІВ).

Інтенсивність пошкодження рослин – ступінь пошкодження окремих рослин, виражена в балах.

Інтродукція рослин – комплекс методів і заходів вирощування рослин природної і культурної флори, що сприяють адаптаційним процесам у районах, що розташовані за межами їхнього географічного, екологічного або культигенного *ареалів*.

Інфекційний фон – посилене інфекційне навантаження, створене для зараження рослин з метою оцінки їхньої стійкості проти збудників хвороб.

Інформація гідрометеорологічна – характеристика кліматичних особливостей регіону, особливості погодних умов минулого року чи за окремі періоди, показники теплового режиму і зволоження, тривалості сонячного світла за окремі періоди, а також прогноз погоди на 1–3 місяці.

іРНК або мРНК (інформаційна або матрична РНК) – становлять близько 2–5% загальної кількості клітинної РНК. Виконує функцію переносників генетичної інформації від гена (ділянки ДНК) до білоксинтезуючої системи клітини. мРНК є матрицями, які визначають амінокислотну послідовність молекули білка. Усі мРНК незалежно від їхньої первинної структури мають однакову будову 5'- і 3'-кінців. Так, на 5'-кінці міститься модифікований нуклеотид 7-метилгуанозин-5'-трифосфат, який одержав назву «кеп». На 3'-кінці більшості мРНК міститься послідовність із 100–200 залишків аденілової кислоти – poly(A) – «хвіст». Вважають, що модифікація 5'- і 3'-кінців стабілізує молекули мРНК, запобігаючи дії нуклеаз, а також має значення для специфічного впізнання та зв'язування в системі трансляції. Вторинна структура мРНК характеризується наявністю численних «шпильок».

К

Календарний план (обліків і спостережень) – складається по кожній культурі, що дозволяє чітко дотримуватись вимог методики кваліфікаційної експертизи *сортів* певної культури.

Калібрування насіння – розділення насіння на фракції за розмірами.

Карамелізація тканин – накопичення комплексу цукрів у клітинах рослин під впливом високих температур.

Карантин рослин – система державних заходів, спрямованих на охорону рослинних ресурсів країни від завезення, своєчасного виявлення та попередження розповсюдження карантинних об'єктів.

Карантинна заборона – фітосанітарне розпорядження (припис), яким забороняється вивезення чи перевезення підкарантинних вантажів.

Карантинна зона – територія, на якій встановлено особливий карантинний режим у зв'язку з виявленням карантинного об'єкта.

Карантинний зразок – види (колекція) об'єктів (комахи), паразитичних нематод, насіння бур'янів тощо, мікропрепарати шкідників і збудників хвороб, частини рослин, пошкоджені шкідниками чи уражені хворобами, відібрані за огляду та експертизи, які засвідчують карантинний стан матеріалу (продукції).

Карантинний об'єкт – офіційно контрольований вид шкідника, збудника хвороби рослин чи бур'яну, який відсутній або частково (нешироко) розповсюджений на території країни, може становити загрозу значних пошкоджень рослин чи рослинної продукції унаслідок занесення чи самостійного проникнення.

Карантинний фітосанітарний сертифікат – офіційний документ, який засвідчує фітосанітарний стан підкарантинного матеріалу відповідно до фітосанітарних вимог і правил.

Карантинні види бур'янів – особливо шкідливі бур'яни, які відсутні або обмежено поширені на території України або окремого регіону.

Карантинні правила – чинні правові положення і міжнародні договори, угоди з карантину рослин.

Каротиноїди – органічні пігменти ізопреноїдної природи (тетратерпеноїди). Поділяють на ксантофіли та каротини.

Карст – сукупність процесів і явищ, пов'язаних з розчиненням і вилугуванням поверхневими і переважно підземними водами легкорозчинних гірських порід (вапняків, доломітів, гіпсів, солей, крейди, мергелів), винесенням їх за межі району залягання та формуванням специфічного (поверхневого та підземного) рельєфу.

Картографія ґрунтів – картографічне відображення ґрунтового покриття у різних масштабах.

Картоплепродукти – продукти, в яких картоплю використовують як складовий компонент, або картопля є сировиною для отримання інших продуктів.

Кару́нкула – соскоподібний відросток у насінні рицини (*Ricinus communis* L.).

Катафіли – луски (видозмінені листки), які виконують функції захисту *вегетативних бруньок на надземних пагонах, кореневищах та бульбах.*

Категорія насіння і садивного матеріалу – належність визнаного насіння і садивного матеріалу до певного етапу відтворення сорту та фітосанітарного стану.

Кауде́кс – нижні, багаторічні, інколи здерев'янілі частки *пагонів трав'яних рослин із стрижневою кореневою системою.*

Кача́н (поча́ток) – колосоподібне *суцвіття*, в якого вісь потовщена, м'ясиста, а сидячі *квітки* розташовані щільно, наприклад, лепеха очеретяна – *Acorus calamus*. Іноді початки входять як складова частина в складні *суцвіття*, наприклад, (кукурудза звичайна – *Zea mays*).

Кача́н¹ – утвір у рослин капусти і салату, сформований перекриванням листків. Те саме, що *головка*².

Кача́н² – складова частина складного *суцвіття* кукурудзи. Те саме, що *початок*.

Квадратний та квадратно-гніздовий способи сівби – насіння розміщується поодиноко або групами (гніздами) по кутах квадрата з відстанню 60 x 60 або 70 x 70 см. Цим способом висівають високостеблові просапні культури (кукурудзу, соняшник, бавовник,

рицину тощо). Для цього застосовують спеціальні сівалки, які забезпечують прямолінійність рядків у поздовжньому та поперечному напрямках. У таких посівах можна повністю механізувати міжрядний обробіток ґрунту і значно скоротити затрати праці на догляд за культурами, а також витрати насіння.

Квітка – вкорочений генеративний орган покритонасінних рослин, що складається з вкороченого видозміненого нерозгалуженого пагона, на якому розташовуються *гінецей*, *андроцей* та, зазвичай *оцвітина*; призначений для запилення, запліднення і утворення насіння та плодів.

Квітка повна (махрова) – виникає внаслідок перетворення у *пелюстки тичинок, плодолистків*, а інколи й інших частин *квітки* під дією різних чинників.

Квітковий пагін – *пагін*, який несе генеративні органи рослин.

Квітколоже – верхня розширена частина *квітконоса*, до якої прикріплені частини *квітки*. Буває пласке, опукле, витягнуте, увігнуте.

Квітконіжка – частина *квітки*, за допомогою якої вона прикріплюється до *стебла*, іноді вона є продовженням *стебла*. *Квітки* без квітконіжки називають сидячими.

Квітконіс – верхня частина *пагона*, яка несе *суцвіття*.

Квота – ступінь використання того чи іншого природного ресурсу або норма будь-якого впливу на навколишнє середовище (наприклад, забруднення певною речовиною тощо), встановлений законодавчо або міжнародною угодою.

Кислотність ґрунтів – здатність ґрунту підкислювати ґрунтовий розчин або розчини солей унаслідок присутності в складі ґрунту кислот, а також обмінних йонів водню та катіонів алюмінію, які утворюють під час їхнього витиснення гідролітично кислі солі.

Китицекореневі бур'яни – багаторічні рослини з обмеженою здатністю до вегетативного розмноження з *кореневою системою* у вигляді тонких китиць, які відходять від кореневої шийки, наприклад, подорожник великий – *Plantago major*, жовтець їдкий – *Ranunculus acris*.

Кітиця – ботричне суцвіття, у якого на видовженій головній осі сидять окремі *квітки* на *квітконіжках* приблизно однакової довжини. Притаманна, наприклад, барбарису звичайному – *Berberis vulgaris*, порічкам червоним – *Ribes rubrum*, сливі черемховій, або черемсі – *Prunus padus*, капусті ситнікової, або сарептській гірчиці – *Brassica juncea*.

Кіль колоскової луски – гостре ребро (середня жилка) у зовнішніх квіткових лусках квіток злаків. Ширина кіля є однією з відмінних *ознак* твердої і м'якої пшениці (у твердої – широкий, різко

виражений до основи, у м'якої – вузький, тонкою ниткою доходить до основи). У окремих сортів виявляється (за допомогою лупи) зазубленість кіля.

Кількісна ознака – ознака, яка контролюється сумарною дією багатьох генів та проявлення якої охоплює певну частину або повний спектр мінливості *ознаки* від мінімального до максимального значення, які можна виміряти. Виявлення цих *ознак* може бути записаним у одномірній, постійній або дискретній лінійній шкалі, яка поділяється на кількість ступенів виявлення для цілей опису (наприклад, *стебло* за довжиною: дуже коротке (1), коротке (3), середнє (5), довге (7), дуже довге (9)). Такий розподіл виявлення має забезпечити якомога найпоширенішу шкалу. Етапи виявлення *ознак* мають бути виразними для оцінок на БОС. Навколишнє середовище має значний вплив на рівень колювань прояву кількісних *ознак*.

Кількість ступенів свободи – число величин, що вільно варіюють ($n+1$).

Кільчасте (мутівчасте) листкорозміщення – розміщення *листіків* на *пагоні*, коли від кожного *вузла* відходять три і більше *листіків*.

Кістянка – однонасінний плід з соковитим (рідше сухим) оплоднем (*перикарпій*), утворений одним плодолистком, і який складається з трьох частин: внутрішньої – ендокарпій, середньої – м'якстої (*мезокарпій*), зовнішньої – плівчастої (*екзокарпій*). Кістянки можуть бути простими й складними. Прості мають одну насініну та утворюються з однієї маточки.

Кістянка суха – утворюється з нижньої зав'язі, що зрослась з *квітколожем* і чашечкою. *Мезокарпій* і *екзокарпій* після досягання плоду відокремлюються від шкірястого або волокнистого *ендокарпійу*.

Кластери – група тандемно розміщених ідентичних елементів генома, локалізована в певній області *ДНК* хромосоми. Прикладом таких кластерів є гени рибосомальних, транспортних чи ядерних *РНК*, гени α і β -глобінів, тубулінів та інтерферона.

Клімат – зональна умова, в основу якої закладено атмосферні опади та сумарне випаровування з поверхні ґрунту і рослинами.

Кліматична камера (кліматрón) – приміщення для штучного відтворення кліматичних умов, що відповідають різним географічним зонам або залежно від програми досліджень. Будують із прозорих матеріалів, устатковують приладами з автоматизованим режимом тепла, вологи, освітлення.

Кліматичні фактори – метеорологічні умови (опади, температура, вологість повітря).

Клон¹ – група особин рослин, які походять від одного предка внаслідок вегетативного розмноження.

Клон² – сукупність генетично однорідних клітин мікроорганізмів, що походять від однієї клітини.

Клубочок – *суцвіття* або *супліддя* з тісно скупченими *квітками* або *плодами* (буряк).

Кни́га істо́рії полі́в – документ, що відображує фактичне розміщення дослідів і вирівнювальних посівів, технологічні операції, норми і строки внесення мінеральних і органічних добрив, рівень урожайності.

Коадапта́ція – взаємне пристосування різних форм живих організмів, що існують разом (наприклад, комах – до запилення рослин і рослин – до запилення комахами).

Ковпачо́к кві́тки – *оцвітина*, в якій *пелюстки* зростаються вершечками у вигляді ковпачка.

Коефіціє́нт в'я́нення – кількість вологи у ґрунті, за якої рослина починає в'янути і не відновлює тургор уночі і після тривалого перебування в атмосфері насиченою парю, виражений у грамах води на абсолютно сухий ґрунт.

Коефіціє́нт ва́ріації – відносний показник мінливості *ознаки*, який відображує відношення стандартного відхилення S до середнього арифметичного, вираженого у відсотках.

Коефіціє́нт вибу́ття осно́вних за́собів (Кв) – показує, яка частина основних засобів вибула за звітний період. Якщо значення коефіцієнта вибуття основних засобів перевищує значення коефіцієнта їхнього оновлення, це свідчить про те, що не всі основні засоби, що вибули, замінено новими. Тобто, політика щодо оновлення та модернізації виробництва є недосконалою.

Коефіціє́нт ви́сіву – різниця між умовною стовідсотковою схожістю насіння і фактичною лабораторною. Коефіцієнт висіву визначається для розрахунку кількісної норми висіву схожого насіння (шт./га).

Коефіціє́нт водоспожи́вання – кількість води в кубічних метрах на 1 т основної продукції вирощуваної культури.

Коефіціє́нт зно́су осно́вних за́собів (Кз) – характеризує стан та ступінь зносу основних засобів.

Коефіціє́нт кумуля́ції пестици́ду – відношення сумарної середньолетальної дози за багаторазового введення пестициду в організм до середньолетальної дози разового застосування. Коефіцієнт (K_k) – може характеризуватись: 1) як кумуляція різко виражена – $K_k < 1$; 2) кумуляція виражена – $K_k = 1-3$; 3) кумуляція помірна – $K_k = 3-5$; 4) кумуляція слабо виражена – $K_k > 5$.

Коефіцієнт оновлення основних засобів (Ко) – показує, яку частину від наявних на кінець звітного періоду становлять нові основні засоби.

Коефіцієнт плодоношення – відношення кількості плодів після відцвітання суцвіття до кількості квіток на ньому.

Коефіцієнт реальної вартості майна (Квм) – показує, яку частку у вартості майна становлять засоби виробництва. Він визначає рівень виробничого потенціалу та забезпеченість виробничого процесу засобами виробництва.

Коефіцієнт сухої речовини – відношення сухої маси рослини або частини рослини до сирої маси.

Коефіцієнт трудомісткості для проведення кваліфікаційної експертизи сортів рослин – визначення загальної вартості коштів, необхідних для щорічного фінансування витрат на проведення основних видів експертизи *сортів* рослин та розподілу коштів, що виділяються за бюджетними програмами, між пунктами досліджень.

Коефіцієнт фільтрації – показник швидкості проникнення води у транспортних каналах за зрошувального землеробства, відсоток втрати води шляхом фільтрації, за транспортування від водозбірника до поливного поля. Величина його залежить від механічного складу ґрунту, пористості та інших показників. За рахунок фільтрації втрачається до 40% води, котра призначається для поливу.

Коефіцієнт зволоження – відношення суми опадів до сумарного випаровування за певний період.

Колеопіль – видозмінений перший листок паростка злаків.

Колос – ботричне *суцвіття* з видовженою головною віссю і сидячими поодинокими *квітками* (*простий колос*) або *колосками* з декількох *квіток* (*складний колос*).

Колосіння – фаза розвитку зернових культур, коли складний *колос* приблизно на половину висунувся із піхви верхнього листа. Ознакою викидання *волоті* у проса та вівса є вихід верхівки із піхви верхнього листка. Фазу визначають за *стеблами* верхнього ярусу.

Колоскова луска – є ідентифікаційною сортовою *ознакою*. Луски складаються з двох поверхонь, розділених кілем. Ширша (бічна) звернута назовні, вузька – всередину.

Колосок – колос другого порядку, який входить у склад *складного колоса*, *волоті* або інших складних колосоподібних суцвіть.

Колосок стерильний (ячміню) – два бічних *колоски*, які розташовані на одному виступі стрижня *колоса* і лише центральний плодоносний (дворядний ячмінь).

Колю́чки – дерев'янисті, загострені на кінцях формування, що утворилися шляхом метаморфозу різних органів: *пагонів, листків, додаткових коренів*.

Комбіна́ційна здатність – здатність ліній чи *сортів* за поєднання в гібридних комбінаціях давати потомство, яке відрізняється від умовно прийнятого рівня певними *ознаками* чи властивостями.

Комбіно́вані озна́ки – проста комбінація малої кількості *ознак*. За умови, коли комбінація є біологічно виразною, *ознаки*, які оцінюють окремо, згодом можуть бути скомбіновані (відношення довжини до ширини). Комбіновані ознаки обов'язково мають оцінюватися за експертизи на відмінність, однорідність і стабільність так само, як й інші *ознаки*.

Комбіно́вані спосо́би обробі́тку ґру́нту – різні поєднання по горизонтах і шарах ґрунту, а також строках здійснення полицевого, безполцевого і роторного способів обробітку.

Комерці́йний збу́т – збу́т продукції з метою отримання прибутку.

Комерці́йні опера́ції – операції між фізичними чи юридичними особами для отримання зиску.

Компетентний о́рган – центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері охорони прав на *сортах* рослин.

Компо́ст – органічні добрива, що утворилися внаслідок розкладання органічних речовин мікроорганізмами.

Конве́нція UPOV – Міжнародна конвенція з охорони нових сортів рослин від 2 грудня 1961 року і переглянутої 10 листопада 1972 року, 23 жовтня 1978 року і 19 березня 1991 року. Держави-учасниці цієї конвенції утворюють Союз з охорони нових *сортів* рослин (UPOV).

Конди́ційне насі́ння – насіння, сортові та посівні якості якого відповідають вимогам, встановленим законодавством у сфері насінництва та розсадництва.

Конкуре́нтна ПЛР – один з різновидів полімеразної ланцюгової реакції, що використовують для кількісної оцінки. В присутності конкурентних матриць в процесі ПЛР отримують два фрагменти *ДНК*. Один з цих фрагментів є контрольним, з відомою вихідною кількістю матриці, за яким підраховується кількість *ДНК* у зразку, що аналізують. Відому кількість конкурентної матриці ампліфікують разом з невідомою кількістю послідовності-мішені. Конкурентна матриця має таку саму послідовність *ДНК*, як і мішень (за винятком мутації по одній основі, або делеції частини послідовності), використовує для ампліфікації ті ж праймери та ампліфікується з тією ж ефективністю, що й *ДНК*-мішень.

Початкове співвідношення мішень/стандарт зберігається в ході всього процесу ампліфікації.

Конкуренція організмів – суперництво, антагонізм, активна взаємоборотьба між двома чи кількома організмами за існування, що охоплюють спільну для них субстанцію чи спільні чинники середовища. Конкуренція організмів відбувається між окремими організмами, які заселяють одні й ті ж еконіші. Виділяють внутрішньовидову, міжвидову, пряму і непряму конкуренцію.

Консервування – продукти піддають спеціальній обробці, створюють відповідні умови тощо для запобігання псування.

Консистенція оплодня – консистенцію оплодня вважають сухою, якщо вміст вологи становить не більше 15%; соковитий оплодень містить більше 15% гігроскопічної вологи.

Консументи – споживачі органічної речовини в *екосистемі*. Це всі тварини, частина мікроорганізмів, паразитичні та комахоїдні рослини.

Консументи другого порядку – паразити та хижаки – тварини, що живуть за рахунок рослиноїдних тварин (комах, кліщів, ссавців тощо), серед яких є корисні види, які використовують, як природні регулюючі чинники фітофагів (ентомофаги, акарифаги).

Консументи першого порядку – шкідники сільськогосподарських рослин (фітофаги) комахи, кліщі та інші споживачі рослинної продукції, які, харчуючись будь-якими частинами рослин, спричиняють їхнє пошкодження, що призводить до зниження продуктивності або загибелі.

Контактний гербіцид – гербіцид, що проявляє дію на тканини рослин у вигляді опіків безпосередньо у місці контакту робочої рідини з рослиною.

Контролюючий чинник – чинник, дія якого стає жорсткішою із збільшенням щільності *популяції*.

Контрольна проба – зразок, сформований з проби для безпосереднього висіву на контрольних ділянках для ділянкового (ґрунтового) та лабораторного сортового контролю.

Контрольний варіант – варіант досліду, проведений в оптимальних умовах, з дотриманням усіх вимог методики для порівняння з ним різних варіантів досліду.

Контури ґрунтових відмін – межі переходу однієї ґрунтової відміни в іншу, нанесені на ґрунтову карту землекористування.

Конфіденційна інформація – інформація, що міститься у заявці, призначена для службового використання і не повинна вільно розповсюджуватись.

Конус паростка – закруглено-конусоподібна верхівка зростаючого осевого органу (*стебла, кореня*) рослини, що складається з твірної тканини (меристеми).

Коренева система – сукупність усіх *коренів* рослини.

Коренева шийка – частина рослини на межі між головним *коренем* і *стеблом*; розвивається з *підсім'ядольного коліна*.

Кореневий чохлик – багатоклітинний утвір, що прикриває конус наростання *кореня*. Утворюється з клітин каліптрогену (особливо твірна тканина конуса наростання) або з апікальної меристеми кореня. Складається з комплексу живих паренхімних клітин з тонкими оболонками, що легко ослизнюються, та з великої кількості крохмальних зерен. Захищає зону росту кореня рослин від механічних пошкоджень, а також сприяє просуванню кореня в ґрунті завдяки ослизненню оболонок зовнішніх клітин. У багатьох водяних рослин (наприклад, у ряски, жабурника) кореневий чохлик відсутній, його замінює коренева кишеня.

Кореневище – видозмінений підземний *пагін*, який зовні нагадує *корінь*, але на відміну від нього, має добре виражену метамерну структуру (*міжвузля, вузли* та лускоподібні *листки*, в пазухах яких розміщуються *бруньки*). Притаманне, наприклад, валер'яні лікарській – *Valeriana officinalis* L., пириїнику повзучому – *Elymus repens* L., хрону звичайному – *Armoracia rusticana* L.

Кореневищні бур'яни – розмножуються переважно за допомогою довгих підземних пагонів, які називаються *кореневищами*. Розміщуються кореневища у верхніх шарах ґрунту.

Коренепаросткові бур'яни – багаторічні рослини, в яких добре виражений вегетативний спосіб розмноження за допомогою кореневих паростків. До цієї біологічної групи належать досить поширені і дуже злісні бур'яни: березка польова (*Convolvulus arvensis* L.), степовий гірчак звичайний (*Acroptilon repens* L.), осот жовтий (*Sonchus arvensis* L.), осот польовий (*Cirsium arvense* L.). Забур'янюють всі культури, але більше шкодять ярим.

Коренеплід – потовщений головний *корінь*, в якому відкладаються поживні речовини. В його утворенні беруть участь також *коренева шийка* і *стебло*. Притаманний, наприклад, буряку звичайному – *Beta vulgaris* L., редьці посівній – *Raphanus sativus* L.

Корені напівскелетні – коротші та тонші, ніж скелетні, які складають другий та третій порядок галуження.

Корені обростаючі – тонкі (до 3 мм) і короткі (від долей міліметра до десятків сантиметрів завдовжки).

Корені-підпórки – численні додаткові корені, які закладаються на горизонтальних гілках, ростуть вниз, укорінюються і утворю-

ють власну *кореневу систему*. Вони досить товсті, нагадують стовпи, добре утримують крону.

Корені повітряні – корені, які розвиваються на надземних органах. Характерні для багатьох тропічних рослин – епіфітів.

Корені присоски – корені рослин-паразитів, які перетворюються на присоски, що проникають у провідні тканини іншої рослини і висмоктують з неї поживні речовини.

Корені причіпки – додаткові корені, які утворюються біля основи стебла і надійно тримають *стебло з листками* на вертикальних опорах.

Корені скелетні – найтовстіші (до 10 см і більше) та довгі корені нульового і першого порядку галуження.

Корені ходульні – додаткові корені, що звисають донизу; відходячи від гілок мангрових дерев, забезпечують їм стійкість та кращий розподіл маси на більшу опору.

Коридори – для розвороту посівних, збиральних та інших машин і агрегатів між ярусами залишають смугу – коридор завширшки до 8 м, яку потім засівають ранньостиглим *сортом* культури, яка проходить експертизу.

Корисний фітофаг – організм, що харчується бур'янами і паразитичними рослинами.

Корінь – осьовий підземний вегетативний орган рослини, якому властиві галуження та необмежений ріст в довжину завдяки діяльності апікальної меристеми, що виконує функцію всмоктування води з ґрунту і фіксацію рослини. Основною відмінністю *кореня* від *пагона* є те, що на *корені* ніколи не утворюються *листки*.

Кормова культура – культура, яка за своїми морфобіологічними характеристиками вирощується на корм, а також можуть бути придатні за харчовими і технічними напрямками використання.

Короткотерміновий (нетривалий) прогноз шкідника (хвороби) рослин – завбачення часу появи шкідника чи зараження збудником хвороби рослин протягом вегетаційного періоду з упередженням до 30 діб.

Коткування – дія механічними або ручними знаряддями на ґрунт, що сприяє поліпшенню його фізичних, хімічних, біохімічних властивостей, водного і теплового режиму, активізації діяльності ґрунтової фауни, нейтралізації шкідливого впливу трав'яної рослинності з метою створення сприятливих умов для кореневого живлення деревних і чагарникових рослин.

Коток польовий (коток ґрунтообробний) – сільськогосподарське знаряддя для обробки ґрунту. Використовується для подрібнення брил і грудок, руйнування кірки, розпушування й ущіль-

нення ґрунту, вирівнювання поверхні поля, а також для знищення льодяної кірки на озимих посівах.

Кошик – суцвіття, в якому поодинокі квітки сидять на дуже розширеному кінці вкороченої осі, що має пласку, опуклу або вгнуту форму. Приквітки утворюють обгортку суцвіття. Квітки бувають чотирьох типів: трубчасті, язичкові, несправжні язичкові, лійкоподібні. Притаманний, наприклад, нагідкам лікарським – *Calendula officinalis* L., соняшнику однорічному – *Helianthus annuus* L., салату посівному – *Lactuca sativa* L.

Краплинне зрошення – локальне зрошення ґрунту біля кореневих систем рослин за допомогою спеціальних трубопроводів і дозуючих пристроїв.

Критерії заборони поширення сортів в Україні – критерії та умови, які унеможливають поширення сортів: невідповідність умовам відмінності, однорідності та стабільності; незадоволення потреб суспільства; загроза життю і здоров'ю людей; нанесення шкоди рослинному і тваринному світу, збереженню навколишнього природного середовища.

Критерії придатності для набуття майнового права інтелектуальної власності на сорт рослин – сорт повинен бути: новим, відмінним, однорідним і стабільним.

Критичні періоди розвитку – періоди у житті рослин, коли нестача або надлишок того чи іншого чинника викликає найбільший вплив на ріст і розвиток рослин.

Криючі луски бульби – зовнішні листки бруньки, що перетворилися в луски внаслідок насичення їх кутином та смолоподібними речовинами.

Крона – надземна частина деревних рослин, розміщена вище розгалуження стовбура.

Кротування ґрунту – агроеліоративний захід, який застосовують на перезволожених важкосуглинкових і глинистих ґрунтах для відведення зайвої води до підорного шару й акумуляції її в цьому шарі. Нарізування густої (паралельно через 0,8–2 м) мережі кротовин на глибині 35–40 см упоперек розміщення дрена.

Крохмаль – рослинний високомолекулярний нерозчинний полісахарид амілози і амілопектину; нараховує більше тисячі мономерів глюкози. Накопичується у вигляді крохмальних зерен у бульбах, зерні, кореневищах та коренях рослини.

Крупність зерна – визначають за масою 1000 зерен, виражають у грамах.

Ксерофіти – рослини сухих місць зростання, здатних переносити тривалі періоди посухи ґрунту і повітря.

Кулястий – термін для позначення форми тримірних предметів, подібних до сфери.

Культивар – сукупність рослин, що дібрана за особливою *ознакою* або комбінацією *ознак*, яка виразно відмінна, однорідна і стабільна у своїх морфологічних *ознаках* і зберігає їх під час розмноження; синонім поняттю *сорт*.

Культиватор – знаряддя для обробітку ґрунту (без перевертання його верхнього шару), боротьби з *бур'янами* і внесення в ґрунт добрив.

Культивація – суцільний або міжрядний обробіток ґрунту культиваторами, який забезпечує подрібнення, розпушення, часткове перемішування та вирівнювання ґрунту, підрізування бур'янів.

Культо́н – систематична група культурних рослин, що базується на одному або кількох користувацьких критеріях; термін еквівалентний *таксону*, але застосований у контексті іншої класифікаційної філософії.

Культу́рна росли́на – усвідомлено дібрані рослини, що можуть бути навмисно або випадково схрещеними в культурі, дібрані серед існуючих культурних форм або з форм природних *популяцій*, які підтримуються як розпізнавальні сутності тільки безперервним розмноженням.

Кущ¹ – багаторічна рослина, що має здерев'янілі *стебла*, але без визначеного *стовбура*; галуження починається біля або майже біля поверхні ґрунту. Те саме, що *чагарник¹*.

Кущ² – побутова назва для одно- і багаторічних трав'яних, як правило багатостеблових, рослин, наприклад, кущ картоплі, кущ суниць.

Куці́ння – галуження кущових і трав'яних рослин, за якого бічні пагони розміщені в основі материнських пагонів (над/під землею) і формують кущ. Куціння хлібних злаків сприяє збільшенню врожайності.

Л

Лаборато́рний зразо́к – зразок, що використовують для проведення лабораторних аналізів, передбачених методиками.

Лаборато́рний сортовий контро́ль – встановлення належності вегетативних та генеративних органів рослин до відповідного *сорту*.

Ла́мкість остю́ка – визначається, в основному, ступенем зазубленості. Часто, чим грубіші ості, тим менш еластичні і легше ламаються.

Ландша́фт – природний чи антропогенний комплекс, що являє собою генетично однорідну ділянку ландшафтної сфери з єдиним геологічним фундаментом, однотипним рельєфом, гідрокліматичним режимом, поєднанням ґрунтів і біоценозів і характерною для неї морфологічною структурою.

Ла́нка – частина сівозміни, що складається із двох-трьох культур, або чистого пару і однієї-трьох культур.

Ланцю́гі трофі́чні (ланцю́гі живле́ння) – *види* організмів або їхні групи, пов'язані між собою харчовими відносинами, що створює певну послідовність у передачі речовин і енергії; кожна попередня ланка певною мірою поживна для наступної.

Лате́нтне во́гнище – приховане вогнище (осередок) хвороби без прояву зовнішніх симптомів.

Лате́нтний періо́д – відрізок часу від початку дії чинника до реакції у відповідь на цю дію.

Лате́нтний стан – стан живих організмів, які перебувають у спокої. Водночас обмін речовин гальмується до мінімуму (насіння, спори).

Ле́жкість (бульб, цибулин, головок капусти) – здатність зберігати свої біологічні та господарські властивості протягом певного строку зберігання і виражають у балах.

- Летальна концентрація пестициду** – кількість пестициду в одиниці об'єму середовища, що викликає загибель піддослідного об'єкта.
- Летючка** – одно- або двонасінневий сухий плід з оплоднем, який має плівчасті або волосисті вирости для переносу плодів вітром.
- Листкова пластинка** – основна частина *листка* більшості вищих рослин. Переважно пласке утворення, рідше трубчасте (цибуля) або голчасте (сосна) утворення, що прикріплюється до *стебла* основою або за допомогою *черешка*.
- Листкова поверхня рослини** – сума площ усіх зелених листків, що функціонують.
- Зона кореневого живлення рослин** – об'єм ґрунту, з якого рослина живиться мінеральними елементами.
- Листковий рубець** – місце прикріплення листка, що відпав.
- Листок** – бічний вегетативний орган рослини.
- Листок сидячий** – листок, що прикріплюється до *стебла* своєю основою, черешок відсутній.
- Листок черешковий** – листок, який має *черешок*.
- Листочок** – дрібний *листок* верхової формації; у складі *оцвітини*, складного *суцвіття*, на *квітконіжці*.
- Лістя** – збірне до *листок*.
- Лізіметр** – прилад, що дозволяє вивчати процеси, пов'язані з просочуванням води і розчинених у ній речовин через ґрунт в умовах зволоження природними опадами або штучним поливом.
- Лійка плоду** – заглиблення в основі плоду, в якому знаходиться плодоніжка. У деяких плодів лійка відсутня.
- Лійкоподібний віночок** – має довгу трубочку у формі лійки і порівняно невеликий відгин (дурман звичайний).
- Лікарські рослини** – дикорослі та культурні рослини або їхні частини (*насіння, бруньки, квітки, плоди, стебла, кореневища*), що використовують в медицині для виготовлення лікарських препаратів.
- Лінійна щільність** – кількість рослин у ряду травостою на одиниці поздовжнього виміру.
- Лінія базова** – лінія, від якої здійснюють перенесення схеми дослідів в польові умови.
- Лінія чиста** – потомство одного гомозиготного, постійно самозапильованого покоління рослини.
- Лісові культури** – дерева, чагарники і трави, які використовують у лісовому господарстві.

Лісосмуга полезахисна – штучні лісові насадження, які створюють на полях, рівнинах і на схилах сільськогосподарських земель на межах полів, для захисту посівів від суховіїв, пилових бур, для поліпшення водного режиму ґрунту й запобігання його ерозії, підвищення врожайності сільськогосподарських культур, для покращення на полях мікроклімату, снігозатримання, боротьби з дефляцією, збереження і покращення родючості ґрунтів.

Ліцензіар – особа, яка передає ліцензію іншій особі.

Ліцензіат – особа, яка отримує ліцензію на *сорт*.

Ліцензійний договір – договір між власником *сорту* та фізичною або юридичною особою про передачу власником *сорту* іншій особі прав на *сорт*.

Ліцензія (лат. Licentia – дозвіл) – документ, що засвідчує право ліцензіата на провадження зазначеного в ньому виду господарської діяльності протягом визначеного строку за умови виконання ліцензійних умов. У межах приватного права та, зокрема, права інтелектуальної власності, ліцензія розуміється як письмове повноваження на використання об'єкта інтелектуальної власності в певній обмеженій сфері.

Ліцензія виключна – ліцензія, що видається лише одному ліцензіату і виключає можливість використання ліцензіаром об'єкта права інтелектуальної власності у сфері, що обмежена цією ліцензією, та видачі ним іншим особам ліцензій на використання цього об'єкта у зазначеній сфері. Виключна ліцензія передбачає максимальне обмеження прав ліцензіара. По суті, він втрачає можливість самостійно чи опосередковано використовувати об'єкт інтелектуальної власності у межах, визначених ліцензією. Проте за межами сфери дії ліцензії ліцензіар вправі використовувати об'єкт для себе чи надавати ліцензії на його використання іншим особам.

Ліцензія відкрита – ліцензія, що видається на підставі заяви патентовласника про надання прав на використання запатентованого об'єкта будь-якій фізичній або юридичній особі. Упродовж строку чинності майнових прав інтелектуальної власності на *сорт* рослин володілець патенту має право в установленому порядку подати до Компетентного органу для офіційної публікації заяву про готовність надати дозвіл будь-якій особі на використання *сорту* (відкриту ліцензію).

Ліцензія невиключна – ліцензія, що не виключає можливості використання ліцензіаром об'єкта права інтелектуальної власності у сфері, що обмежена цією ліцензією, та видачі ним іншим особам ліцензій на використання цього об'єкта у зазначеній сфері. Цей вид ліцензії не передбачає встановлення будь-яких обме-

жень для ліцензіара. Він вправі як самостійно використовувати об'єкт, так і надавати права на його використання будь-якій третій особі.

Ліцензія примусова – письмове повноваження на використання об'єкта інтелектуальної власності, що видається незалежно від волі патентовласника на підставі рішення відповідного державного органу. Примусова ліцензія на використання *сорту* дає право особі, яка її отримує, використовувати *сорт* без дозволу володільця патенту. Видавати примусові ліцензії на використання *сортів* можуть Кабінет Міністрів України і суд. Примусова ліцензія може бути тільки невиключною, з визначенням обсягу використання *сорту*, строку дії дозволу, розміру та порядку виплати винагороди володільцю патенту. Кабінет Міністрів України може видати на строк до чотирьох років примусову ліцензію визначеній ним особі з мотивів надзвичайної суспільної необхідності та за умови воєнного чи надзвичайного стану з виплатою відповідної компенсації володільцю патенту. Водночас Кабінет Міністрів України може вимагати від володільця патенту надати на прийнятних фінансових умовах у розпорядження ліцензіата матеріал для розмноження *сорту* в обсягах, достатніх для належного здійснення прав, наданих примусовою ліцензією.

Лодикула(я) – елемент *оплодня* злаків, маленька луска, яка сприяє розкриттю *квітки*.

Локальне застосування пестициду – вибіркове застосування пестициду в місцях зосередження шкідливого організму.

Локальний спосіб внесення добрив – спосіб, за якого добрива розміщуються екраном (суцільним шаром), суцільною або пунктирною стрічкою, розрізненими гніздами.

Локус – місце в хромосомі, в якому відбувається картування *гена*, що відповідає за певну *ознаку*. Локус може бути представлений будь-яким *алелем* цього *гена*. Розрізняють такі типи локусів: а) гомологічні, до яких відносять відповідні один одному локуси гомологічної пари хромосом, а також локуси різних видів, які перебувають у тіснішому або віддаленому спорідненні, за умови, що вони обумовлюють протікання ідентичних біохімічних і фізіологічних процесів; б) складні локуси, які складаються з багатьох тісно зчеплених генів; в) життєво важливі локуси, унаслідок втрати або мутаційних змін яких виникає летальний фактор; г) комплексні або тісно зчеплені локуси, які викликають однаковий фенотиповий ефект, а в гетерозиготному стані поводяться комплементарно.

Лупулін – пахуча речовина в шишках хмелю, яка виділяється особливими залозами, розміщеними на зовнішньому боці приквіткових *листіків* шишок хмелю звичайного (*Humulus lupulus* L.).

Луски – вирости епідермісу, вкриті волоскам, захищають органи рослин від коливання температур (луска бруньки, луска колосова, луска нижня колосова).

Лускоподібне опушення – складається із волосків, які мають вигляд лусочок.

Лучна трав'яна рослинна формація – трав'яні зелені рослини, що синтезують органічну речовину, а анаеробні й аеробні бактерії її розкладають. Під лучною трав'яною рослинною формацією відбувається лучний дерновий процес, який зумовлює формування родючих дерново-лучних і чорноземних ґрунтів.

Лущення – обробіток ґрунту після збирання попередньої культури. Забезпечує подрібнення, розпушування, часткове перевертання та перемішування ґрунту, підрізування бур'янів та загортання їхніх решток у верхньому шарі ґрунту.

Лущення стерні – один з основних заходів боротьби з бур'янами, знищуються також збудники хвороб і шкідники сільськогосподарських рослин, поліпшується водний режим і фізичні властивості ґрунту, що підвищує якість наступної оранки, зменшує зусилля на її виконання.

М

Майнове право інтелектуальної власності на поширення сорту рослин – право його володільця на поширення *сорту* і на дозвіл чи заборону поширення *сорту* іншими особами, що засвідчується свідоцтвом про державну реєстрацію *сорту* рослин.

Майнові права інтелектуальної власності на сорт рослин – права володільця патенту на використання *сорту* та виключне право на дозвіл чи заборону використання *сорту* іншими особами, що засвідчуються патентом на *сорт* рослин.

Макроелементи – хімічні елементи, які засвоюють рослини у великих кількостях.

Малорічні бур'яни – зелені бур'яни, які розмножуються лише насінням, що досягає в кінці одно-дворічного життєвого циклу з наступним відмиранням надземних і підземних органів.

Маса 1000 штук насіння – показник, що характеризує крупність, виповненість, запас поживних речовин у насінні, цінність насіннєвої партії загалом.

Масив земель сільськогосподарського призначення – сукупність земельних ділянок сільськогосподарського призначення, що складаються з сільськогосподарських та необхідних для їхнього обслуговування несільськогосподарських угідь (земель під польовими дорогами, меліоративними системами, господарськими шляхами, прогонами, лінійними об'єктами, об'єктами інженерної інфраструктури, а також ярами, заболоченими землями, іншими угіддями, що розташовані всередині земельного масиву), мають спільні межі та обмежені природними та/або штучними елементами рельєфу (автомобільними дорогами загального користування, полезахисними лісовими смугами та іншими захисними насадженнями, водними об'єктами тощо).

Масляна суспензія – препаративна форма, в якій хімічна сполука діючої речовини пестициду подрібнена до аморфного стану і

розведена масляними наповнювачами до концентрації, що розводять водою перед використанням, або ж використовують без розведення водою (УМО).

Масовий добір рослин – добір великої кількості типових, здорових, продуктивних рослин з наступним об'єднанням їхнього насіння для підтримки типовості *сорт*у.

Масові сходи – *сходи* рослин, коли 75% і більше з'явилося від кількості висіяного *насіння*, висаджених *бульб*, *коренеплодів*, *кореневищ* на одиниці площі.

Материнська лінія – лінія, яка є одним із компонентів схрещування за отримання *гібридів*. Статеві клітини виконують жіночу функцію.

Матеріал сорту – розмножувальний матеріал будь-якого виду, рослинний матеріал, зокрема цілі рослини та частини рослин, і будь-який продукт, безпосередньо вироблений з рослинного матеріалу.

Матірка – жіночі рослини конопель посівних (*Cannabis sativa* L.). *Квітки* матірки розташовані в пазухах листків і формують насінневу головку. Жіноча *квітка* складається із однолисткового покриву і *маточки*. Порівняння – *плоскінь*.

Маточка – жіноча репродуктивна частина *квітки* (структурна одиниця *гінекею*), що містить *насінні зачатки*; складається з *приймочки*, *стовпчика* та *зав'язі*. Те саме, що *плодолистик*.

Маточний кущ – кущ, відібраний згідно з вимогами селекційного завдання методом індивідуального відбору.

Медова лусочка – маленька лусочка в основі пелюстки *квітки* багатьох *видів*.

Медова ямка – нектарник на *квітколожі* у вигляді нектаровмісного заглиблення.

Межа вологоємності – вміст води у ґрунті, що відповідає найменшій (польовій) вологоємності, становить верхню межу оптимального зволоження. Зниження вмісту води до 70–60% найменшої вологоємності (ріст і розвиток рослин сповільнюється) – це нижня межа оптимального зволоження.

Мезотопний тип галуження – він є перехідним між акротонним і базипетальним. Найбільшого розвитку досягають бічні пагони в середній частині материнської осі рослини.

Мезофіли – тварини (комахи), пристосовані до життя в умовах помірної вологості повітря і ґрунту.

Меланізм – незвичайне потемніння кольору унаслідок збільшення кількості чорного пігменту; інколи характерно для якогось відсотка особин *популяції*, що створює поліморфізм.

Меліоративні заходи – роботи, спрямовані на поліпшення хімічних і фізичних властивостей ґрунтів, обводнення пасовищ, створення захисних лісових насаджень, проведення культуртехнічних робіт, поліпшення земель з несприятливим водним режимом та інженерно-геологічними умовами, проєктування, будівництво (реконструкція) і експлуатація меліоративних систем, включаючи наукове, організаційне та виробничо-технічне забезпечення цих робіт.

Меліорація земель – комплекс гідротехнічних, культуртехнічних, хімічних, агротехнічних, агролісотехнічних, інших меліоративних заходів, що здійснюють для регулювання водного, теплового, повітряного і поживного режиму ґрунтів, збереження і підвищення їхньої родючості та формування екологічно збалансованої раціональної структури угідь.

Меліоровані землі – угіддя, на яких здійснено комплекс меліоративних заходів.

Мембрана роз'єднуюча – осіннє омертвіння листків у листопадних рослин, яке викликає формування відокремлюючого шару, який перерізає черешок у його основі.

Метаболізм пестицидів – перетворення пестициду всередині клітин живого організму під впливом дії ферментів.

Метаболіт – речовина, що утворюється в результаті обміну речовин, а також усі речовини, які входять до складу організму й беруть участь у процесах обміну.

Метаморфоз – зміни форми й будови органів у процесі історичного розвитку внаслідок пристосування до виконання різних функцій (перетворення: яйце – гусінь – лялечка – метелик).

Метеорологічні майданчики – майданчики для спостереження за метеорологічними умовами в зоні проведення досліджень.

Метеоспостереження – перелік метеорологічних показників, передбачений чинною методикою проведення кваліфікаційної експертизи.

Метеостанція – електронний прилад, призначений для вимірювання атмосферних показників (температура, вологість, атмосферний тиск тощо), а також складання прогнозу погоди на підставі цих даних.

Методика – сукупність взаємозв'язаних способів та заходів проведення комплексу робіт щодо проведення досліджень.

Методична витриманість досліджу – чітке дотримання всіх методичних вимог як загального характеру, так і по конкретних *сортах* на етапах його планування, закладання, догляду за посівами, здійснення спостережень, обліків, збирання врожаю та математичного опрацювання отриманих даних.

Методична оцінка – визначення якості проведення дослідів з експертизи, а саме: дотримання науково обґрунтованих сівозмін; своєчасної та якісної підготовки ґрунту відповідно до технологічних карт вирощування для *сортів* відповідного ботанічного таксона з врахуванням агрохімічного обстеження ґрунтів у наукових сівозмінах; впровадження системи удобрення та плану захисту рослин на дослідних ділянках; закладання польових дослідів, проведення фенологічних спостережень та біометричних вимірів у відповідну фенологічну фазу росту та розвитку; збирання та облік урожаю з подальшим опрацюванням результатів за кожним *сортот-кандидатом*; обґрунтоване об'єктивне навантаження фахівців сортодослідами та дотримання принципів дослідної справи в сортовивченні та у сфері охорони прав на *сорта* рослин загалом.

Методичний контроль – здійснення експертним закладом протягом вегетаційного періоду контролю дотримання всіх агротехнічних та методичних вимог проведення досліджень. Водночас фахівці закладу експертизи оглядають досліді, перевіряють документацію і виявляють порушення щодо дотримання методики проведення експертизи, технології вирощування, відмічають у актах перевірки та, за потреби, вносять пропозиції керівництву про бракування дослідів.

Механічний обробіток ґрунту – дія на ґрунт робочими органами знарядь і машин для створення оптимальних умов для росту і розвитку сільськогосподарських рослин та захисту ґрунту від ерозії.

Місочка горіха – основа плоду у багатьох видів горіхоплідних огортається мисочкою (пліскою), утвореною із зрощених видозмінених *приквітів* (дуб, ліщина).

Мичкуватокореневі (дернові) бур'яни – багаторічні рослини з обмеженою здатністю до вегетативного розмноження і добре розвиненою мичкуватою *кореневою системою*, яка, переплітаючи верхній шар ґрунту, утворює дернину.

Міграція шкідника – переселення шкідника, інколи масове, зумовлене зміною його фізіологічного стану чи умов середовища.

Міжвузля – частина *стебла*, розміщена між двома (верхнім і нижнім) *вузлами*, які бувають видовженими, дуже короткими або зовсім непомітними.

Міжнародна гармонізація – зближення до єдиних норм. Якщо у міжнародному договорі, згода на обов'язковість якого в країні надана Верховною Радою України, містяться інші правила, ніж встановлені Законом України та виданими відповідно до нього нормативно-правовими актами, то застосовуються правила міжнародного договору.

Міжнародний кодекс ботанічної номенклатури (МКБН) – зібрання правил та рекомендацій, що стосуються наукових назв рослин, водоростей, грибів та грибоподібних організмів.

Мікоплазмовий організм – організм, близький до бактерій, не має твердої клітинної оболонки. На відміну від вірусів має клітинну будову, обидві форми нуклеїнової кислоти, здатний розмножуватися на штучних поживних середовищах.

Мікориза – співіснування міцелію гриба з *коренями* вищих рослин. Поширена у природі.

Мікроорганізми – мікроскопічні організми (віруси, бактерії, гриби).

Мікрорельєф – сукупність нерівностей поверхні поля, що складається із незначних підвищень та западин, які не мають суттєвого впливу на обробіток ґрунту, але можуть впливати на ріст та розвиток рослин і структуру ґрунту.

Мікроклональне розмноження – масове безстатеве розмноження в культурі *in vitro*, за якого отримані рослини, ідентичні до вихідної батьківської форми.

Мікроспóra – дрібна спора, яка утворюється в мікроспорангіях різноспорових рослин. Розвиток мікроспори призводить до утворення чоловічого гаметофіта. У голонасінних та покритонасінних – пилок.

Мікроспоридії – внутрішньоклітинні паразитичні простіші тварини, що утворюють одноклітинні спори з довгою полярною ниткою, через отвір якої паразит проникає в організм живителя.

Мікроспорогенез – процес утворення мікроспори.

Мікроспорофіли – видозмінені листки різноспорових рослин, на яких утворюються мікроспорангії – *тичинки квітки*.

Мікрофлора – сукупність мікроорганізмів у певному середовищі існування (у ґрунті, воді, повітрі тощо).

Мімікрія – імітація подібності організму чи окремого органу іншим організмом або предметом довкілля для захисту; результат природного добору в боротьбі за існування.

Мінеральні добрива – добрива, які містять макро- та мікроелементи в неорганічній формі. Отримують промисловим способом шляхом хімічної або механічної обробки сировини і поділяють на: прості нітрогенні, калійні, фосфорні, комплексні та мікродобрива.

Мінливість рослин – властивість рослин відхилятися у своєму розвитку від особливостей батьків.

Міцність крони – здатність крони дерева витримувати навантаження максимального врожаю плодів без зламів гілок. Оцінюється як слабка, середня та міцна.

МКНКР (ICNCP) – абрєвіатура для Міжнародного кодексу номенклатури для культурних рослин (International Code of Nomenclature for cultivate plants, або Cultivated Plant Code).

Мокре протруювання насінного (садивного) матеріалу – нанесення на насінний (садивний) матеріал пестициду способом занурювання його в робочу рідину з наступним томлінням і висушуванням.

Молочна стиглість – початкова фаза досягання зерна, під час якої зернівка ще зелена, наповнена густою біло-молочною рідиною.

Моніторинг – система тривалих спостережень за зміною *екосистем* і біосфери; спостереження за певними об'єктами чи явищами.

Моніторинг ґрунтів – система стійких спостережень, діагностування, прогнозування та вироблення рекомендацій щодо управління станом ґрунтів для збереження і відтворення їхньої родючості.

Моніторинг земель – система спостереження за станом земель для своєчасного виявлення змін, їхньої оцінки, відвернення та ліквідації наслідків негативних процесів.

Моногенна (вертикальна) стійкість сорту – *сорти*, що мають декілька генів стійкості, кожен з яких контролює стійкість до певної фізіологічної раси збудника.

Монокарпичний пагін – *пагін*, який має малий життєвий цикл, за який він формує *квітку* або *суцвіття*, проте після плодоношення він цілком відмирає (у однорічників) або частково (у багаторічників).

Монокарпичні рослини – плодоносять один раз за життя і після утворення насіння відмирають.

Монокультура – єдина сільськогосподарська культура, яку вирощують у господарстві.

Моноліт¹ – зразок ґрунту з непорушеною структурою і всіма його генетичними горизонтами.

Моноліт² – вирізана ділянка ґрунту (моноліт) з рослинами (25–30 см завдовжки, 15 см завширшки, глибиною 10–12 см). Використовують для оцінювання зимостійкості озимих культур. Після відтаювання за позитивної температури його переносять до теплого приміщення для відростання рослин. Через 15 діб підраховують кількість живих і загиблих рослин.

Монофаг – 1) тварини (комахи) з вузькою спеціалізацією живлення, лише одним видом рослин; 2) вузькоспеціалізовані паразити, пристосовані до живителя одного певного виду, деякі сапрофіти, що живуть лише на певному субстраті.

Монохазій – *суцвіття*, у якого головна вісь закінчується *квіткою*, а з пазухи *приквітка* виростає вісь другого порядку, яка також закінчується *квіткою* і т. д. Розрізняють *звивину* (гладіолус) і *завійку* (незбудка).

Морозостійкість рослин – здатність клітин, тканин і цілих рослин без ушкоджень переносити дію негативних температур, тобто температур нижче 0 °С. Морозостійкість визначають як результат фізіологічних, хімічних і фізичних реакцій та змін клітинних структур, які відбуваються на певних стадіях за сприятливих зовнішніх умов. Цей процес називають загартовуванням або акліматизацією. Низька температура сама по собі або вторинні чинники (абсцизова кислота, сахароза, жирні кислоти, водний статус, ін.) можуть викликати зміни в мембранах або/та білках. Морозостійкість визначають як здатність рослин витримувати утворення льоду в позаклітинному просторі без суттєвих пошкоджень мембран чи інших клітинних компонентів. Хімічний потенціал внутрішньоклітинного розчину має бути еквівалентним хімічному потенціалу зовнішнього розчину або льоду.

Морфогенез – процес виникнення і розвитку органів, систем і частин тіла організмів під час їхнього індивідуального розвитку (онтогенезу).

Морфологія рослин – наука про закономірності будови та процеси формоутворення рослин в їхньому індивідуальному та історичному розвитку. Вивчає морфологічну різноманітність рослин у природі; закономірності зовнішньої та внутрішньої будови і взаємодію розміщення органів та їхніх систем; зміни загальної структури та окремих органів на рівні росту і розвитку індивідуумів (онтоморфогенез), розмноження рослин та їхні життєві цикли; походження органів рослин та їхню еволюцію (філоморфогенез); зміни структури під впливом внутрішніх і зовнішніх факторів; аномалії розвитку рослин та їхніх органів (тератогенез).

Мульчування – метод, за допомогою якого в ґрунті створюються найсприятливіші умови для життєдіяльності *кореневої системи* рослин. Укривання поверхні ґрунту соломною, перегноем, мульч-папером тощо для захисту ґрунту від пересихання й перегрівання.

Мутагенез – процес виникнення спадкових змін – *мутацій*, що з'являються природно (спонтанно), або що викликаються (індуковано) різними фізичними або хімічними чинниками – *мутагенами*.

Мутагени – фізичні, хімічні та інші чинники, що викликають *мутації*. Ними можуть бути різні випромінювання, хімічні сполуки, віруси тощо.

Мутації – стійкі зміни генетичного апарату, які виникають раптово і призводять до змін тих чи інших спадкових *ознак* організму.

Н

Навко́лишнє при́родне сере́довище – сукупність *абіотичних* та *біотичних чинників*, природних та змінених діяльністю людини, які впливають на живий світ планети в усіх її проявах. Те саме, що *довкілля*.

На́дбана стійкі́сть органі́зму до пестици́ду – стійкість організму до отруйної дії пестициду, що формується внаслідок його систематичного застосування.

Надзі́мні сто́ло́ни – недовговічні повзучі *пагони*, які утворюються, головним чином, для вегетативного розмноження. На *вузлах* з нижнього боку утворюються додаткові *корені*, а з верхівкової *бруньки* – вкорочений *пагін* (розетка), який після відмирання *столона* продовжує самостійне існування. Притаманні, наприклад, суниці ананасовій – *Fragaria* × *anapassa*. Дивись *вуса*.

Надпара́зит – вид організму, що розвивається за рахунок первинного паразита.

Надсі́м'ядо́льне ко́ліно – ділянка *стебла проростків* дводольних рослин між *сім'ядолями* і першими справжніми *листяками*. Те ж саме, що *епікотиль*.

Надхо́дження грани́чно допусті́ме – кількість речовин (забруднювача), яка надходить на певну площу за одиницю часу, утворюючи концентрації, що дорівнює гранично допустимому рівню.

На́зва со́рту (найменува́ння) – позначення, яке має однозначно ідентифікувати і відрізнити *сорт* від будь-якої іншої назви, існуючого в Україні і державах-учасниках *сортю* чи спорідненого виду. Правильна *назва* роду чи *таксона* нижчого рангу, або звичайної назви рослини, сполучена із сортовим епітетом. Наприклад, *Triticum aestivum* 'Миронівська 66', або *Triticum* 'Миронівська 66', або пшениця 'Миронівська 66', або м'яка пшениця 'Миронівська 66'.

Налив зёрна – розвиток зерна після уособлення в ньому зародка. В цей період у зерні підвищується кількість вуглеводів і зменшується кількість води.

Напівкущ – рослини з багаторічними здерев'янілими нижніми частинами пагонів та однорічними верхніми їхніми частинами, які щорічно відмирають.

Напівокружок – *цимозне суцвіття*, у якого під *квіткою*, що завершує головну вісь, розвивається дві супротивні осі другого порядку, які переростають головну й теж завершуються *квітками*. Мають декілька порядків галуження, кожна вісь яких увінчана однією *квіткою*. Притаманний, наприклад, бузку звичайному – *Syringa vulgaris* L., гвоздиці дельтоподібній – *Dianthus deltoides* L. Те саме, що *духазій*.

Напівпаразити – зелені рослини, здатні до самостійного фотосинтезу, але отримують від господаря воду та розчинені в ній мінеральні речовини.

Напівпаразитні бур'яни – рослини, які не втратили здатність до фотосинтезу, але живляться за рахунок рослини-господаря. Вони бувають багаторічними і малорічними. Багаторічні напівпаразити живуть на деревних рослинах і не мають відношення до польових трав'яних рослин. До малорічних напівпаразитних бур'янів відносять бур'яни, які використовують з рослини-хазяїна воду і поживу, присмоктуючись до її *коренів*.

Напівпаровий зяблевий обробіток ґрунту – обробіток, який включає лущення стерні, ранню оранку в агрегаті з котком чи важкою бороною та одну-дві культивації ріллі, які проводять у міру проростання бур'янів, а внаслідок ущільнення ґрунту перед входом у зиму – глибоке розпушування чи лункування, щоб попередити розвиток водної ерозії.

Напівсухе протруєння насінного (садивного) матеріалу пестицидом – нанесення на насінний (садивний) матеріал водної суспензії чи розчину пестициду (10–30 л/т) з наступним висушуванням.

Насінина – *утвір* у насінних рослин, що містить *зародок*, *ендосперм*, *перисперм*, *спородерму* (насінна шкірка); розвивається з *насінного зачатка*.

Насінна комірка (у зерняткових) – відносно твердий та шкірястий ендокарпій утворює гнізда з двома вільнорозташованими насінинами.

Насінна фракція бульб картоплі – фракція бульб картоплі, відібрана для садіння. Стандартний розмір бульб картоплі, відібрана для садіння. Стандартний розмір бульб 50–60 г масою.

Насіннєвий контроль – державний та внутрішньогосподарський контроль сортів і посівних якостей насіння, сортів і товарних якостей садивного матеріалу.

Насіннєві схеми Організації економічного співробітництва та розвитку (схеми ОЕСР) – схеми сортової сертифікації ОЕСР або контролю за обігом насіння в міжнародній торгівлі.

Насінний зачаток – утвір у насінних рослин, з якого, здебільшого після запліднення, розвивається *насінина*.

Насінники – рослини від маточників, котрі вирощують для отримання насіння на другий рік життя дворічних рослин.

Насінництво – галузь рослинництва, що забезпечує розмноження та виробництво насіння і садивного матеріалу *сортів* рослин.

Насінницькі посіви – ділянки ріллі, призначені для розмноження *сортів* рослин.

Насіння¹ – рослинний матеріал, що використовують для сівби, включаючи власне насіння (насінину), плоди, супліддя.

Насіння² – *плоди* рослин, призначені для їхнього відтворення.

Насіння багатозародкове – насіння, яке утворене з насінного зачатку і містить декілька зародків та запаси поживних речовин для них (клубочок буряків).

Настії – оборотні рухи органів і частин рослин, обумовлені рівномірно діючими подразниками (рівень освітлення, температура тощо).

Натура (об'ємна маса) – маса одиниці об'єму, виражена в одиницях маси. Натура зерна зазвичай виражається в кг/л.

Науковий пошук – особливий вид наукового дослідження, внаслідок якого виходять принципово нові результати, що мають значення наукових відкриттів нових закономірностей.

Наукові дослідження – вивчення конкретного об'єкта або процесу за допомогою певних наукових методик (методів, форм і технічних засобів).

Науково-дослідна сівозміна – науково обґрунтоване чергування сільськогосподарських культур і парів у часі, на території або лише в часі. Чергування культур на території означає, що кожна культура послідовно проходить через всі поля сівозмін. Чергування культур у часі представляє собою правильну зміну одних рослин іншими на даному полі за роками. В основі сівозміни лежить науково обґрунтована структура посівних площ, що є співвідношенням площ під різними культурами і чистими парами, вираженим у відсотках до загальної сівозмінної площі. Розробляють відповідно до спеціалізації господарства.

Негативний добір рослин – бракування рослин з негативними для *сорту ознаками* та властивостями.

Недогін – пагони, що відстають у рості та розвитку порівняно з основною кількістю пагонів.

Некондиційне насіння – насіння, сортові та посівні якості якого не відповідають вимогам, установленим законодавством у сфері насінництва та розсадництва.

Некрóz – змертвіння частини живого організму. Зумовлюється впливом різних несприятливих чинників: перегрівання, морозу, променевої енергії, отруйних речовин, паразитичних грибів, вірусів, шкідливих комах тощо.

Нектáрники (медóві зáлозки) – розміщуються всередині *квітки* (в основі *пелюсток*), які виділяють солодку рідину (нектар) для приваблювання комах-запилювачів.

Нематóди – представники класу круглих черв'яків, серед яких є патогенні для рослин.

Неотонія – випадання з циклу розвитку стадії дорослого організму: розмноження відбувається на личинковій або ювеніальній стадії.

Непродуктивні рослини – рослини, які не сформували врожаю, або, які не досягли споживчої стиглості.

Нерозкривний óплодень – *оплодень*, *плодолистки* якого за досягання плоду не можуть розходитися і звільняти замкнене в них *насіння*.

Несортóве насіння – насіння, що не відповідає вимогам сортової чистоти, типовості, або на яке відсутні сортові документи.

Нетипóві рослини – відрізняються за основними характерними *ознаками сорту*.

Низóві листкі (катафі́ли) – знаходяться біля основи *пагона* та найчастіше набувають вигляду лусок або плівок і виконують захисну або запасаючу функцію, не містять хлорофілу.

Ні́гтик пелю́стки – звужена до основи частина вільної пелюстки, чашолистка або листочка простої оцвітини. Бувають довгі, короткі, лінійні, клиноподібні, жолобчасті тощо.

Ні́жка качана́ кукурудзи – *квітконіжка*, на якій розміщений потовщений м'ясистий качан (початок) з великим набором (500–600) *квіток*, розміщених у 8–30 рядів.

Ніша екологічна – сукупність чинників зовнішнього середовища, до яких пристосувався певний вид; зовнішнє вираження потреб організму, специфічний спосіб використання ним свого середовища.

Норма висіву – кількість схожого насіння на одиницю площі посіву, необхідного для оптимального росту і розвитку культури.

Норма витрати пестициду – кількість пестициду, що витрачається на одиницю оброблюваної площі чи об'єму.

Норма поливу – кількість води, яка необхідна для одного поливу. Норма поливу здебільшого залежить від: глибини розміщення *коренів* рослин, механічного складу та окультуреності ґрунту, водно-фізичних властивостей ґрунту, способу та призначення поливу.

Норма санітарно-гігієнічна – якісно-кількісний показник стану навколишнього середовища, дотримання якого гарантує безпечні або оптимальні умови існування населення.

Нормативна собівартість – виражені в грошовій формі сукупні нормативні витрати на виробництво і реалізацію продукції, на оплату робіт та послуг. Нормативну собівартість необхідно оцінювати з погляду метрологічних, технічних, енергетичних та економічних вихідних даних.

Нотовід – міжвидовий гібрид, вид; назва *гібрида* між двома або декількома *видами*, якій зазвичай передує знак множення. Наприклад, *Tulipa* × *Gesneriana*.

Ноторід – міжродовий гібрид; назва *гібрида* між двома або декількома *видами* різних *родів*, якому зазвичай передує знак множення. Наприклад, × *Triticosecale*.

Нототаксон – гібридний *таксон*; назва гібридного *таксона*, якому зазвичай передує знак множення.

Нуклеотид – субодиниця молекул *ДНК* чи *РНК*, що складається із залишків фосфорної кислоти, основи (пуринової чи піримідинової) і цукру.

Нулівки – ділянки в досліді, обліки та спостереження на яких не проводять.

О

Об'єкт заявки – *сорт* рослин, щодо якого подано заявку.

Об'єм вибірки – кількість елементів вибірки. Якщо досліджувана *ознака* змінюється швидко (наприклад, середні добові температури певного місяця), то кількість вимірювань потрібно збільшити, і навпаки, за незначної зміни *ознаки*, надійний результат може бути одержаний за малого об'єму вибірки. Задачу визначення об'єму 5 вибіркової сукупності можна розв'язати, використовуючи таблицю великих чисел, або деякими розрахунковими методами. В обох випадках кількість спостережень (вимірювань) визначають з урахуванням величини допустимої ймовірності, з якою планують зробити висновок, та величини точності проведення досліджу. Так, за рівня ймовірності $P_{0,99} = i$ точності досліджу $\alpha = 7\%$, число спостережень по таблиці великих чисел дорівнює 338. У випадку збільшення точності досліджу до $\alpha = 2\%$ відповідний об'єм вибірки зростає до 4146. Орієнтовний об'єм вибірки при $P_{0,68} =$ можна знайти за формулами:

$$n = \sigma^2/m^2, (1)$$

$$n = V^2/p^2, (2)$$

де σ – середнє квадратичне відхилення досліджуваної *ознаки*, m – похибка середнього арифметичного, V – коефіцієнт варіації, p – точність досліджу.

Об'ємний вихід хліба – об'єм хліба, отриманий за його випікання із 100 г борошна.

Обгортка – сукупність верхніх *листоків* або *приквітків*, які охоплюють *суцвіття* біля основи.

Обгортка плоду – оболонка навколо *плоду*, сформована від зростання *приквітка*.

Об'єкти насінництва та розсадництва – насіння та садивний матеріал *сортів, клонів, ліній, гібридів, популяцій, сортосумішей*

сільськогосподарських, лісових, квітково-декоративних, лікарських рослин.

Обіг сорту – рух насінневого (садивного) матеріалу *сорту* у господарствах різної форми власності за певний час з переходом у різні категорії (добазове – ДН, базове насіння – БН, сертифіковане – СН) до його поновлення, виключення з Реєстру чи заміни.

Облігатне самозапилення – обов’язкове самозапилення, коли в звичайних умовах пилок *квітки* не може потрапити на приймочку іншої *квітки*.

Облігатний організм – організм, пов’язаний з певними чинниками, пристосований розвиватися лише в певних умовах.

Облік урожаю – одна з основних робіт дослідника, від якої залежить ефективність комплексу виконаних досліджень на завершальному етапі польового досліду кваліфікаційної експертизи *сортів*, придатних до поширення в Україні (ПСП), яка включає 2 етапи: 1) збирання врожаю основної і побічної (за необхідності) продукції *сорту* з облікової площі ділянки варіанту досліду по кожному повторенню; 2) проведення математичного розрахунку врожайності *сорту* за формулою. Перед збиранням урожаю спочатку збирають урожай на виключках та захисних смугах, щоб не змішувати цю продукцію з основним урожаєм з облікової площі ділянки.

Облік якості земель – облік, який відображено у відомостях і документах даних, які характеризують земельні угіддя за природними і набутими властивостями, що впливають на їхню продуктивність та економічну цінність, а також за ступенем техногенного забруднення ґрунтів.

Облікова площа ділянки – площа, на якій виконують усі обліки та спостереження, передбачені методикою.

Облогові опади – дощі малої інтенсивності, з тривалим часом випадання.

Обмеження виключного права власника сорту – виключне право власника *сорту* не поширюється на дії будь-якої особи з матеріалами *сорту*, що охороняється, якщо вони здійснені: як приватні та з некомерційними цілями; в експериментальних цілях; з метою створення інших *сортів* на основі *сорту*, що охороняється; за розмноження у своєму господарстві будь-якою особою на власні потреби, але без комерційного використання.

Обмежувальні кілочки – кілочки, якими відзначають кути ділянок, ярусів тощо за перенесення схеми досліду у польові умови.

Обмолочуваність насіння – легкість відокремлення насіння, за оптимального режиму роботи молотильного апарату.

Оболонка зёрна – зовнішня щільна оболонка, яка захищає вміст зерна від несприятливого впливу довкілля.

Обробіток ґрунту¹ – дія механічними або ручними знаряддями на ґрунт, що сприяє поліпшенню його фізичних, хімічних, біохімічних властивостей, водного і теплового режиму, активізації діяльності ґрунтової фауни, нейтралізації шкідливого впливу трав'яної рослинності з метою створення сприятливих умов для кореневого живлення рослин.

Обробіток ґрунту² – під обробітком ґрунту розуміють сукупність окремих заходів обробітку ґрунту у період від збирання попередника до пізньої осені під ярі культури врожаю наступного року і чорний пар. Основне завдання такого обробітку – поліпшення водно-повітряного і поживного режимів ґрунту, знищення бур'янів, шкідників, збудників хвороб сільськогосподарських рослин, загортання в ґрунт добрив, створення умов для якісної весняної сівби.

Обсипання насіння – схильність сортів до втрати насіння перед збиранням. Різниця між *сортами* у стійкості до обсипання особливо виявляється, коли в період досягання дощова погода чергується із спекою та вітром. Спостереження за обсипанням роблять також перед збиранням і обмолотом пробного снопа. Ступінь стійкості до обсипання *сортів* оцінюють у балах.

Обсіви – для захисту сортодослідних ділянок їх розміщують не менше, як за 5 м від дороги та посівів інших культур, а у випадку, коли поздовжня сторона розміщається вздовж основної дороги, відстань до дороги встановлюють не менше 20 м. Посіви на захисних і роздільних смугах засівають тими ж культурами ранніх *сортів*. Збирання врожаю з них роблять на 2–3 доби раніше дослідних ділянок.

Овальний – термін, що позначає предмети яйцеподібної форми. Деякі автори асоціюють його з формою еліпсу, протиставляючи яйцеподібній формі.

Овочеві сівозміни – сівозміни, в яких овочеві культури займають усю або більшу частину площі ріллі.

Одногнізда зав'язь – складається з одного гнізда, одного або декількох плодолисточків, що зрослися внаслідок редукції їхніх бічних стінок.

Однопокривна оцвітина – оцвітина, що складається виключно з *чашилистків* або виключно з *пелюсток*.

Однофакторний дослід – дослід, у якому вивчають вплив на кінцевий результат лише одного чинника. Експертиза *сортів* є класичним прикладом однофакторного дослідження, де чинником, що вивчається, є *сорт*.

ОЕСР (OECD) – Організація економічного співробітництва та розвитку (Organisation for Economic Co-operation and Development) – міжнародна організація, яку було створено в 1961 році на базі Європейської організації економічного співробітництва, до складу якої входить 34 країни. 70 країн мають статус партнерів ОЕСР. Діяльність ОЕСР спрямована на зміцнення й підвищення ефективності економік держав-членів, покращення соціально-економічних умов та ситуації із зайнятістю, забезпечення економічного зростання як індустріально розвинутих країн, так і тих, що розвиваються. Країни-члени ОЕСР застосовують єдину методологію, що дозволяє використовувати її як надійний інструмент аналізу та прогнозу розвитку глобальної економіки.

Озими бур'яни – незалежно від строків проростання для свого розвитку потребують низьких температур (стратифікація).

Озими проміжні культури – культури, які висівають у рік збирання основної культури, а урожай збирають на корм навесні наступного року.

Ознака – особливість предмета або явища, яка визначає подібність свого носія до інших об'єктів пізнання або відмінність від них, властивість. Сукупність ознак (яка може зводитися і до однієї єдиної ознаки) дозволяє відрізнити предмет (явище) від інших предметів (явищ).

Ознака сорту – морфологічна *ознака сорту*, за якою вирізняють *сорт* від загальновідомих або найподібніших до нього.

Округлий – термін для двомірних предметів, подібних до кола.

Окружок (зонтик) – *суцвіття*, в якому *квітконіжки* всіх квіток однакової довжини й виходять ніби з верхівки вкороченої основної осі. Притаманний, наприклад, цибулі – *Allium*, первоцвіту весняному – *Primula veris* L., сливі пташиній, або черешні – *Prunus avium* L. Найчастіше бувають *складні окружки*.

Окулювання – перенесення *бруньки* з однієї рослини на іншу шляхом *прищеплювання (щеплення)*.

Окулянти – пагони, що розвиваються на *підщеплах* від окульованих *бруньок*.

Окультурення ґрунтів – процес зміни найважливіших природних властивостей ґрунту в сприятливу сторону (підвищення родючості) шляхом вживання науково обґрунтованих заходів дії на ґрунт.

Олігофаги – комахи, що живляться біомасою небагатьох видів однієї родини рослин (наприклад, колорадський жук живиться рослинами родини пасльонових).

Олійні культури – рослини, що містять в плодах, насінні тощо понад 15% олії. Їх використовують для одержання жирної олії.

Оновлення насіння і садивного матеріалу – заміна насіння (садивного матеріалу), яке за вирощування у виробництві погіршило сортові та біологічні якості, насінням (садивним матеріалом) високих категорій того самого *сорту*.

Опадомір – метеорологічний прилад для вимірювання кількості опадів. Дивись *доцомір*.

Опадомір Трет'якова – прилад для визначення кількості атмосферних опадів.

Обік – місце пошкодження поверхневих тканин у рослин. Виявляється у вигляді великих сухих мертвих бурих плям на поверхні стовбурів, сучків, листків, частіше із сонячного боку.

Оплодень – частина плоду, що оточує *насіння*; складається з *позаоплодня*, *міжоплодня* і *середоплодня*. Те саме, що *перикарпій*.

Перикарпій – частина плоду, що оточує *насіння*; складається з *екзокарпії*, *мезокарпії* і *ендокарпії*. Те саме, що *оплодень*.

Позаплодень – зовнішній шар *оплодня*. Те саме, що *екзокарпій*.

Міжоплодень – середній шар *оплодня*. Те саме, що *мезокарпій*.

Середоплодень – внутрішній шар *оплодня*. Те саме, що *ендокарпій*.

Екзокарпій – зовнішній шар *оплодня*. Те саме, що *позаплодень*.

Мезокарпій – середній шар *оплодня*. Те саме, що *міжоплодень*.

Ендокарпій – внутрішній шар *оплодня*. Те саме, що *середоплодень*.

Оптимальна густота рослин – кількість рослин, яка дає повне змикання листової поверхні з найменшим взаємозатінненням і дозволяє ефективніше використати площу живлення та сонячне світло листків, стебел, суцвіть для забезпечення найвищої продуктивності фотосинтезу і формування максимального врожаю в даних умовах.

Оптимальні умови – умови зовнішнього середовища, сприятливіші для життєдіяльності певного організму.

Опушення – наявність різновидних виростів – волосків на покривних тканинах багатьох видів рослин.

Оранка – захід обробітку, під час якого оброблюваний шар ґрунту обертають, кришать і розпушують. Під час роботи плуга також підрізають бур'яни і загортають надземні органи рослин, добрива, насіння бур'янів, шкідників і збудників хвороб.

Органи з оцінки відповідності – підприємства, установи, організації чи їхні підрозділи, акредитовані національним органом України з акредитації та уповноважені відповідним центральним органом виконавчої влади на здійснення діяльності з оцінки відповідності у сфері насінництва та розсадництва.

Ортотропні органи – пагони, які за звичайного освітлення ростуть вертикально догори.

Осі́ннє застосува́ння гербіци́дів – застосування гербіцидів восени на посівах чи по садках багаторічних культур, або на ділянках, не зайнятих сільськогосподарськими культурами, але призначених під посів наступного року.

Осьова́ лі́нія рядка́ – умовна лінія, що проходить посередині рядка.

Осно́вні в́несєння до́бров – удобрення, що забезпечує рослини поживними речовинами протягом всієї вегетації та передбачає внесення всіх органічних і біля 60–70% загальної кількості мінеральних добрив під час основного обробітку ґрунту.

Осно́вні забарв́лення – первинне забарвлення, що змінюється по мірі розвитку рослини і визначається співвідношенням між хлоропластами і хромопластами, які містять ліпофільні пігменти (*каротиноїди*); порівнюють з *покривним забарвленням*.

Осно́вні вимо́ги до розташува́ння польови́х до́слідів – кожен дослід або, принаймні, повторення мають бути розташовані в межах однієї ґрунтової відміни; дослід після дослідів закладають не раніше, ніж через два роки вирівнювальних посівів. Як виняток, допускається закладання дослідів після дослідів через рік, але обов'язково впоперек ділянок позаторішнього дослідів; постійні вилучки оминають або на них розташовують нулівки; маршрут огляду дослідів має бути зручним і найкоротшим, а доріжка з чільного боку кожного дослідів – достатньо широкою (1,5–2,0 м).

Осно́вні культу́ри – культури, які займають поле протягом більшої частини вегетаційного періоду.

Осо́бина – окремий живий організм, що має всі *ознаки*, властиві *виду*, до якого він належить, і разом з тим має свої морфологічні та фізіологічні особливості.

Особисте немайнове пра́во а́вторства на сорт – особа, яка створила *сорт*, визнається автором *сорту* і набуває особисті немайнові права інтелектуальної власності на *сорт* рослин від дати державної реєстрації прав на *сорт*, які засвідчують свідоцтвом про авторство на *сорт* рослин. Право автора діє безстроково.

Особли́вості агро́техніки на зро́шуваних поля́х – обов'язкове внесення органічних та мінеральних добрив; застосування за ротацією глибокої оранки щонайменше один раз; введення в сівозміну багаторічних трав; сівба поживних культур за можливості. На просапних культурах – розпушення ґрунту для аерації та боротьби з бур'янами, кіркою.

Особли́вості ви́рощування до́слідних посі́вів сорті́в рослі́н – своєчасно проводити технологічні операції в межах одного дослідів в

один строк протягом одної доби. Якщо одної доби недостатньо, роботу мають завершити в межах одного повторення або блоку (групи) *сортів*; за проведення міжрядного обробітку, або прополювання не можна допускати пошкодження рослин; за наявності підпокровних трав під видом, що підлягає експертизі, міжділянкові доріжки не розпушують.

Остю́к – тонкий загострений, інколи колючий або пірчастий відросток на верхівці або спинці нижньої квіткової чи колоскової луски у злакових. Буває грубий (жорсткий), ніжний (тонкий) і проміжний (середній).

Офіційний зразо́к со́рту – зразок (насіння, садивний матеріал), який надають з документами заявки на *сорт* рослин для експертизи та тривалого зберігання.

Охоро́на ґрунті́в – система правових, організаційних, технологічних та інших заходів, спрямованих на збереження і відтворення родючості та цілісності ґрунтів, їхній захист від деградації, ведення сільськогосподарського виробництва з дотриманням ґрунтозахисних технологій та забезпеченням екологічної безпеки довкілля.

Охоро́на со́рту – незалежна форма охорони у межах спеціального законодавства, призначеного для охорони нових *сортів* рослин і має певні подібні риси з іншими правами інтелектуальної власності, маючи одночасно фундаментальні відмінності. Охорону *сортів* рослин можна порівняти з авторським правом, оскільки вона дозволяє розмножувати (копіювати) *сорти*, що охороняються, під контролем володільця *сорту*.

Оцві́тина – сукупність *листочків* у *квітці*, які оточують *тичинки* й *маточки*. Розрізняють просту (не поділену на чашечку й віночок) і подвійну оцвітину.

Оці́нка я́кості проду́кції – якісні показники *сорту*, заявленого на державну реєстрацію до поширення в Україні, є невід’ємною частиною заявки, що подається одночасно із заявкою.

П

Па́гін – осьовий орган рослин з верхівковим ростом; частина *стебла* з *листками* і *бруньками*, може нести *квітки* і *плоди*.

Па́гін вегетативний – *пагін* без генеративних органів, складовими якого є *вісь*, *листки* і *бруньки*. Він може бути верхівковим і боковим, укороченим або видовженим.

Па́далиця – 1) *плоди* (зерна), які самі обпали з дерев, рослин; 2) *рослини*, що виростили з опалого насіння.

Пакува́ння – процес затарювання (фасування) певної маси насіння, або кількості садивного матеріалу в упаковку (контейнер).

Панфі́тотія – масове захворювання рослин, що охоплює декілька країн чи континентів.

Па́нцерність насі́ння – темно забарвлений фітомеланіновий (панцерний) шар клітин, який створюється між шаром епідермісу з кутикулою та склеренхімою в оплодні насіння *сортів* соняшнику.

Пар – поле, на якому протягом певного періоду не вирощують сільськогосподарські культури, але його якісно і вчасно обробляють, удобрюють і знищують бур'яни.

Пара́зит – організм, який живе на поверхні або в органах і тканинах інших живих істот (живителів), живиться за їхній рахунок, одержуючи від них готові органічні речовини та завдає їм певної шкоди. Розрізняють: ендопаразити – селяться всередині живителя; ектопаразити – існують на поверхні організму живителя.

Пара́зит обліга́тний – організм, нездатний жити і розмножуватись самостійно без живлення за рахунок певного виду живителя.

Пара́зит факультативний – організм, що здатний жити і розмножуватись не тільки за рахунок живителя, а й використовуючи мертві органічні рештки. Часто паразитує на живителях з пониженою життєздатністю.

Паразитні бур'яни – рослини, які втратили здатність до фотосинтезу і повністю живляться за рахунок рослини-господаря, наприклад, повитиця польова – *Cuscuta campestris* L., вовчок соняшниковий – *Orobanche cumana* L.

Паралельне жилкування – листову пластинку від основи до верхівки пронизують декілька паралельних нерозгалужених жилок (злаки, осока, цибуля).

Параметри ділянки – величина перемінна і залежить від багатьох чинників. Головним чином при закладанні дослідів у сортови-пробуванні притримуються принципу співвідношення сторін: ширина і довжина ділянки як 1:2 або 1:3. Параметри також залежать від типу науково-технічної експертизи.

Пáросток – молоде *стебло* рослини, що розвивається з насінни-ни. Складається із *надсім'ядольного коліна (епікотиля)*, *вузла сім'ядолей, підсім'ядольного коліна (гіпокотиля)*, *кореневої шийки, зародкових коренів*. Інколи вживають як синонім до *проросток*.

Пáросток світловий – з'являється над поверхню ґрунту після про-ростання насіння.

Партенокарпія – плодоношення без запліднення, утворення безна-сінних плодів.

Партикуляція – продовження розщеплення *каудекса і кореневої системи* внаслідок відмирання тканин в їхній центральній час-тині. За наявності додаткових *коренів* партикулянти (дочірні особи) здатні до самостійного існування, в зв'язку з чим пар-тикуляцію розглядають інколи як один із видів вегетативного розмноження.

Партія насіння (садивного матеріалу) – певна кількість однорідно-го за якістю насіння (садивного матеріалу), якість якого засвід-чують відповідним документом.

Пáсинок – неплодоносний (жировий) *пагін*, який є небажаним; його зазвичай видаляють (пасинкують).

Пáспорт – документ, що засвідчує право на внесення суб'єкта гос-подарювання до Державного реєстру виробників насіння і садив-ного матеріалу.

Патент на сорт рослин – охоронний документ, що засвідчує пріори-тет і майнові права інтелектуальної власності на *сорт* рослин.

Патоген – організм, що спричиняє захворювання іншого організму.

Патогенність – здатність мікроорганізмів викликати захворювання рослин.

Пелюстки – видозмінені *листки*, з яких складається *віночок квітки*.

Первинні ланки насінництва – посіви (насадження) розсадників добору і розмноження визнаного *сорт*у базового насіння.

Первинні ланки розсадництва – маточні насадження багаторічних рослин, створені з використанням вихідного садивного матеріалу визнаних *сортів* у базових розсадниках, і садивний матеріал, що з них отримують.

Передача (відчуження) майнового права – передача власником *сорт*у майнового права на *сорт* та передача права на використання *сорт*у здійснюється впродовж строку чинності патенту. Договір або ліцензійний договір вважають дійсними, якщо їх укладено в письмовій формі для третіх осіб з дати публікації в офіційному бюлетені відомостей про їхню реєстрацію. Таку публікацію здійснюють на підставі занесення відповідних відомостей до Державного реєстру прав власників *сортів* рослин.

Передпосівний обробіток ґрунту – створення посівного шару ґрунту із сприятливими умовами для проростання насіння, подальшого росту і розвитку культурних рослин.

Передпосівні зрощування – зрощування, які виконують невеликими дозами за низької вологості поверхневого (0–10 см) шару ґрунту.

Перелік сортів рослин Організації економічного співробітництва та розвитку – офіційний перелік *сортів* рослин, визнаних придатними для сертифікації країнами, що приєдналися до насінневих схем Організації економічного співробітництва та розвитку.

Перехресний метод ділення проби – спершу формують вихідну пробу – із трьох місць кожного мішка, або десяти місць різної глибини насипу. Зерно з двох протилежних трикутників відкидають, а з двох – процедуру повторюють, доки не лишиться потрібна кількість насіння, необхідна для проби.

Перикарпій (оплодень) – три шари (екзо-, ендо- та мезокарпій) утворюють перикарпій. У багатьох плодів мезокарпій розростається, стає м'ясистим і соковитим та перетворюється на соковитий плід.

Персистентність (стійкість) пестициду в середовищі – властивість пестициду зберігати свою біологічну активність у навколишньому середовищі чи окремих об'єктах (ґрунті, повітрі, воді).

Пестицид – хімічний препарат, що використовують проти шкідників, хвороб рослин і бур'янів та шкідливих організмів, які пошкоджують сільськогосподарську продукцію, матеріал, вироби, а також проти паразитів і переносників небезпечних хвороб людини і тварин.

Пилкове гніздо – частина пиляка, в якій утворюється пилоч з мікроспор.

Пилкове зерно – чоловічий гаметофіт покритонасінних рослин, що утворюється з мікроспор, які утворилися з археспорію шляхом поділу його клітин, під час якого відбувається редукція хромосом.

Пилок – клітини, що виникають з мікроспори покритонасінних рослин в пиляках квіток шляхом поділу клітин мейозом, під час якого відбувається редукція числа хромосом.

Пиляк – частина *тичинки*, в якій утворюється *пилок*.

Підвид – нижча, дрібніша одиниця в системі класифікації рослинного світу, що об'єднує рослини, які мають однакові *ознаки*, і входить до складу вищої, крупнішої одиниці – *виду*. Наприклад, домашня або садова слива нараховує багато підвидів, *сорт*и яких мають різний хімічний склад.

Підгортання – захід, за якого здійснюється розпушування і двобічне розсування ґрунту без перевертання верхнього шару культиваторами з підгортачами.

Підживлення – внесення добрив, яке проводять упродовж вегетації рослин для регулювання та посилення їхнього живлення.

Підживлювальний полів – проводять, коли *коренева система* культури потребує додаткової вологи, його краще робити по борознах та смугах.

Підземні метаморфози пагона – *кореневище* (довге, коротке, вкорочене), *каудекс* (підземний, надземний), *бульба*, *цибулина*, *бульбоцибулина*.

Підкарантинний матеріал – будь-яка рослина, рослинний продукт, місце складування, упаковка, транспортний засіб, контейнер, ґрунт і будь-який інший організм, об'єкт або матеріал, що може бути місцем укриття шкідливих організмів, або сприяти їхньому поширенню, до яких вважають необхідним застосувати фітосанітарні заходи, особливо у разі міжнародних перевезень.

Підсівні культури – сільськогосподарські рослини, які в ранній період свого життя ростуть і розвиваються під покривом інших рослин.

Підгін – стебло, яке відстає за розвитком від основних стебел настільки, що або зовсім не формує суцвіть, або формує недорозвинені суцвіття.

Підсім'ядольне коліно – ділянка *стебла* між *кореневою шийкою* і місцем прикріплення *сім'ядолей*. Те саме, що *гіпокотиль*.

Підтримувач сорту рослин – фізична або юридична особа, яка впродовж чинності майнового права інтелектуальної власності на поширення *сорт*у забезпечує збереженість *сорт*у шляхом підтриманням *ознак*, що були зафіксовані при державній реєстрації.

Підча́ша – нижнє коло листочків чашечки у квіток з дворядною чашечкою (мальові); утворюється з приквітників або прилистків.

Підще́па – рослина (або частина) на яку прищеплюють частини іншої рослини (*бруньки, живці* тощо), які називають *прищепою*.

Пікірува́ння – пересаджування молодих рослин (*сіянців*) з укорочуванням головного *кореня* для збільшення галуження *кореневої системи*.

Пінцирува́ння рослі́н – видалення частини рослини для прискорення досягання та збільшення продуктивності.

Післядія до́брив – позитивна або негативна дія добрив на другий та наступні роки після внесення.

Післядія пестици́ду – пригнічення чи активація життєдіяльності низки поколінь шкідливого організму під впливом сублетального отруєння *особин* вихідного покоління, а також пригнічення росту та розвитку культурних рослин наступного року після внесення гербіциду.

Післяжни́вні культу́ри – культури, які вирощують після збирання основних культур у поточному році.

Післяпосі́вний обро́біток ґру́нту – захід, що передбачає підтримання оптимальної будови орного шару, за якої забезпечується достатній контакт насіння з твердою фазою ґрунту і створюються сприятливі умови для його проростання і появи дружних повних сходів; зменшення непродуктивних втрат вологи; формування оптимальної густоти рослин; знищення ґрунтової кірки і сходів бур'янів; загортання в ґрунт добрив, пестицидів; створення і збереження певної форми поверхні ґрунту.

Післяреєстра́ційне вивче́ння сорті́в (ПСВ) – вивчення *сортів видів рослин*, внесених до *Державного реєстру сортів рослин, придатних для поширення в Україні*, починаючи з року занесення. Основними *критеріями* визначення *видів і сортів* для ПСВ є: 1) рівень господарського значення та поширення: в Україні; в окремому регіоні; у певній ґрунтово-кліматичній зоні; 2) питома вага сортів у сортових посівах (не менше ніж 5%); 3) дата внесення до Реєстру (не більше семи років для польових культур, до 12-ти років для плодових); 4) на замовлення суб'єктів господарювання різних форм власності. ПСВ включає чотири напрями досліджень: 1) *технологічний напрям* (норми висіву, строки сівби, способи сівби, глибину загортання насіння); 2) *фітоентомологічний напрям* (вивчення стійкості рослин сортів до хвороб і шкідників, інтегрованої системи захисту сортів рослин, захисту від шкідників та хвороб); 3) *агроекологічний напрям* (включає екологічну пластичність сорту; реакцію сортів на підвище-

ні норми добрив; формування продуктивності рослин на різних агрофонах; органо-мінеральне живлення та інше); 4) *загальнобіологічний напрям* (дружність досягання рослин сортів; стійкість до проростання зерна в колосі; ремонтантність (збереження зеленого забарвлення листя, наприклад, за стиглого насіння в качанах); стійкість до ламкості стебел і качанів, що поникли за перестою; вирівняність заглиблення коренеплодів у ґрунті; цвітушність; смакові якості за різних термінів збирання; стійкість до посухи; стійкість до обсіпання; стійкість до вилягання; морозостійкість; зимостійкість; холодостійкість; продуктивність фотосинтезу (за А. О. Ничипоровичем) та інше).

Післясхідове застосування пестициду – застосування гербіцидів після появи сходів культурних рослин.

Післяукісні культури – культури, які вирощують після зібраної на зелений корм, силос або сіно культури в поточному році й використовують меншу частину періоду можливої вегетації. Післяукісні культури розміщують у польових, кормових і спеціальних сівозмінах на площах, звільнених від викоівсяних, гороховівсяних, люпиновівсяних сумішей, люпину, кукурудзи на зелений корм, а також після першого укусу багаторічних зріджених трав.

Піхва (пазуха) – розширена трубкоподібна або жолобчаста нижня частина черешка чи листової пластинки, що охоплює *стебло*. Піхва захищає молоді частини *стебла* або пазухові *бруньки*.

Плагіотропні органи – органи рослин, що розташовані горизонтально до поверхні землі або під кутом до горизонту (наприклад, пагони гірчаку, суниць, бічні корені, кореневища тощо).

План земельної ділянки – графічне зображення, що відображає місцезнаходження, зовнішні межі земельної ділянки та межі земель, обмежених у використанні і обмежених (обтяжених) правами інших осіб (земельних сервітутів), а також розміщення об'єктів нерухомого майна, природних ресурсів на земельній ділянці.

Пластичність ґрунту¹ – здатність ґрунту у вологому стані зберігати надану йому форму. Пластичність зумовлена присутністю глинистих частинок – чим більше глинистих частинок, тим більшою є пластичність. Пластичність вимірюється числом, яке є різницею між вологістю ґрунту за верхньої і нижньої межі пластичності. Аттеберг за числом пластичності виділяє: високо пластичні – > 17 ; пластичні – $17-7$; слабо пластичні – < 7 ; непластичні – 0 . Нижня межа пластичності (або скочування) – стан зволоження, що дозволяє скочувати шнур діаметром 3 мм без утворення розривів. Верхня межа пластичності (нижня межа текучості) – стан зволоження ґрунту, за якого ґрунт прилипає

до знарядь. Межа текучості – стан зволоження ґрунту, за якого він розтікається.

Пластичність ґрунту² – здатність ґрунту в зволоженому стані змінювати і зберігати набуту під час обробітку знаряддями форму без розпадання на дрібні грудочки.

Плаци́нта – місце прикріплення *насінного зачатка у зав'язі квітки*.

Плейоха́зій – складне цимозне *суцвіття*, для якого характерною є одна верхівкова *квітка* на головній осі, з-під якої відходить декілька осей другого порядку, що переростають головну вісь і закінчуються *квітками*. Розрізняють простий і складний плейохазій. Складний плейохазій притаманий, наприклад, калині звичайній – *Viburnum opulus* L., молочаю кипарисовому – *Euphorbia cyparissias* L.

Плеоморфі́зм – властивість організму розвиватись в онтогенезі більше, ніж в одній стадії спороношення чи формі співіснування.

Плече́ колоско́вої лу́ски – обрис від основи кільового зубця до бічного (зовнішнього) краю луски. Розрізняють за спрямованістю і шириною та ділять на: піднесене – спрямоване доверху, утворює прямий кут з кільовим зубцем; пряме – перпендикулярно до зубця; скошене – під тупим кутом вниз від зубця; горбкувате – на краю зовнішнього краю утворюється горбок, який подібний на другий зубець (піднесене з наявністю другої вершини).

Плід – орган покритонасіnnих рослин, який утворюється з *квітки*; складається з *оплодня* і *насінин*. Слугує для захисту та розповсюдження *насіння*. Деякі плоди утворюються без запліднення і можуть не містити *насінин*.

Плід збі́рний – *плід*, сформований із декількох *маточок* однієї *квітки*. Кожна *маточка* формує окремий *плодик*, а сукупність їх – *плід* збірний (або складний).

Плід спра́вжній – утворився лише із *зав'язі*, решта частин *квітки* в його формуванні участі не брали.

Плід чле́нистий – *плід*, який після досягання розпадається поперечно на членики.

Пло́дик – окремі, зазвичай, дрібні *плоди*, які утворюють складні *плоди*.

Плодо́вий па́гін – укорочені квітконосні *пагони* плодових дерев, на яких формуються *квітки*, а потім *плоди*. Їхній річний приріст дуже малий і листкові рубці розміщені близько між собою.

Плодо́вий ру́бчик – місце прикріплення *плоду* до *плодоніжки*.

Плодо́ві культу́ри – *плодові рослини*, що культивують заради *плодів* або як підщепи.

Плодо́ві росли́ни – дикорослі та культивовані полікарпічні рослини, *плоди* яких споживають свіжими або в переробленому вигляді, а також рослини, що використовують як *підщени*.

Плодозмі́нна сівозмі́на – сівозміна, в якій зернові культури займають не більше половини площі ріллі й чергуються з просапними і бобовими культурами.

Плодоли́стик – жіноча репродуктивна частина *квітки* (структурна одиниця *гінекею*), що містить насінні зачатки; складається з *приймочки*, *стовпчика* та *зав'язі*. Те саме, що *маточка*.

Плодю́чість – репродуктивний потенціал, що оцінюють за кількістю продуктивних гамет (зокрема яйцеклітин).

Плої́дність – характеристика клітини або багатоклітинного організму за складом хромосом, що містяться в ядрі клітини (для еукаріотів).

Пло́скінь – чоловічі *особини* рослин конопель посівних – *Cannabis sativa*. Порів. *матірка*.

Пло́ща агрофі́тоцено́зу – сума площ живлення рослин, що ростуть на ділянці, разом із земельною площею, не покритою листками рослин.

Пло́ща листко́вої пласти́нки – добуток довжини до найбільшої її ширини і відповідного коефіцієнта.

ПЛР (поліме́разна ланцю́гова реа́кція) – процес ампліфікації *in vitro*, при якому фрагмент *ДНК* довжиною до 15 кб може бути ампліфікований (розмножений) до 10^8 копій. Для цього синтезують два олігонуклеотида розміром в 10–30 нуклеотидів, комплементарні до послідовностей на двох кінцях досліджуваної *ДНК*. Надлишкова кількість цих двох олігонуклеотидних праймерів змішують з геномною *ДНК*, суміш нагрівають до денатурації дуплексів *ДНК*. За наступного зниження температури праймери приєднуються до їхніх геномних гомологів і можуть за допомогою *ДНК*-полімерази подовжуватись на *ДНК*-матриці синтезуючи другий ланцюг. Цикл процесів денатурації, гібридизації праймера та подовження ланцюга *ДНК* повторюється 20–40 разів. Унаслідок цього відбувається експоненціальне збільшення копій вивченої *ДНК*. За 25 ампліфікованих циклів кількість цільових послідовностей *ДНК* збільшується приблизно в 10^6 разів. Для синтезу нових ланцюгів *ДНК* використовують термостабільні *ДНК*-полімерази (*Taq*-полімерази).

ПЛР *in silico* – математичний метод комп'ютерного аналізу теоретичної полімеразної ланцюгової реакції з використанням великого набору нуклеотидних послідовностей праймерів для прогнозування потенційної можливості ампліфікації *ДНК* дослід-

жуваного генома, гена або будь-якої іншої ділянки *ДНК*. Цей інструмент використовують для оптимізації підбору праймерів або проб до *ДНК*-мішені. Праймери аналізують на наявність ділянок зв'язування і їхній ступінь комплементарності до *ДНК*-мішені.

ПЛР в режимі реального часу – один з різновидів ПЛР, який використовують для одночасної ампліфікації і детекції отриманих продуктів. Детекція ампліфікованого фрагмента *ДНК* може проводитись за кінцевою точкою (принцип «присутній чи відсутній продукт»). Також вміст продукту ПЛР може визначатись кількісно (безпосередньо, визначення кількості копій, визначення кількості копій відносно внесеної *ДНК* або додаткових калібрувальних генів). Метод ПЛР в реальному часі ґрунтується на загальних принципах ПЛР. Від стандартної ПЛР метод відрізняється тим, що після кожного циклу ампліфікатор визначає кількість ампліфікованої *ДНК*. Для кількісного визначення ампліфікованого фрагмента *ДНК* найчастіше використовують флюоресцентні мітки.

Поверхнєве зрощення – зрощування за якого ґрунт зволожується потоком або шаром води, що рухається нарізаними на території поля борознами і внаслідок проникнення в ґрунт стає доступним для рослин.

Поверхнєвий обробіток ґрунту – одноразова механічна дія на ґрунт робочими органами машин і знарядь на глибину до 8 см.

Повєрхня стеблѧ – може бути гладенька, гладенька з восковим шаром, з різними вирослами: волоски, шипи, бородавки, виїмки, лусочки, гачки тощо.

Повзучі (сланкі) рослини – розмножуються переважно стебловими пагонами, які стеляться по поверхні ґрунту.

Повзучі бур'яни – багаторічні рослини з переважаючим вегетативним способом розмноження за допомогою укорінення повзучих пагонів.

Повітропроникність ґрунту – здатність пропускати повітря. Вона залежить від гранулометричного складу, структури, ступеня зволоженості тощо.

Повітряна суха ма́са зібраних рослин або їхніх частин – висушена до стандартної вологості – 14%.

Повітряний режим ґрунту – сукупність всіх явищ надходження повітря в ґрунт, його переміщення в ґрунті та витрати.

Повітряно-фізичні властивості ґрунтів – сукупність низки фізичних властивостей ґрунтів, що визначають стан і поведінку ґрунтового повітря в профілі.

Повна стиглість зерна – фаза розвитку, при якій зерно приймає притаманне сорту забарвлення та стає твердим.

Повні сходи – період, коли 75% висіяного насіння зійшло.

Повстигле опушення – волоски прості або розгалужені і дуже густо переплетені між собою.

Повторення – частина площі досліду з повним набором варіантів в одній *повторності*.

Повторність у просторі – повторення досліду з однаковою кількістю ділянок кожного варіанту у досліді. Для підвищення достовірності експериментальних даних закладання ділянок кожного *сорт*у (варіанту) в досліді повторюють. За експертизи здебільшого використовують чотирикратну повторність досліду.

Повторність у часі – кількість вегетаційних циклів від сходів до досягання (збирання врожаю) сортів рослин у польових умовах, виконаних за однаковою програмою і методикою. Для проведення досліджень *сортів* рослин на відмінність, однорідність і стабільність та придатність до поширення тривалість експертизи становить щонайменше два вегетаційних цикли.

Подвійна оцвітина – складається з чашечки і віночка.

Позапівховий пагін – дочірні пагони, які формуються у *вузлах* кушіння злаків. Формуються з бруньок, які знаходяться між півхою *листка* та *стеблом*, під час росту проривають півху. Використовують для науково-технічної експертизи окремих видів багаторічників.

Позасівозмінні площі – окремі земельні площі полів, котрі не ввійшли до полів сівозмін, але знаходяться в обробітку.

Покоління – група *особин у популяції* з однаковим віддаленням від спільних предків або одночасно існуючих протягом життєвого циклу.

Покривна культура – сільськогосподарська культура, під яку підсівають іншу культуру, як правило багаторічні трави. Як покривні використовують культури суцільної сівби – зернові, однорічні трави на зелений корм та сіно, льон тощо.

Покривна луска – недорозвинені листки, що щільно вкривають бруньки, які перебувають у стані спокою. Вкриті товстим шаром кутикули, з внутрішнього боку трапляються залозисті волоски, які виділяють бальзам (смолу), що склеює їх між собою, щільно закриваючи доступ до молодих бруньок. Покривні луски обпадають за розпускання бруньок, залишаючи брунькові кільця (листкові рубці лусок).

Покривнє забарвлення – вторинне забарвлення плодів, зумовлене накопиченням у клітинному соці водорозчинних пігментів (*флавоноїдів*); порівняно з *основним забарвленням*.

Покривний листок (приквіток) – листок, у піхві якого утворюється *квітка*. Знаходиться біля основи *квітконіжки*. Здебільшого невеликі, простої форми. У деяких рослин не розвиваються.

Полезахисні лісосмуги – штучні лісові насадження для поліпшення мікроклімату полів, захисту їх від пилових бур, посух і суховіїв, оптимізації водного режиму ґрунту й запобігання його ерозії, для снігозатримання, боротьби з дефляцією, збереження і покращення родючості ґрунтів.

Полив вологозарядковий – здійснюють восени перед основним обробітком ґрунту або навесні до сівби. Норма його складає 800–1000 м³ на 1 га. Термін поливу залежить від культури. На ґрунтах, де близько залягають ґрунтові води, ці поливи не проводять.

Поливи промивні – здійснюють на засолених ґрунтах в осінньо-зимовий період у кількості 900–1500 м³/га або 130–140% від поливної норми.

Полігени – *гени*, що разом з кількома чи багатьма іншими *генами* контролюють певну *ознаку*.

Полігінна (горизонтальна) стійкість – стійкість, ефективна проти всіх рас патогена. На рослинах *сорту* з таким типом стійкості зменшується поширення патогена.

Полікарпичні рослини – протягом життя плодоносять багато разів.

Поліморфізм – генотипова і фенотипова неоднорідність виду.

Поліморфізм білків – сукупність молекулярних варіантів білків, що існують в *популяції*. Найпоширеніші варіанти білків називають «загальними», менш поширені – «рідкісними». Поширеним підходом для виявлення поліморфізму є електрофорез. Електрофоретична ідентичність білкових молекул не обов'язково означає ідентичність послідовних основ *ДНК* із структурних генів.

Поліфаги – *види*, що живляться багатьма біологічними видами або пристосувалися до різних джерел живлення (озима совка, ковалики, сірий довгоносик).

Пôle – рівні площі ріллі, на які розбивають сівозміну згідно із схемою при нарізуванні.

Польова стійкість – стійкість рослин (сорту) проти шкідливого організму, що проявляється в польових умовах.

Польовий кагат – насип визначеної форми і розміру, який розміщено на полі для тимчасового зберігання, наприклад, корене-плодів.

Польова схожість насіння – відсоток насіння, яке дало сходи, від загальної кількості висіяного в ґрунт.

Польове оцінювання – оцінювання стану та сортових якостей насінневих посівів, багаторічних насаджень, насіння і садивного матеріалу.

Польовий дослід – проведення експертизи *сортів* рослин у польових умовах на господарську придатність (ПСП) і визначення відмінності, однорідності і стабільності (ВОС) за відповідними методиками. Проводять у пунктах дослідження закладу експертизи у різних агрокліматичних зонах України.

Польовий журнал – основний первинний документ, до якого заносять усі дані з вивчення *сортів*. Його заводять до закладання досліду та ведуть впродовж всіх досліджень, передбачених методикою.

Польовий метод – основний метод вивчення рослин безпосередньо в польових умовах. Водночас проводять метеорологічні та фенологічні спостереження, агрофізичні, агрохімічні, мікробіологічні дослідження ґрунту, морфологічні, фізіологічні та біохімічні дослідження рослин; поведінку, розвиток і розмноження шкідливих організмів, що дозволяє виявити особливості виду чи *сорту* рослин в певних умовах довкілля, з'ясувати природу зміни їхньої продуктивності.

Помилка досліду – виникає внаслідок порушення основних методичних вимог до польового досліду. Наприклад, недотримання умов закладання і проведення досліду у невідповідну фазу росту і розвитку рослин.

Поновлення проби – як правило, за аналізу проби рослинної продукції роблять чотири аналогічних аналізи одночасно і за умови, коли показники аналізів різняться більше допустимої межі, проби поновлюють і проводять повторний аналіз.

Попередник – сільськогосподарська культура або пар, що займали це поле минулого року.

Популяційний стандарт – максимально допустима кількість нетипових рослин з певного обсягу вибірки рослин *сорту*, вимірюється у відсотках. Цей показник використовують під час оцінювання *сорту* на однорідність. В окремих методиках на ВОС-тест для оцінювання однорідності приймається фіксований популяційний стандарт *PS* %. Залежно від *виду* рослин і методу розмноження *сорту* популяційний стандарт *PS* коливається від 0,1 до 10% за рівня допустимої ймовірності *AP* = 95 %.

Популяція – просторове угруповання *особин* певного *виду* рослинних чи тваринних організмів, що займають частину його *ареалу* і характеризуються генотиповою і фенотиповою специфічністю.

Популяція відкрита – *популяція*, доступна для проникнення і оптимального розвитку нових видів угруповання.

Популяція локальна – угруповання, в якому можливе схрещування *особин*.

Поріг шкідливості – щільність *популяції* шкідника чи збудника хвороби, шкодочинність яких призводить до зниження продуктивності рослин (урожаю).

Порода – сукупність споріднених *дерев/кущів*, що об'єднує дикорослі й культурні рослини одного *роду*, групи споріднених *видів* або окремого *виду* чи підвиду (у лісівництві, інколи в садівництві).

Порушення ґрунтів – складний комплекс антропогенних і природних процесів зміни фізико-хімічних і механічних властивостей ґрунту.

Порядок станів (ступенів) прояву ознак – оцінюється за дев'ятибальною шкалою від найменшого стану прояву ознаки з оцінкою 1 до найбільшого типового стану прояву ознаки з оцінкою 9 балів.

Посіви розвідувальні – захід визначення придатності поля для проведення польових дослідів. На всьому полі проводять однакові агротехнічні заходи і засівають будь-якою культурою зареєстрованих *сортів* (найкраще зернові), що піддається точному обліку за комбінованого збирання.

Посівна (садівна) відомість – реєстрація фактичного розміщення *сортів* (варіантів) у досліді за повтореннями.

Посівна довжина ділянки – довжина посіву від моменту включення до виключення висівного апарату.

Посівна придатність насіння – схожість насіння основної культури.

Посівна ширина ділянки – відстань між крайніми її рядками, плюс ширина одного міжряддя.

Посівні якості насіння – сукупність показників, що характеризують придатність насіння до сівби.

Постійні вилучки – западини, горби, валуни та солончакуваті плями, місця з-під будівель, доріг, неякісного виконання меліоративних робіт тощо.

Посу́ха – тривала і значна нестача опадів, частіше за високої температури та зниженої вологості повітря, що призводить до зниження запасу вологи у ґрунті і погіршує ріст і розвиток рослин аж до їхньої загибелі.

Посу́ха ґрунтова – значне висушування ґрунту, яке призводить до недостатнього забезпечення його вологою. За інтенсивністю поділяють на три групи: дуже сильна – знижує врожайність на понад

50%; сильна – знижує врожайність на 25–50%; середня – знижує врожайність менше, ніж на 25%.

Посу́ха повітряна – під час якої випаровування води надземними органами різко зростає, а *коренева система* не може подати ту кількість води, яка потрібна для покриття витрат.

Посухосгійкість – здатність рослин найпродуктивніше використовувати воду та поживні речовини в умовах високих температур, низької відносної вологості повітря, низької вологості ґрунту і водночас формувати високі врожаї якісної продукції.

Потенціал виживання – ступінь опірності виду несприятливим умовам середовища, зумовлений його екопластичністю.

Похідний сорт – істотно успадковує *ознаки* іншого *сорт*у, але не може використовуватись у комерційних цілях без дозволу володільця вихідного *сорт*у. Якщо власник запатентованого гена має намір увести ген у *сорт*, що охороняється, він має досягти домовленості з володільцем такого *сорт*у, а останній повинен просити дозволу у власника запатентованого гена видачі ліцензії до того, як він уведе цей ген у свій *сорт*. За необхідності селекціонер, який претендує на те, що якийсь *сорт* істотно успадковує *ознаки* іншого *сорт*у, повинен довести у суді, що такий конкуруючий *сорт* істотно успадковує *ознаки* створеного ним вихідного *сорт*у.

Похибка випадкова – відхилення у результатах, які породжені різними відхиленнями умов дослідів від заданих. Похибку виражають у тих самих одиницях, що й досліджуваний показник або у відсотках (відносна похибка).

Похибка систематична – складова загальної похибки вимірювання, яка залишається постійною або закономірно змінюється під час повторних вимірювань тієї самої величини. Причинами виникнення систематичних похибок є: відхилення параметрів реальних засобів вимірювань від розрахункових значень, передбачених схемою; похибки градування чи невеликий зсув шкали приладу; неточність мір фізичних величин; старіння матеріалів, із яких виготовлено засоби вимірювань; відхилення показників, що впливають на рівень досліджуваних параметрів (температури, вологості повітря). Виявити систематичну похибку можна тільки порівнянням результату дослідів з еталонним, тобто результатом, який не містить систематичної похибки. Більшість систематичних похибок може бути виявлено та оцінено шляхом теоретичного аналізу властивостей об'єкта, умов вимірювання, особливостей методу, характеристик застосовуваних засобів вимірювань тощо. Після встановлення систематичної похибки визначають причину її виникнення і усувають цю причину. Якщо

- причину встановити або усунути не можна, вводять поправки, що враховують вплив цієї систематичної похибки.
- Похибка дослідів** – розходження між результатом від вибіркового спостереження і дійсним значенням вимірюваної величини.
- Початкова засміченість посіву (ґрунту, насіння)** – засміченість посіву (ґрунту, насіння) перед проведенням заходів для знищення бур'янів.
- Поширення видів** – розміщення *видів* у властивих їм екологічних нішах, що відповідають вимогам певної групи організмів.
- Поширення сорту** – комерційне розповсюдження посадкового матеріалу – матеріального носія *сорту*, внесеного до Державного реєстру сортів рослин, придатних для поширення в Україні.
- Поширення шкідника (збудника хвороби) рослин** – розміщення *особин* шкідника (збудника хвороби) рослин на визначеній території у конкретний період.
- Пошкодженість рослин** – кількість пошкоджених рослин у певних одиницях вимірювання.
- Право власності на землю** – право володіти, користуватися і розпоряджатися земельними ділянками.
- Праймер** – короткий фрагмент нуклеїнової кислоти (олігонуклеотид), комплементарний *ДНК*- або *РНК*-мішені; служить затравкою для синтезу комплементарного ланцюга за допомогою *ДНК*-полімерази (за реплікації *ДНК*). Затравка необхідна *ДНК*-полімеразі для ініціації синтезу нового ланцюга, з 3'-кінця (гідроксильної групи) праймера. *ДНК*-полімераза послідовно додає до 3'-кінця праймера нуклеотиди, комплементарні до матричного ланцюга.
- Префлоральна зона** – вегетативна ділянка *пагона*, яка відмежована верхнім метамером базальної та нижнім метамером флоральної зон. Завжди розташована під ґрунтом, зберігає ортотропне положення. Якісними *ознаками* морфоструктурної організації префлоральної зони є: серединна формація листових пластинок, видовжені *міжвузля*, бічні вегетативні й вегетативно-генеративні *пагони* збагачення.
- Приймочка** – верхня частина *маточки*, функцією якої є уловлювання пилку та створення середовища для його проростання.
- Приквітки** – верхівкові *листочки*, що розвиваються на *квітконіжці*.
- Прикладні дослідження** – оригінальні дослідження, які здійснюються для отримання нових знань, але використовуються переважно для здійснення конкретної практичної мети чи завдання. Прикладні дослідження визначають можливі шляхи викорис-

тання результатів фундаментальних досліджень, нові методи розв'язання проблем, сформульованих раніше.

Прикопування садівного матеріалу – прикопування саджанців для тимчасового зберігання. Для тривалого (зимового) зберігання на спеціальній ділянці викопують траншею глибиною до 30 см на відстані 1–2 м одна від одної. Прикопують саджанці на 20–25 см вище *кореневої шийки*. План прикопної ділянки з розміщенням *сортів* складають у двох примірниках для бухгалтерії та особи, яка відповідає за збереження саджанців.

Прилистки – парні симетрично розташовані вирости *листка*, що розвиваються біля його основи.

Принцип єдиної відмінності – рівність усіх чинників у польовому досліді, окрім того, що вивчається, наприклад, *сорт*.

Принципи отримання об'єктивних, достовірних та стабільних результатів під час проведення польових і лабораторних досліджень з кваліфікаційної експертизи сортів рослин – а) постійно закріплені пункти досліджень; б) єдиний набір *сортів* у всіх пунктах досліджень відповідно до зони вирощування; в) розподіл *сортів* на блоки в межах одного досліду за напрямом використання, групою стиглості, типом розвитку та іншими уніфікованими критеріями для відповідного виду рослин.

Припосівне удобрення – удобрення, що забезпечує рослини поживними речовинами на початку їхнього розвитку, проводять безпосередньо за сівби або садіння культур і складає біля 15–20% від загальної кількості добрив. У припосівне удобрення використовують легко- та водорозчинні добрива.

Природне середовище – сукупність абіотичних і біотичних чинників, що впливають на організм.

Природний ворог шкідливого організму – організм, що знищує чи обмежує життєдіяльність шкідливого для рослин організму.

Природний добір рослин – неконтрольований постійний процес створення пристосованіших видів рослин до конкретних умов існування.

Природно-географічна зона – частина географічного поясу з однорідними кліматичними умовами, переважанням типу рельєфу, гідрогеологічних умов, ґрунтів, біоценозів.

Природно-сільськогосподарське районування земель – поділ території з урахуванням природних умов та агробіологічних вимог сільськогосподарських культур.

Прищѐпа¹ – частина однієї рослини (*брунька, живець* тощо), що прищеплюють на іншу рослину, яку називають *підщепою*.

Прищѐпа² – частина рослини, яка розвивається із прищепленої *бруньки* або *живця*.

Прищѐплювання – поєднання частин декількох рослин для розмноження чи надання їм тих чи тих властивостей. Те саме, що *щеплення*. Див. *прищѐпа*, *підщѐпа*.

Прѐба – необхідна кількість насіння або частин рослин (вегетативні та генеративні органи) відповідного *сорту*, відібраних із загальної кількості для обстеження та аналізу.

Прѐбний майданчик – майданчик на дослідній ділянці, з якого відбирають облікові проби. Врожай з облікових ділянок може виключатися із загального обліку з ділянки, залежно від мети досліджу.

Продуктивна волога – частина ґрунтової вологи, поглинаючи яку, рослини не лише підтримують свою життєдіяльність, але й синтезують органічні речовини.

Продуктивність біологічна – кількість біологічної речовини (біомаси), що продукує *популяція* або угруповання за певний час на одиницю площі.

Продуктивність фітоценозу – кількість органічної маси (біомаси), що продукується рослинами певного *фітоценозу* на одиницю площі за рік.

Продуценти – автотрофні та хемотрофні організми, які синтезують з неорганічних сполук органічні речовини з використанням сонячної енергії, що витрачається під час хімічної реакції. Це вищі рослини, водорості та бактерії.

Проект землеустрою – сукупність економічних, проектних і технічних документів щодо обґрунтування заходів з використання та охорони земель, які передбачається здійснити за таким проектом.

Проксимальний бік – позначення органу або його частини, що спрямована або міститься ближче до центру. Наприклад, морфологічно нижня частина *пагона* або *кореня*.

Проламіни – прості запасні білки, що містяться в насінні злакових рослин. До них належать: гордеїни – ячменю, геліантини – соняшника, зеїни – кукурудзи, гліадини – пшениці та жита, авеніни – вівса. Запасні білки розчиняються в 60–80% розчині етанолу.

Проміжні культури – сільськогосподарські рослини, що дають урожай навесні до сівби або восени після збирання основної культури сівозмінні, а також ті, що займають площу поля одночасно з основною культурою. Вирощують їх у літній, осінній і ранньовесняний періоди.

Промотор – ділянка *ДНК*, яка відповідає за зв'язування *РНК*-полімеразою, ініціюючи транскрипцією. Послідовність нукле-

отидів у молекулі *ДНК*, розташована на початку транскрипційної одиниці; розпізнається *РНК*-полімеразою як ділянка, з якої починається транскрипція. Діюча активна послідовність *ДНК* довжиною 80–120 пар нуклеотидів, розташована перед сайтом ініціації гена, з яким може зв'язуватись *РНК*-полімераза та ініціювати транскрипцію.

Прорі́сток – початкова фаза розвитку рослини, що розвивається з *насінини*.

Просапні культу́ри – сільськогосподарські рослини, для оптимального розвитку і росту яких необхідні більша площа живлення рослин, ніж для культур звичайної рядкової і вузькорядної сівби, та міжрядний обробіток ґрунту.

Проста оцві́тина – не поділяється на чашечку і віночок.

Простий ко́лос – ботричне суцвіття з видовженою головною віссю і сидячими одиночними *квітками*. Притаманний, наприклад, подорожнику великому – *Plantago major* L., зозулинцю чоловічому – *Orchis mascula* L., осоці трясучкоподібній – *Carex brizoides* L.

Прості ботри́чні суцві́ття – суцвіття з моноподіальним типом галуження у яких *квітки* розміщені на головній осі. Розрізняють *головку, китицю, колос, кошик, окружок, початок, щиток*.

Протера́ндрія (протан́дія) – явище, за якого пиляки досягають раніше за приймочки.

Протерого́нія (протогі́нія) – явище, за якого приймочки досягають раніше за пиляки.

Протруюва́ння на́сіння – ефективний захід боротьби з хворобами.

Профіла́ктичне застосува́ння пестици́ду – застосування пестициду до початку пошкодження або зараження культурних рослин шкідливим організмом.

Профіла́ктичні карантинні за́ходи – заходи, спрямовані на попередження проникнення карантинного об'єкта і на усунення чинників, що сприяють подальшому його поширенню.

Про́яв білого ядра́ рису – визначають лише у *сортів*, зерно яких має ендосперм без амілази, після полірування може бути у межах 5–40 %.

Псевдоаякісні (несправжньоаякісні) ознаки – морфологічні *ознаки*, які займають проміжне положення за проявом між якісними і кількісними ознаками, що проявляються у безперервному стані рослин: наприклад, форма: яйцеподібна, еліптична, округла, оберненояйцеподібна, але не може бути достатньо описана лише початковим та кінцевим рівнем лінійного ряду за визначення двох з міжлінійного ряду. Як правило, ступінь цих

ознак залежить від умов середовища, але меншою мірою, ніж кількісних ознак.

Пункти досліджень – місце проведення польових досліджень у відповідній ґрунтово-кліматичній зоні вирощування фахівцем-дослідником з експертизи *сортів* рослин.

Пунктирна ділянка – сівба з точними відстанями між насінинами в рядку для проведення експертизи на відмінність і однорідність *сорту*.

Пунктирний спосіб сівби – спосіб, за якого насіння рівномірно розміщується в рядку через певну відстань. Густоту рослин на площі посіву за такої сівби визначають кількістю висіяного насіння на 1 м рядка.

Р

Рабатки – довгі вузькі грядки декоративних рослин шириною 35–75 см або 1–1,5 м, довжиною 1–50 м. У садах і парках їх розбивають уздовж доріжок і квітників.

Ранні ярі бур'яни – починають вегетацію рано навесні (насіння проростає за температури +10–15 °С), утворюють насіння і відмирають цього ж року. Достигають раніше від ранніх ярих культур: ярої пшениці, ячменю, вівса або разом з ними і є основними засмічувачами цих культур.

Раса фітопатогена – частина *виду* чи спеціалізованої форми фітопатогена, пристосованого до *сортів* рослин-живителів.

Реакція ланцюга природна – ланцюг природних явищ, кожна з ланок якого тягне за собою зміну інших, пов'язаних з ним.

Реалізація насіння або садивного матеріалу – діяльність юридичних або фізичних осіб-підприємців з продажу або постачання насіння чи садивного матеріалу.

Регресія – ступінь зміни показників результативної *ознаки* (залежної змінної – функції «Y», (наприклад, урожайності *сорту*) за певних змін одного (проста регресія) чи кількох інших показників (складна регресія) факторіальних *ознак* (незалежних змінних аргументів «X», «Z», наприклад, густоти рослин, рівня мінерального живлення, вологозабезпечення тощо).

Редукція зони галузження – відсутність бічних пагонів рослини. Частота прояву явища у рослин *сорту* є характерною *ознакою сорту*.

Реєстр заявок на сорти рослин – Реєстр заявок містить сукупність офіційних відомостей про заявки на *сорти* рослин, подані з метою державної реєстрації прав на *сорт* рослин.

Реєстр патентів на сорти рослин – Реєстр патентів містить сукупність офіційних відомостей щодо державної реєстрації майнових прав інтелектуальної власності на *сорт* рослин.

Режим зрощування – поєднання кількості, термінів і норм поливу видів сільськогосподарських рослин.

Резистентність – стійкість організму, несприйнятливості до будь-якого агента (наприклад, до отрут, збудників хвороб тощо).

Рекультивація порушених земель – комплекс організаційних, технічних і біотехнологічних заходів, спрямованих на відновлення ґрунтового покриття, поліпшення стану та продуктивності порушених земель.

Рельєф – сукупність нерівностей (форм) земної поверхні, які відрізняються обрисами, розмірами, походженням, віком, історією розвитку та сучасною динамікою.

Рендомізація – випадкове розташування сортів, груп, блоків у всіх повтореннях досліду. Може здійснюватися за таблицею випадкових чисел.

Репелент – речовина, запах чи смак якої відлякує тварин.

Референсна колекція – формують із загальновідомих сортів щорічно і висівають в єдиному блоці з сортами-кандидатами для здійснення тесту на відмінність.

Рецесивність – властивість гена не проявлятися у *фенотипі* гетерозиготи. Порівняння *домінантність*.

Ризома – частина *кореневища*, яка містить *бруньки* і може використовуватись для *вегетативного розмноження*.

Ритміка життєдіяльності організмів – циклічні коливання життєдіяльності організмів, пов'язані з циклічними ритмами зовнішнього середовища.

Ритміка фітоценозів – зміни, що відбуваються у *фітоценозах*, пов'язані зі змінами режимів довілля у вікових, річних, добових циклах.

Рівень адаптації сорту – рівень збереження характерних ознак сорту в новому навколишньому середовищі.

Різноманітність видова – показник, яким оцінюють видове багатство як в одному угрупованні, так і в *біоценозі*, *екосистемі* чи в межах цілого ландшафту.

РНК (рибонуклеїнова кислота) – полінуклеотид, в якому залишки цукру представлено рибозою, а замість тиміну присутній урацил. *РНК* знаходиться в хромосомах ядра, ядерці і цитоплазмі, виконуючи першорядну роль у біосинтезі білка в клітині. На відміну від *ДНК* макромолекула *РНК* представлена одним полінуклеотидним ланцюгом, який складається із рибонуклеотидів. Як і у *ДНК*, у *РНК* чотири типи нуклеотидів. У багатьох вірусів геном складається із одно- чи дволанцюгової *РНК*. У прокаріот

і еукаріот функції *РНК* сильно відрізняються. *РНК* забезпечує інформаційний потік (інформаційну і транспортну *РНК*), виконуючи ферментативні функції та є структурним каркасом для субклітинних ділянок.

Роботодавець – у трудовому праві юридична особа або громадянин, з яким робітник є в трудових стосунках, установлених трудовим договором (контрактом).

Робочий зошит – є додатком до польового журналу, де ведуть первинні обліки у польових умовах, які переносять до польового журналу.

Родова назва – назва роду. Наприклад, *Beta*, *Malus*, *Triticum*, груша, кукурудза, сорго.

Родючість ґрунту – здатність ґрунту забезпечувати життєдіяльність рослин всіма необхідними їм умовами.

Розвинутий листок – у якого сформовано всі елементи його структури незалежно від типу, форми листка.

Роздільностатеві організми – організми, в яких чоловічі і жіночі органи розмноження знаходяться в різних особинах.

Розкидний спосіб внесення добрив – спосіб, за якого добрива рівномірно розподіляються по поверхні ґрунту чи посіву з обов'язковим наступним заробленням за основного, припосівного обробітку ґрунту та боронування.

Розміщення рослин у біоценозі – характер розподілу особин і популяцій у біоценозі. Значною мірою залежить від біології виду, зокрема розмноження і розселення, та від умов біоценотичного середовища. Розрізняють рівномірне або дифузне, групове й плямисте.

Розміщення ділянок під дослід – певне чергування варіантів на дослідних ділянках в межах повторення. Серед них розрізняють рендомезований (випадковий), систематичний та інші методи.

Рендомезований метод розміщення ділянок – розміщення варіантів на дослідних ділянках у всіх повтореннях досліді визначеним випадковим добром чисел. Виконують жеребкуванням або за таблицею випадкових чисел, або ж за допомогою комп'ютерних програм випадкових чисел. За рендомізації жеребкуванням групи та сорти в них нумерують і записують на однакових картках, які після перемішування виймають по одній. Сорти в повтореннях розміщують у такій послідовності, в якій були витягнуті картки, жеребкування проводять для кожного повторення окремо. Якщо в досліді сорти поділені на групи, то спочатку проводять рендомізацію груп, а після цього – сортів (варіантів) у кожній групі.

Систематичний метод розміщення ділянок – розміщення варіантів на дослідних ділянках у такій послідовності, як вони

записані у схемі досліді. Його різновидностями є одноярусне, дво- та багатоярусне розміщення.

Систематичний спосіб розташування сортів у досліді – спосіб, за якого розташування *сортів* у досліді в різних повтореннях за експертизи здійснюють в однаковій послідовності. Але якщо повторення розташовують в паралельних ярусах земельної площі, то при цьому сорти (групи ділянок) у таких ярусах зміщують на $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{3}$ чи $\frac{1}{4}$ їхнього складу з тим, щоб ділянки того самого сорту не співпадали один напроти одного в сусідніх ярусах.

Розмноження – здатність організмів відтворювати нові *особини* для продовження існування, збільшення чисельності й безперервності існування виду у складі біоценозу.

Розпушування ґрунту (кришіння) – захід посилення внутрішньогрунтового стоку і нагромадження доступної вологи в підорному шарі. Змінення взаємного розміщення ґрунтових окремоностей для збільшення об'єму і пористості ґрунту. Ступінь розпушення ґрунту визначається щільністю, твердістю та його будовою.

Розселення рослин – переміщення видів за межі свого *ареалу*, що призводить до заселення нових ділянок, натуралізації в нових місцях і тим самим до розширення *ареалу*. Розселення буває природним, пасивним, активним та штучним, за допомогою людини.

Розчин пестициду – розчинена у воді або в органічному розчиннику хімічна сполука діючої речовини пестициду, що використовується для захисту рослин.

Розчленування листкової пластинки – листки бувають: *цілісні* – мають нерозчленовану пластинку; *лопатеві* – виїмки не більше $\frac{1}{4}$ ширини листкової пластинки: багатолопатеві (хміль), пірчастолопатеві (дуб), пальчастолопатеві (клен польовий); *роздільні* – виїмки глибше $\frac{1}{4}$ пластинки: пірчатороздільні (кульбаба), пальчатороздільні (клен звичайний); *розсічені* – виїмки доходять до $\frac{1}{2}$ ширини листкової пластинки: пірчаторозсічені (чистотіл), пальчаторозсічені (жовтець їдкий).

Рослинництво – вирощування *культурних рослин*; галузь сільськогосподарства.

Ротація сівозміни – інтервал часу, протягом якого сільськогосподарські культури і пар проходять через кожне поле у послідовності, передбаченій схемою сівозміни. Тривалість ротації (кількості років) дорівнює кількості полів сівозміни в натурі на території.

Роялті – будь-який платіж, отриманий як винагорода за користування або за надання права на користування об'єктом права інтелектуальної власності сорту рослин.

рРНК (рибосомальна РНК) – клас клітинних *РНК*, які входять до складу рибосом прокаріотичних та еукаріотичних клітин. *рРНК* становлять біля 80% усієї *РНК* клітини; вони локалізовані в основному в цитоплазмі, а також у мітохондріях. *рРНК* разом зі специфічними білками становлять основу структури рибосом – нуклеопротеїнових структур, призначених для синтезу білка по *РНК*-матриці. Рибосома забезпечує специфічний контакт матричної і транспортних *РНК*, унаслідок якого відбувається трансляція нуклеотидної послідовності, зчитаної з певного гена, в амінокислотну послідовність відповідного білка. У цитоплазмі рибосоми досить стійкі й здатні здійснювати велику кількість циклів трансляції. *рРНК* – високометильовані полірибонуклеотиди, в яких метильні групи зв'язані або з азотистими основами, або з 2'-гідроксильними групами рибози.

Рудиментарний орган – орган, який утратив своє первинне значення в процесі історичного розвитку організму.

Рядковий спосіб сівби – основний спосіб сівби, забезпечує рівномірніше висівання насіння на всій площі посіву і загортання на однакову глибину у шар ґрунту.

Ря́сність – чисельність *особин* певного виду в угрупованні. Визначається кількісними показниками або балами за спеціальними методами і шкалами. Характеризує ступінь участі кожного виду в угрупованні.

С

Саджанець¹ – вегетативно розмножена рослина, призначена для садіння; порів. з *сіянець*.

Саджанець² – будь-яка молода рослина, призначена для садіння.

Садівний матеріал – рослини та їхні вегетативні органи (частини), придатні для відтворення цілісного організму рослин.

Садівний матеріал *in vitro* – отриманий способом виділення окремих або групи ізольованих клітин чи органів з маточних рослин.

Садівництво – вирощування декоративних, плодових і овочевих рослин; галузь рослинництва.

Садіння – технологічний процес, за якого у ґрунт висаджують розсаду, саджанці чи органи вегетативного розмноження сільськогосподарських культур.

Самозапильні рослини (самофертильні) – формують *квітки*, здатні запилюватися і запліднюватися власним пилком, формуючи життєздатне потомство.

Саморегуляція – автоматичне підтримання сталого стану в біологічних системах; здатність природних систем до відновлення внутрішніх властивостей після будь-якого природного чи антропогенного впливу.

Самостерильність рослин – нездатність організмів з нормально розвинутими чоловічими та жіночими гаметами до самозапліднення.

Сапрофіт – організм, джерелом харчування якого є мертвий субстрат рослинного чи тваринного походження.

Свідцтво про авторство на сорт рослин – охоронний документ, що засвідчує особисті немайнові права інтелектуальної власності на *сорт* рослин.

Свідцтво про державну реєстрацію сорту рослин – охоронний документ, що засвідчує майнове право інтелектуальної власності на поширення *сорт*у рослин.

Сегменти листка – частини розсіченого листка, що виступають.

Секвенування ДНК – техніка секвенування нативної дволанцюгової ДНК після її ампліфікації методом полімеразної ланцюгової реакції. Очищену ДНК і мічений по 5'-кінцю секвенуючий праймер змішують з чотирма реакційними середовищами для секвенування по Сенгеру і додають *Taq*-полімераза. Реакційні суміші поміщають в ампліфікатор, де за заданою температурною програмою здійснюється багаторазова денатурація і відпал матричної ДНК і праймерів. Подовження праймера *Taq*-полімеразою триває до тих пір, поки інкорпорований дидезоксинуклеотид-трифосфат не зупинить реакцію. У результаті формується серія ампліфікованих фрагментів, які можуть бути розділені за допомогою методу електрофорезу на спеціальному гелі для секвенування. Метод дозволяє визначити 500 і більше основ за один цикл і не потребує великої кількості ДНК.

Селекційний розсадник – призначений для попереднього порівняльного оцінювання потомств індивідуально відібраних рослин або родин з колекційного розсадника чи інших посівів.

Селекціонер – автор сорту, особа, яка має трудові чи цивільно-правові відносини з автором сорту щодо створення або винайдення та поліпшення сорту, правонаступник (спадкоємець) першої або другої із зазначених вище осіб, залежно від конкретного випадку.

Селекція – наука про методи створення *сортів* культурних рослин, порід тварин і штамів мікроорганізмів з потрібними людьми властивостями.

Середня проба – для оцінювання якості *сортів* відбирають певну кількість проб з дослідних облікових ділянок, на основі яких створюють середню пробу. Вона має бути відповідної маси та характерною для випробуваного *сорту*.

Середньодобова температура – середнє значення між показниками мінімального і максимального термометрів. Якщо температуру повітря (фіксують) відзначають за допомогою метеотреку, середню добову температуру обраховують як середнє від погодних показників ходу температури повітря.

Серезжа – ботричне *суцвіття* з *квітками* на пониклій осі, різновид *колосу* або *китиці*. Притаманне, наприклад, ліщині звичайній або фундуку – *Corylus avellana* L., горіху царському або грецькому горіху – *Juglans regia* L., шовковиці білій – *Morus alba* L.

Сертифікат на насіння – документ, що засвідчує сортові та посівні якості насіння і садивного матеріалу.

Сертифікат на насіння Міжнародної асоціації з контролю за якістю насіння – сертифікат, виданий згідно з правилами та в порядку, встановленими Міжнародною асоціацією з контролю за якістю насіння (ISTA).

Сертифікат садівного матеріалу – документ, що засвідчує походження, санітарний стан і товарну якість садівного матеріалу.

Сертифікація насіння і садівного матеріалу – комплекс заходів, спрямованих на визначення сортових і посівних якостей насіння та сортових і товарних якостей садівного матеріалу для документального підтвердження відповідності вимогам законодавства у сфері насінництва та розсадництва.

Сертифіковане насіння – генерації насіння, отримані від послідовного розмноження базового насіння.

Сертифікований садівний матеріал багаторічних рослин – безвірусні рослини *сортів*, *клонів*, отримані від розмноження базового садівного матеріалу і призначені для закладення промислових насаджень.

Сидерати (зелені добрива) – рослини, які тимчасово вирощують на вільних ділянках ґрунту для поліпшення структури ґрунту, збагачення його нітрогеном та пригнічення росту бур'янів.

Сидерація – заорювання в ґрунт спеціально вирощених зелених рослин (сидератів), які збагачують його нітрогеном та органічними речовинами.

Сила росту – одна із важливих властивостей *сорту*, характеризується загальною потужністю розвитку всієї надземної частини рослини, особливо проявляється у довжині приросту однорічних пагонів у багаторічних рослин.

Симбіонт – організм, що знаходиться у взаємнокорисному співіснуванні з іншими організмами.

Синкарпний гінекей – *гінекей*, сформований декількома плодолистками, які зрослися бічними стінками.

Синонім – інша назва того самого *таксона*.

Система насінництва та розсадництва – комплекс взаємопов'язаних організаційних, наукових і агротехнологічних заходів, спрямованих на забезпечення виробництва, реалізації та використання насіння і садівного матеріалу *сортів* рослин.

Система обробітку ґрунту – комплекс заходів, які виконують у певній послідовності відповідно до поставлених завдань і ґрунтово-кліматичних умов.

Система обчислення кількості теплових одиниць (Crop Heat Units), CHU – індексна система, вираховується виходячи з щоденної

максимальної та мінімальної температури повітря шляхом визначення відношення між рівнем розвитку і температурою. Розрахунки кількості теплових одиниць засновані на загальній сумарній кількості накопичених одиниць (CHU) протягом усього сільськогосподарського сезону для кожної окремої території. Була розроблена в Канаді доктором М. Брауном, Університет Г'юелф, провінція Онтаріо, в 1964 р. і спочатку ґрунтувалася на дослідженнях зв'язку між температурою і рівнем розвитку сої.

Система удобрення – план застосування органічних і мінеральних добрив, у якому передбачають дози добрив, час внесення і методи заробки у ґрунт залежно від прогнозованого врожаю, біологічних особливостей культур і від чергування їх у сівозміні, з урахуванням властивостей добрив, ґрунтово-кліматичних та інших умов.

Систематика рослин – розділ ботаніки, завданням якого є вивчення різноманіття рослин, класифікація сучасних і вимерлих рослин, встановлення зв'язків спорідненості між окремими групами рослин, розробка таксономічних одиниць та філогенетичних систем.

Системи землеробства – сукупність агротехнічних, меліоративних та організаційно-господарських заходів для підтримання й підвищення родючості ґрунту з метою підвищення врожайності сільськогосподарських культур і зниження собівартості продукції.

Системний аналіз в селекції і насінництві – стратегія використання одномірних (дисперсійний, варіаційний, кореляційний) і багатомірних методів аналізу (факторний, кластерний, багатомірний регресійний аналізи, тощо) для виявлення специфічності вихідного і селекційного матеріалу та їхньої відмінності за генетичною організацією морфогенезу макроознак та системними властивостями.

Сівба – технологічний процес, за якого насіння розміщують по площі і загортають у ґрунт на певну глибину.

Сівозміна – науково обґрунтоване чергування сільськогосподарських культур або їхніх певних груп і парів у часі і на території або тільки в часі (ротація) за заздалегідь визначеним планом.

Сільськогосподарські рослини – рослини, представлені *сортами* (*гібридами*), що використовують для виробництва сільськогосподарської сировини і продуктів харчування.

Сім'ядоля – зародковий *листок*, що розвивається в *насініні*, складає *зародка*.

Сім'янка – однонасіневий плід рослин з жорстким шкірястим оплоднем, який не розкривається і не зростається з насіниною.

Світло-сірі лісові ґрунти – ґрунти, що мають гумусовий горизонт малопотужний – 15–20 см, світло-сірого забарвлення, як і гумусово-елювіальний, що відрізняється сланцюватою або плитковою структурою; іллювіальний горизонт добре виражений, дуже щільного складання, горіхуватої структури. В його складі переважають фульвокислоти, що обумовлює кислу реакцію ґрунтів цього підтипу. За морфологічними ознаками і властивостями близькі до дерново-підзолистих ґрунтів.

Сірі лісові ґрунти – ґрунти, в яких дерновий процес виражено сильніше, а підзолистий – слабше, ніж у світло-сірих. Гумусовий горизонт сірого забарвлення, потужністю 25–30 см, в його складі незначно переважають гумінові кислоти. Ґрунтовий розчин має кислу реакцію середовища. Елювіально-іллювіальний горизонт може бути не вираженим.

Тёмно-сірі опідзолені ґрунти – ґрунти, які серед сірих лісових ґрунтів виділяються найінтенсивнішим дерновим процесом і найменш – підзолистим (кремнеземиста присипка не щільна, іноді може бути взагалі відсутньою). Потужність гумусового горизонту – до 40 см, гумінові кислоти переважають над фульвокислотами. Реакція середовища – слабкоокисла. Характерною є наявність новоутворень кальцію на глибині 120–150 см.

Сіянець – молода рослина, вирощена із насіння дикорослої або культурної рослини.

Скарифікація – пошкодження оболонки насіння, необхідне для його проростання.

Складна кістянка – соковитий плід, утворений зрослими кістянками, розташованими на спільному *квітколожі* (малина й ожина).

Складний кóлос – ботричне *суцвіття* з видовженою головною віссю, на якій розміщені *колоски* з декількох квіток. Притаманий, наприклад, ячменю звичайному – *Hordeum vulgare* L., пшениці літній або м'якій пшениці – *Triticum aestivum* L., житу посівному – *Secale cereale* L.

Складний листок – має три і більше листкових пластинок. Складається з рахісу (спільної осі) та декількох листкових пластинок, кожна з яких має свій черешок та відпадає окремо.

Складний зонтик (парасолька або окрúжок) – *суцвіття*, в якому на довгих осях, що виходять із верхівки головної осі замість *квіток* дрібні *зонтики* (*окружки*), а осі, на яких вони сидять – промені. Притаманий, наприклад, кропу запашиному – *Anethum graveolens* L., петрушці кучеревій – *Petroselinum crispum* L.

Складні ботричні суцвіття – *суцвіття* з моноподіальним типом галузження, в яких на головній осі розміщено окремі суцвіття. До

них відносять *складну китицю або волоть, складний колос, складний щиток, складний зонтик (окружок)*.

Склоподібність зерна – консистенція зерна, яка характеризує його білково-крохмальний комплекс. Якщо розглядати зернівки різних злакових культур у прохідному світлі, можна помітити, що одні з них прозорі, добре пропускають промені світла, ніби склоподібні. Інші, навпаки, не пропускають світла, непрозорі. Перші називають склоподібними, другі – борошністими. Ендосперм зерна може бути повністю склоподібним або борошністим. Крім цього, склоподібні і борошністі ділянки можуть комбінуватися в різному співвідношенні – частково склоподібні. Склоподібність, як показник якості, використовують під час оцінювання зерна пшениці, жита, ячменю, рису, який залежить від напрямку використання зерна: для борошна цінним є борошністе зерно, для круп – склоподібне.

Скрінінг – метод або комплекс методів, що дозволяє ідентифікувати окремих об'єкт шляхом перегляду великої кількості об'єктів – *особин в популяції*, окремих клітин з необхідними властивостями, ділянок нуклеотидної послідовності та ін.

Сніговий покрив – шар снігу з певними властивостями, серед яких найважливішими є: теплопровідність, щільність та запаси води в ньому. Сніг відзначається високими показниками альbedo та низькою теплопровідністю.

Сніп – в'язка, пучок *стебел* разом з *колоссям* (пшениця, ячмінь, жито тощо). Розмір і маса залежить від культури. Під час збирання і обліку врожаю *сорт* використовують метод пробного снопа.

Колосся – збірне до *колос*.

Снопок – те саме, що і *сніп*, але менший за розмірами і складається із 75–100 рослин.

Соланін – отруйний глікоалкалоїд, що міститься в різних частинах рослин родини Пасльонові (Solanaceae).

Соломина – одно- або багаторічне *стебло* з порожнистими *міжвузлями*, зазвичай без галузнення.

Соматичні клітини – клітини, що створюють тіло багатоклітинного організму і не беруть участі у статевому процесі розмноження.

Сонячний опік – пошкодження кори дерев у вигляді тріщин, відлущування, темних плям на стовбурі і основних гілках, що виникають унаслідок різкого перепаду температур узимку. Запобіжним захистом є побілка дерев.

Сорт відмінний – *сорт*, який за виявленням ознак чітко відрізняється від будь-якого іншого сорту, загальновідомого до дати, на яку заявку вважають поданою.

Сорт інтенсивний – вирощування якого за прогресивними (інтенсивними) технологіями дозволяє отримати максимальну продуктивність.

Сорт місцевий – сорт одержаний з насіння шляхом самозапилення (самосіву) або штучного схрещування, яке проводилось у минулому селекціонерами-любителями із наступним відбором найкращих рослин; сорт, одержаний унаслідок природних мутацій – відносно старий селекційний сорт, що втратив свою назву і знеособнений; ще одним джерелом появи місцевих сортів є вирощування певних із них у регіонах, сприятливих для формотворчого процесу культури.

Сорт новий – сорт вважається новим, якщо до дати, на яку заявку вважають поданою, заявник чи інша особа за його дозволом не продавали чи будь-яким іншим способом не передавали матеріал *сорту* для комерційного використання.

Сорт однорідний – вважається однорідним, якщо з урахуванням особливостей його розмноження всі рослини цього *сорту* залишаються достатньо подібними (однорідними) за своїми основними ознаками, зазначеними в описі *сорту*.

Сорт охороноздатний – придатний для набуття прав на нього як об'єкту інтелектуальної власності, якщо за проявом *ознак*, породжених певним *генотипом* чи певною комбінацією *генотипів*, він є новим, відмінним, однорідним та стабільним.

Сорт рослин – окрема група рослин (*клон, лінія, гібрид першого покоління, популяція*) в рамках нижчого із відомих ботанічних таксонів (*рід, вид, різновид*) незалежно від того, чи задовольняє вона умови виникнення правової охорони.

Сорт селекційний – зареєстрований або прийнятий до кваліфікаційної експертизи, створений автором *сорту* на основі наукових методів селекції.

Сорт синтетичний – гетерозисна комбінація відповідного числа *ліній, сибсів, клонів* або інших *популяцій* перехреснозапильних культур, які: пройшли випробування на комбінаційну здатність; зберігаються для відтворення повторних синтезів *сорту*; панміктично схрещуються між собою. Синтетики створюють за оцінкою і добором вихідних компонентів, комбінаційною здатністю і врожайністю. За одержання синтетичного *сорту* (синтетика), сукупність його компонентів позначають символом syn-0 . Для цього використовують інбредні *лінії, сибси* і *клони*, оскільки їх легко зберігати в часі і просторі. Ймовірно, що компоненти синтетичного *сорту* вносять однакову частку спадковості в генетичний фонд потомства. Покоління F_1 від панміктичного схрещування компонентів позначають syn-1 , покоління F_2 – syn-2 і т.д.

Сорт стабільний – *сорт* вважають стабільним, якщо його основні ознаки, відзначені в описі *сорту*, залишаються незмінними після неодноразового розмноження чи, у разі особливого циклу розмноження, в кінці кожного такого циклу.

Сорт толерантний – здатний формувати максимум корисної продукції навіть за ураження.

Сорт генетично модифікований – *сорт*, створений шляхом безпосередньої зміни генетичної основи завдяки генній інженерії.

Сорт, придатний для поширення в Україні – *сорт* вважають придатним для поширення в Україні, якщо він відмінний, однорідний та стабільний, може бути використаний для задоволення потреб суспільства і не заборонений для поширення з підстав загрози життю і здоров'ю людей, нанесення шкоди тваринному і рослинному світу, збереженню довкілля.

Сібси – брати і сестри, потомки тих самих батьків, з різних *зигот*. Порівняння *напівсібси*.

Напівсібси – *особини*, що мають одного спільного батька. Порівняння *сібси*.

Сорти ваксі (Wx) – *сорти* пшениці, кукурудзи, проса тощо у крохмалі яких майже повністю відсутня амілоза. Крохмаль у зерні *сорту* ваксі містить 100% амілопектину, тоді як у звичайних *сортів* крохмаль складається із двох компонентів: амілопектину (75%) та амілози (25%). Однією із особливостей *сорту* ваксі є підвищена чутливість до механічних пошкоджень у разі розмелювання і як наслідок збільшення відсотка зруйнованих крохмальних зерен. Такий крохмаль значно краще витримує режим замерзання-розмерзання. Сорти з ваксі (Wx) крохмалем є цінними для одержання продукції дієтичного, в тому числі дитячого харчування (для продукції здорового харчування).

Сортова домішка – домішка у сортових посівах рослин інших *сортів*, різновидів та видів цієї культури, відображена у відсотках.

Сортова чистота насіння – ступінь приналежності насіння сільськогосподарських рослин до певного *сорту*. Визначають як співвідношення типового насіння *сорту* до загальної кількості насіння у відсотках. Умовні одиниці чистосортності, які визначають за мінімальним відсотком сортової чистоти самозапильних культур, числом репродукцій або типовістю для перехресно-запильних культур.

Сортова чистота посіву – визначають як відношення кількості рослин (частин рослин) основного *сорту* до загальної кількості розвинених рослин відповідного ботанічного таксона під час проведення ділянкового (грунтового) сортового контролю.

Сортоваріант – *сорт* у досліді за випробування або варіант в агротехнічному, методичному чи іншому досліді. Методичного значення не має, використовують для обрахування обсягу дослідної роботи.

Сортове пропóлювання – видалення із посівів основного *сорт*у сортових домішок або на посівах стерильних форм – фертильних рослин тієї самої форми.

Сортовівчення – вивчення морфологічних, біологічних, господарських властивостей *сортів* рослин.

Сортовий епітет – завершальна частина назви *сорт*у (культивару), що зазвичай йде за назвою роду або бінарною комбінацією, або еквівалентною звичайною назвою. За правилами *МКНКР (ICNCP)* виокремлюється одинарними лапками.

Сортовий контроль – комплекс заходів із визначення сортових якостей насіння, садивного матеріалу або маточних насаджень багаторічних рослин.

Сортовий посів – посів, засіяний насінням *сорт*у, самозапильної *лінії* або *гібрида* для використання урожаю з нього на насіннєві цілі.

Сортові відмінні (вирізняльні) ознаки – характерні морфологічні *ознаки* рослин або сукупність *ознак* рослин, за якими встановлюють відмінність цього *сорт*у від подібного загальновідомого.

Сортові якості насіння і садивного матеріалу – сукупність морфологічних *ознак*, за якими визначають належність рослини до відповідного *сорт*у.

Сортодóслід – дослідження *сорт*у відповідного ботанічного таксона в польових або тепличних умовах за прийнятою методикою для встановлення відповідності *сорт*у критеріям відмінності, однорідності та стабільності й придатності *сорт*у до поширення за вимогами Закону України «Про охорону прав на сорти рослин». Дивись *польовий дослід*.

Сортозаміна – заміна у виробництві *сорт*у іншим, продуктивнішим або кращим за господарчо цінними показниками.

Сортоо́новлення – періодична заміна сортового насіння в господарствах тих самих *сортів*, але вищої репродукції. Дивись *оновлення насіння і садивного матеріалу*.

Сортосуміш – суміш двох або більше *сортів* однієї (одновидова суміш) або різних (різновидова суміш) сільськогосподарських культур, що складається штучно із визначеним співвідношенням компонентів для отримання вищих урожаїв, ніж у чистому посіві.

Сорт-популя́ція – *сорт* перехреснозапильної або самозапильної культури, отриманий шляхом масового добору, для якого ха-

рактерна сукупність *ознак* за якими цей *сорт* відрізняється від інших *сортів*.

Сочевічка – місця на *стеблі* деревних або *корені* дводольних рослин, в яких покривна тканина проривається і утворений простір заповнюється нещільно розміщеними клітинами. Вони слугують для газообміну, зазвичай виникають на місцях проривів і мають вигляд сірих довгастих горбиків різної форми.

Спадковість – одна з основних властивостей живих організмів, що проявляється в збереженні і відтворенні у нащадків основних ознак зовнішньої і внутрішньої будови та фізико-хімічних особливостей і життєвих функцій батьків.

Спеціальні сівозміни – сівозміни для вирощування культур, які потребують спеціальних умов і агротехніки вирощування. У них вирощують рис, коноплі, махорку тощо.

Спяча брунька – *брунька*, що перебуває у стадії спокою протягом одного та більше років.

Спосіб механічного обробітку – характер і ступінь дії робочих органів ґрунтообробних машин і знарядь на шар ґрунту, який обробляють, для зміни його будови, генетичного складу і властивостей у вертикальному напрямку.

Способи перехресного запилення – розрізняються на: *анемофілія* – запилення за допомогою вітру; *ентомофілія* – запилення за допомогою комах; *орнітофілія* – запилення за допомогою птахів; *гідрофілія* – спосіб запилення, за якого пилок переноситься водою.

Сприйнятливість рослин – нездатність рослин протистояти зараженню і поширенню фітопатогена в тканинах, низьким температурам, посузі, виляганню та високим температурам.

Стале землекористування – використання земель, що визначається тривалим користуванням земельною ділянкою без зміни її цільового призначення, погіршення її якісних характеристик та забезпечує оптимальні параметри екологічних і соціально-економічних функцій територій.

Сталі угруповання біоценозу – ті, що зберігають видовий склад, структуру і функціональні особливості завдяки саморегуляції або постійному впливу регулюючого чинника.

Стандарт умовний – усереднений показник *сортів*, що пройшли реєстрацію за п'ять попередніх років за спеціальною методикою і занесених до *Державного реєстру сортів, придатних для поширення в Україні*, використовують для порівняння нових *сортів*.

Статистична достовірність результатів досліджу – визначається показниками найменшої істотної різниці між середньоарифметич-

ними значеннями варіантів за 5% або 1% рівня вірогідності помилок щодо їхньої дійсної істотності ($НІР_{0,05}$ або $НІР_{0,01}$). У багатофакторних дослідках визначають також показники НІР не лише для дії самих чинників, що вивчають, але і для їхньої взаємодії. Визначається шляхом дисперсійного аналізу і насамперед за значенням критерію Фішера.

Статистична значущість – рівень або значення результату в статистиці являє собою оцінку міри впевненості в його «істинності» (у розумінні «репрезентативності вибірки»). Величину називають статично значущою, якщо мала ймовірність чисто випадкового виникнення її або ще більш крайніх величин. Крайність – ступінь відхилення від нульової гіпотези. Різниця називається «статистично значущою», якщо є дані, поява яких була б мало-вірогідна, якщо припустити, що ця різниця відсутня; цей вираз не означає, що ця різниця повинна бути велика, важлива, або значуща в загальному сенсі цього слова.

Стать рослини – виражається наявністю статевих органів у *квітці*: *маточки* і *тичинок*. Розрізняють *квітки*: двостатева – *квітка* має *маточку* і *тичинки*; одностатева – *квітка* має або *маточку*, або *тичинки*; безстатева (стерильна) – *квітка*, в якій відсутні і *маточка*, і *тичинки*.

Стація – місце існування *особини*, *виду* або *популяції*. Може збігатись із середовищем *біоценозу*, *фітоценозу*

Створення мікрорельєфу – спеціальна технологічна операція обробітку ґрунту, за допомогою якої на його поверхні утворюють лунки, переривчасті борозни, гребені, вали, щілини, гряди тощо переважно для регулювання водного, рідше – повітряного і поживного режимів та захисту ґрунту від водної ерозії.

Стеблo – осьова частина *пагона*, яка несе на собі *листки*, *бруньки* і *квітки*.

Стеблo несправжнє (псевдостеблo) – піхви листків вкладені одна в одну і утворюють порожнисте несправжнє *стеблo*, яке може досягати 3–9 м (банан).

Степова трав'яна рослинна формація – формація, що складається з степових трав'яних зелених рослин та аеробних бактерій. Степова трав'яна рослинна формація формує дерново-степові чорноземні та різні чорноземні степові ґрунти.

Стерильна особина – *особина* нездатна продукувати життєздатні *гамети*.

Стерильність – безплідність, обумовлена частковою або повною нездатністю жіночих або чоловічих *гамет* рослин до нормального функціонування, а отже і зиготи. *Генна стерильність* – обумов-

лена генними мутаціями, які порушують мейоз – основну ланку гаметогенезу, що призводить до часткової або повної стерильності. *Геномна стерильність* – обумовлена кількісними змінами набору хромосом організму. Стерильність, обумовлена цитоплазматичними носіями спадковості називається *цитоплазматична чоловіча стерильність (ЦЧС)*, яка передається тільки по материнській лінії. Прояв чоловічої стерильності залежить не тільки від стерильної цитоплазми, але й від ядерних генів стерильності. Тому такий тип чоловічої стерильності називають *ядерно-цитоплазматичним*.

Стиглість – сукупність морфологічних *ознак насіння (плодів)*, фізіолого-біохімічних процесів, що робить їх повноцінними зачатками нових рослин.

Стиглість збиральна – науково обґрунтоване встановлення стиглості насіння (плодів) за зміною їхніх морфологічних *ознак*, господарчо цінних *ознак* та строків збирання врожаю. Наприклад, стиглість збиральна зернових, зернобобових, кормових трав, олійних культур; визначають за показниками 1 – припинення нагромадження сухої речовини в зерні (насінні); 2 – максимальне природне зниження вологості зерна (насіння).

Стиглість збиральна плодів – показник, який характеризує споживчі властивості і здатність продукту до тривалого зберігання плодових і овочевих культур. Розрізняють такі *ступені стиглості плодів*: *знімальна стиглість* – характеризується повністю сформованим плодом за розміром, відповідним забарвленням шкірочки, але при цьому дуже щільний м'якуш. У подальшому здатна набувати повного смаку та аромату при зберіганні. *Технічна стиглість* – найкращі фізіологічні та анатомічні характеристики плоду для їхньої технічної обробки. *Споживча стиглість* – плоди набувають найкращих товарних якостей і можуть безпосередньо використовуватися у свіжому вигляді. *Біологічна стиглість* – стан, коли повністю сформоване і достигле насіння здатне наступного року дати життя іншим рослинам, а оплодень при цьому відмирає.

Достигання (дозрівання) плодів поділяють на такі групи:

1 – фрукти і овочі, які досягають на материнській рослині (не дозріваючи) (більшість кісточкових плодів, ягідних культур, кавуни, перець, баклажани); 2 – плоди і овочі, які можуть дозрівати і на материнській рослині і після знімання (помідори, яблука (літні й осінні сорти), персики, абрикоси, деякі сорти сливи); 3 – дозрівають після зняття з материнської рослини (пізні сорти яблук і груш).

Стійка (постійна) різниця – встановлення різниці в прояві *ознак*, які спостерігають у польових дослідках принаймні у двох незалежних випадках. Цього досягають вирощуванням рослин у

- двох різних сезонах (вегетаційних циклах) як для однорічних, так і для багаторічних культур.
- Стійкість організму до пестицидів** – біологічна властивість організму протистояти отруйній дії пестициду.
- Стійкість рослин** – здатність рослин протистояти впливу тих чи тих чинників несприятливих умов середовища (зимостійкість, посухостійкість, стійкість до певних хвороб, шкідників тощо).
- Стійкість рослин вікова** – стійкість рослин до шкідливого організму, що виявляється тільки в окремі періоди онтогенезу.
- Стійкість рослин олігогенна** – стійкість рослин, що специфічна до рас паразита і контролюється малою кількістю генів.
- Стійкість сходів** – стійкість, що характерна у фазі сходів, інколи зберігається у більш пізній період розвитку рослин.
- Стовпчик** – частина *маточки* у квітках, що міститься між *зав'яззю* і *приймочкою*. Може сягати до 20 см (у кукурудзи), іноді – відсутній (мак).
- Столони** – тонкі з довгими *міжвузлями* горизонтальні *пагони*. На підземних столонах утворюються *бульби*, *цибулини*.
- Стратифікація** – витримування *насіння* за низьких позитивних температур для прискорення проростання.
- Стрес** – загальна неспецифічна адаптаційна реакція організму на дію будь-яких несприятливих факторів. Щодо рослин можна говорити про такі три фази стресу: 1) первинна стресова реакція; 2) адаптація; 3) виснаження ресурсів надійності.
- Стрижнекореневі бур'яни** – багаторічні рослини з видовженим і потовщеним головним коренем та обмеженою можливістю вегетативного розмноження, наприклад, кульбаба лікарська.
- Стрічковий спосіб сівби** – спосіб, що поєднує вузькорядний чи звичайний рядковий і широкорядний способи сівби. За такого способу два чи кілька рядків, які утворюють стрічку, чергуються з широким міжряддям.
- Строк чінності патенту** – 35 календарних років для *сортів* деревних, чагарникових і винограду та 30 років для інших видів рослин.
- Структура врожаю** – сукупність та співвідношення елементів, які визначають величину врожаю з одиниці площі (середня кількість плодоносних рослин на одиниці площі, продуктивність кожної рослини тощо).
- Структура посівних площ** – відсоткове відношення розміру посівних площ окремих сільськогосподарських культур до їхніх груп (зернові, технічні, кормові культури) та цих груп до загальної посівної площі.

Струменева ерозія – розмив ґрунту з утворенням малих негативних форм рельєфу, які усувають обробітком ґрунту. Виникає тоді, коли по схилу стік перерозподіляється і утворює струмені різної інтенсивності, які призводять до появи вимоїн глибиною до 0,5–1 м.

Стручечок – те саме, що й стручок, тільки короткий та широкий. Співвідношення ширини до довжини не більше 1:3.

Стручок – двогніздий, багатонасінний плід, який утворився двома плодолистками. Довжина стручка у декілька разів перевищує ширину. Плід поділяє несправжня перетинка. Утворюється вона з основної тканини стінок зав'язі, а не із стінок плодолистків. До перегородки прикріплюються численні насінини. Розкривається стручок знизу доверху двома стулками.

Ступінь гібридності сорту кукурудзи – рівень запилення квіток материнської форми кукурудзи пилом батьківської форми за вирощування насіння гібрида кукурудзи. Зменшення рівня гібридності до 90% знижує врожай насіння на 10–15%.

Ступінь засміченості посіву бур'янами – кількість бур'янів чи їхня маса на одиницю площі.

Ступінь засміченості посіву іншими видами – кількість рослин іншого виду, що з'являються в посівах основної культури, наприклад, жита в пшениці.

Ступінь прояву ознаки – прояв *ознаки*, що контролюється сталим *генотипом* під впливом умов довкілля.

Ступінь ураження (пошкодження) рослин – міра дії шкідливих організмів на рослини, що характеризується пошкодженістю чи ураженістю, виражена в балах чи відсотках.

Суб'єкти насінництва та розсадництва – фізичні особи-підприємці та юридичні особи, які здійснюють виробництво насіння та/або садивного матеріалу для його реалізації відповідно до Закону України «Про насіння і садивний матеріал».

Сума активних температур – сума температур повітря, що використовують для оцінювання росту і розвитку рослин певної культури протягом періоду їхнього розвитку. Сума активних температур, зменшена на величину біологічного мінімуму, який є неоднаковий для різних культур: для озимої пшениці +5 °С, кукурудзи звичайної +10 °С, рису посівного +15 °С. В рівнинній частині України сума активних температур більших +10 °С знаходиться в межах 1600–3800 °С.

Сумісність пестицидів – можливість змішування декількох препаратів без зміни фізичних, хімічних і токсичних властивостей.

- Супліддя** – сукупність *плодів*, які утворюються з *квіток* одного *суцвіття* і відокремлені від інших *суплідь* і самого *пагона*.
- Суфозія** – винос дрібних мінеральних частинок і розчинених речовин з ґрунтовою водою, що фільтрується в товщі ґрунту, які іноді викликають просідання товщі, що лежить вище, та порушення структури ґрунту.
- Суха кістянка** – *плід*, утворений з нижньої *зав'язі*, зрощена з *квітколожем* і *чашечкою*. *Мезокарпій* та *екзокарпій* після досягання плоду відокремлюється від шкірястого або волокнистого *ендокарпю*.
- Суха речовина** – органічні та мінеральні речовини рослин або окремі її органи, звільнені від вільної води.
- Сухе протруювання насіннєвого (садивного) матеріалу пестицидом** – нанесення порошкоподібного пестициду на насіннєвий (садивний) матеріал без додавання води.
- Суцвіття** – *пагін* або система видозмінених *пагонів*, які несуть *квітки*.
- Суцільний рядковий спосіб сівби** – насіння розміщується з шириною міжрядь від 10 до 25 см і на відстані в рядку 1,5–2 см одне від одного.
- Схе́ма до́сліду** – план дослід з визначенням набору *сортів*, *варіантів*, стандартів (за необхідності), повторностей, повторень, кількості блоків, посівної та облікової площ ділянок, розташування їх у просторі та інших умов проведення дослідів.
- Схе́ма закла́дання до́слідів** – схема закладання дослідів у сівозміні в масштабі, на якій відображено: межі полів, контури ґрунтових відмін, елементи рельєфу (блюдця, западини, підвищення, солончаки, постійні вилучки), розташування дослідів, повторень і *сортів*, сторони світу, експозицію схилів та напрямки оранки.
- Сходи (проростки)** – початкова фаза розвитку рослини, що розвивається з насінини. Проростки, що вийшли на поверхню ґрунту, називають сходами.

Т

Таксономічні одиниці рослин – класифікаційні одиниці в систематиці рослин.

Таксон – таксономічна група будь-якого рангу (родина, рід, *вид*, *підвид* тощо).

Таксономія – теоретична і практична класифікації організмів.

Термонастія – рух органів і частин рослин відповідно до зміни температури навколишнього середовища.

Терофіти – біологічний тип вищих рослин, які переживають неприйнятні пори року у формі насіння. До них відносять однорічні рослини.

Тетраплоїд (тетраплоїдний сорт, 4n) – організм, що має в клітинах чотири основних набори хромосом.

Техніка поливу – комплекс заходів, споруд, обладнання і машин, за допомогою яких здійснюється той чи той спосіб зрошення.

Технічна анкета сорту – складовий документ заявки на реєстрацію сорту, подібний до опису *сорту*, розроблений і рекомендований УПОВ. Містить інформацію щодо схеми селекції та розмноження *сорту*; основні (групові) ідентифікаційні *ознаки*; особливості умов вирощування *сорту* тощо.

Технічна рекультивация – комплекс інженерних робіт, спрямований на приведення порушених земель до стану, придатного до подальшого використання.

Технологічна карта досліджу – складається окремо на кожний дослід з відображенням за черговістю технологічних процесів, з відображенням норм виробітку, витрат людської праці, пального, добрив і отрутохімікатів, заробітної плати та орієнтовних строків виконання.

Технологічна лабораторна експертиза – визначення показників якості рослинної продукції *сорту* в процесі її перероблення на

кінцеві продукти через чисельні уніфіковані аналітичні й технологічні дослідження.

Технологічні властивості сорту – сукупність *ознак* і показників продукції *сорту*, які визначають поведінку продукту за технологічного процесу його перероблення.

Технологічні операції обробітку ґрунту – частина технологічного процесу, за якого під час обробітку змінюються окремі показники родючості ґрунту або його середовища. Залежно від використання тих чи тих ґрунтообробних знарядь під час обробітку ґрунту здійснюють такі технологічні операції: обертання, розпушування, кришення, перемішування, ущільнення, вирівнювання ґрунтової поверхні, утворення мікрорельєфу на поверхні ґрунту, підрізання чи вичісування бур'янів, залишення стерні на поверхні ґрунту.

Тип – одна з вищих таксономічних категорій.

Тип зерня кукурудзи – зерно кукурудзи залежно від підвиду та сортової належності може бути: кременистим, кремнистоподібним, проміжним, зубоподібним, зубовим, цукровим, розлусним.

Тип розвитку рослин (яровизація) – фізіологічна реакція рослин на низьку позитивну температуру, яка необхідна для утворення зачатків квіток у конусах наростання та проходження фази цвітіння в умовах довгого дня і утворення насіння, що викликана адаптацією рослин до сезонних змін помірного клімату. Яровизація властива зерновим (жито, пшениця та ін.), деяким дворічним і багаторічним рослинам, зокрема, злаковим видам трав, коренеплідним видам (буряк, морква), а також плодовим деревам (наприклад, яблуна). Рослини проходять яровизацію під час набубнявіння і проростання насіння, або відразу після проростання, інші – тільки через триваліший час (суниця).

Рослини, які потребують тривалої дії низької температури (від 0 до 10 °C) протягом 30–70 діб і більше, нормальний розвиток яких пов'язаний з умовами перезимівлі, мають *озимий* тип розвитку. За весняної сівби такі рослини здебільшого не утворюють стебла і колоса.

Рослини, які для проходження яровизації потребують дещо вищих температур (від 3 до 15 °C) протягом 7–20 діб сіють навесні і збирають урожай у тому ж році, мають *ярий* тип розвитку.

Рослини, які нормально ростуть і розвиваються та дають урожай як за весняної, так і за осінньої сівби мають *альтернативний* тип розвитку і називаються *дворучки*.

Тип росту рослин – *апикальний* або *верхівковий* (ріст рослин відбувається за рахунок твірної тканини конуса наростання паго-

на та зон поділу та розтягування кореня); *інтеркалярний* або *вставний* (ріст рослин відбувається за рахунок твірної тканини в основі міжвузлів деяких рослин, наприклад, пшениці, кукурудзи, рису). *Детермінантний* або *закінчений тип росту* – суцвіття розташовані в апікальній частині стебла, яке закінчується генеративною брунькою, що обумовлює обмежений ріст та гілкування рослин (соя, люпин, горох, гречка). *Індетермінантний* або *необмежений тип росту* – необмежений у часі тип росту рослини у висоту, закінчений вегетативною брунькою; контролюється домінантним алелем.

Типи ділянок – прийняті в експертизі сортів на ВОС. Бувають рядкові, пунктирні, колосові, спеціальні ділянки для визначення озимості та яровості у зернових, тенденція до стрілкування у ріпаку, салату посівному.

Типи симетрії квіток: *актиноморфна* (правильна) – *квітка*, через яку можна провести не менше двох площин симетрії, і має радіальну симетрію; *зигоморфна* (неправильна) – якщо ж частини одного кола *квітки* різні і розташовані так, що площина симетрії тільки одна; *асиметрична* – якщо через *квітку* не можна провести жодної площини симетрії.

Типи сівозмін – сівозміни різного виробничого призначення, що відрізняються видом основної продукції, яка виробляється. Залежно від виду рослинницької продукції усі сівозміни поділяють на чотири типи: польові, кормові, овочеві і спеціальні.

Типовість дослідної ділянки – відповідність ґрунтів і рельєфу, характерних для певного району або зони, що дозволяє поширювати результати дослідів на аналогічні умови.

Типовість досліду – оцінювання й випробування *сорту* за умов, максимально наближених до умов його майбутнього використання, тобто типовими мають бути ґрунтово-кліматичні умови, сівозміни, а отже, й попередники, способи сівби, системи добрив, механізація вирощування тощо.

Тичинка – чоловічий орган розмноження квіткових рослин, в якому утворюється *пилек*.

Товарні якості садивного матеріалу – сукупність біометричних показників садивного матеріалу, у тому числі санітарного стану, згідно з якими ведеться сортування і визначення господарської придатності садивного матеріалу.

Токсини – отруйні речовини білкової природи, що їх виділяють деякі тварини (змії, павуки, комахи), хвороботворні мікроорганізми, які спричиняють токсикоінфекційні захворювання людини і тварини.

Токсин фітопатогена – речовина різної хімічної будови, що утворюється унаслідок нормальної життєдіяльності фітопатогена й отруйна для тканин рослин.

Токсичність пестициду – властивість пестициду в незначних кількостях порушувати нормальну життєдіяльність організму і викликати його загибель.

Толерантні види – *види*, стало пристосовані до умов певного еко-типу або біотипу. Лише толерантні *види* здатні утворювати стабільні ценоекосистеми.

Толерантність – стійкість живих організмів до дії чинників середовища: високих та низьких температур, посушливих умов, вилягання, шкідливих організмів.

Топографічна зйомка – робота зі створення оригіналу топографічної карти поля, різними засобами визначення його контурів та рельєфу.

Торфоутворення – накопичення на земній поверхні напіврозкладених рослинних решток, які утворилися в умовах надмірного зволоження.

Точність дослідів – величина помилки середнього арифметичного у відсотках до самого середнього арифметичного, що дозволяє оцінити якість дослідів. Точність дослідів вважається задовільною, якщо величина показника не більша за 5%.

Трава – рослина одно-, багаторічна з трав'яними надземними *пагонами*, без здерев'яніння.

Тривалість дії пестициду – строк після застосування пестициду, протягом якого він зберігає свою активність щодо шкідливого організму.

Тривалість життя листка – інтервал від початку утворення *листка* до його пожовтіння і відмирання.

Триномінальна комбінація – *біномен* (родова назва з видовим *епітетом*) за яким йде *епітет* внутрішньовидового рангу. Наприклад, *Sorghum bicolor* subsp. *drummondii*, *Prunus persica* var. *nucipersica*.

Триплоїди – організми, клітини яких мають три основні набори хромосом.

Трофічні зв'язки – зв'язки живлення організмів у біоценозі.

Трубочка – зрощена частина *пелюсток* у зрощенопелюстковому *віночку*.

У

Укоріненість – здатність вегетативних органів певних видів рослин формувати *кореневу систему*, а також нову рослину. Укоріненість визначають співвідношенням кількості укорінених *живців* (розсади) до загальної кількості висаджених і виражають у відсотках.

Український інститут експертизи сортів рослин (УІЕСР) – науково-експертний заклад із проведення державної науково-технічної експертизи *сортів* рослин.

Умови державної реєстрації сорту – відповідність сорту критеріям та умовам, що задовольняють його поширення: відмінність, однорідність, стабільність, наявність назви, придатність до поширення в Україні.

Умови для проведення експертизи – умови, що забезпечують задовільний ріст і розвиток рослин, і достатнє виявлення характерних *ознак сорту*.

Умовні сортодосліди – добуток кількості фактично закладених фізичних сортодослідів з ботанічного таксону на визначений коефіцієнт трудомісткості.

Універсальна коренева система – *корені* розподілені рівномірно по всіх ґрунтових горизонтах (наприклад, дуб).

УПОВ (UPOV) – Міжнародний союз з охорони нових сортів рослин (International Union for the Protection of New Varieties of Plants) – міжнародна міжурядова організація країн-учасниць конвенції про охорону нових *сортів* рослин, створена в 1961 році у м. Женеві Швейцарської Конфедерації. Мета УПОВ полягає у забезпеченні визнання державами-членами Союзу досягнень селекціонерів, що займаються створенням нових *сортів* рослин, шляхом надання їм виключного права власності на основі низки одинорідних і чітко обговорених принципів.

Урожай (валовий збір) – продукція (зерно, *коренеплоди, бульби* тощо), зібрана з усієї площі посіву сільськогосподарської культури.

Урожайність господарська – продукція з одиниці площі.

Утримуваність пестициду – властивість пестициду зберігатися на обробленій поверхні.

Ущільнення ґрунту – операція, за якої зближуються грудочки ґрунту, збільшується об'єм капілярної за істотного зменшення некапілярної пористості. В результаті послаблюється дифузний механізм пересування води в ґрунті і посилюється капілярний.

Ф

Фаза виходу в трубку – початок формування пагонів у злакових рослин.

Фази росту і розвитку – періоди росту і розвитку рослин, важливі прояви життєдіяльності організму, які пов'язані з появою нових органів або морфологічних *ознак* у рослин, починаючи від проростання насіння і закінчуючи повним досяганням насіння.

*Ріст*¹ – сукупність кількісних змін, які ведуть до збільшення розмірів, об'єму та маси новоутворених клітин, органів або цілого організму.

*Ріст*² – прогресуюче, візуально доступне збільшення розмірів рослини, пов'язане з новоутвореннями елементів його структури *кореневої системи, стебла і листків, суцвіть, квіток, плодів*. Дивись *онтогенез*.

Онтогенез – життєвий цикл рослини, який починається з моменту запліднення яйцеклітини і закінчується природним відмиранням організму: складається з періоду вегетативного росту (формування вегетативних органів – *коренів, стебла, гілок, листків*), періоду генеративного росту (формування генеративних органів – *суцвіть, квіток, плодів, насіння*). Онтогенез супроводжується зовнішніми змінами рослин, які називаються фазами росту.

Розвиток¹ – якісні зміни елементів структури рослин. Дивись *органогенез*.

Розвиток рослин² – процес, який визначається спадковою інформацією організму і впливом зовнішніх чинників. Він охоплює поділ і ріст клітин (цитогенез), утворення тканин (гістогенез), органів (органогенез), тобто розвиток рослин проходить одночасно з їхнім ростом. Уся сукупність перетворень рослинного організму – від зародження до природного відмирання.

Органогенез – формування органів рослин в ембріональному (зародковому) стані.

Фази стану популяції шкідників та хвороб – депресія, розселення, масове розмноження, пік чисельності, спад чисельності. Для шкідників характерні такі фази: депресія, помірний розвиток, спалах розмноження; для збудників хвороб – депресія, помірний розвиток, епіфітотія.

Фази стиглості плодів – Порівняння *стиглість збиральна плодів*.

Фактична плодючість шкідника – плодючість шкідника за період його життя.

Фактори родючості ґрунту – достатня кількість води, поживних речовин, відповідні температурні умови, пухкість ґрунту, певна кількість повітря для дихання *коренів* рослин, окислення мінеральних сполук і життєдіяльність мікроорганізмів.

Факультативний сапрофіт – організм, що розвивається на живих тканинах, але за певних умов може жити як сапрофіт.

ФАО (FAO) – Міжнародна організація з питань продовольства та сільського господарства при ООН (Food and Agricultural Organization of the United Nations). Діє як провідна установа з проблем розвитку сільськогосподарського виробництва у країнах «третього світу» в системі ООН. Заснована на конференції в м. Квебек (Канада) 16 жовтня 1945 р. Діяльність ФАО спрямована на зменшення гостроти проблеми бідності і голоду в світі шляхом сприяння розвитку сільського господарства, поліпшення харчування та вирішення проблеми продовольчої безпеки – доступності всім і завжди харчування, необхідного для активного і здорового життя. ФАО діє як нейтральний форум, а також як джерело знання й інформації. Допомагає країнам, які розвиваються в перехідному періоді модернізувати і поліпшити сільське господарство, лісове господарство та рибальство.

Фен – окрема дискретна (різко відмітна від інших), спадково обумовлена *ознака*, що підкреслює *генотипові* особливості індивіду. За наявності того чи іншого *фена* можна скласти уяву про *генотип*.

Феногенез – онтогенетичний розвиток спадкових *ознак* унаслідок взаємодії всіх, закладених у зиготі спадкових задатків з переважаючими умовами зовнішнього середовища.

Фенологічні спостереження – спостереження за фазами онтогенетичного розвитку рослин відповідно до морфологічних змін.

Фенологія – система знань про сезонні явища природи, строки їхнього настання та причини, що відзначають ці строки.

Фенон – серія фенотипово подібних *особин*; вибірка досить фенотипово однорідна.

- Фенотип** – сукупність усіх внутрішніх і зовнішніх *ознак* та властивостей *особини*, що сформувалися на базі *генотипу* під час індивідуального розвитку.
- Феноритміка** – чергування з певною послідовністю показників росту і розвитку організмів, пристосоване до річної, сезонної ритміки чинників зовнішнього середовища. Виражається у чіткому чергуванні фенологічних фаз.
- Феромон** – біологічно активна речовина, що продукують комахи і виділяють в навколишнє середовище. Виконує функцію сигналу для спілкування *особин у популяції*.
- Фертильний вузол стебла** – *вузол стебла*, від якого відгалужуються генеративні органи рослини.
- Фертильність** – здатність зрілого організму давати життєздатне потомство.
- Фертильний** – здатність репродуктивного організму продукувати життєздатне насіння, плоди.
- Фізична стиглість ґрунту** – певний інтервал вологості ґрунту, за якого він при обробітку без великих зусиль добре кришиться і не прилипає до ґрунтооброблювальних знарядь.
- Фізичний метод окультурення ґрунту** – фізико-хімічний вплив на ґрунт. Це застосування відповідних заходів і систем обробітку ґрунту, поліпшення ґрунтової структури, водного, повітряного та теплового режимів ґрунту.
- Фізичні сортодосліди** – кількість *сортів* у досліді з кваліфікаційної експертизи.
- Фізіологічна стиглість рослин** – ступінь досягання рослини, коли вона досягає здатності розмножуватися.
- Філокладій (кладодій)** – метаморфоз *стебла*, за якого воно набуває форми і функцій листка.
- Філософера** – частина повітряного або водного простору, що оточує *листки* рослин і насичена їхніми виділеннями.
- Філотаксис** – порядок положення *листіків* на пагоні відносно один одного. Розрізняють спіральне або почергове, супротивне та кільцеподібне положення.
- Фінометр** – прилад, за допомогою якого визначають твердість *плоду*.
- Фітоалексин** – антибіотична речовина, що виникла унаслідок взаємодії між клітиною живителя і *патогена* і є причиною затримки росту *патогена* у місці локального пошкодження.
- Фітонциди** – біологічно активні речовини, що утворюються вищими рослинами, які вбивають чи пригнічують зростання і розвиток бактерій, мікроскопічних грибів та інші форми мікроорганізмів.

Фітопатоген – збудник хвороб (захворювань) рослин.

Фітосанітарна діагностика – методи ідентифікації шкідливих організмів, встановлення причин, що регулюють швидкість їхнього розвитку і розмноження, оцінки стану *популяцій* та ступеня їхньої загрози для кожного агроценозу, району, області, зони.

Фітосанітарний захід – офіційна процедура, спрямована на попередження появи або поширення шкідливого організму.

Фітосанітарний контроль – перевірка наявності шкочочинних організмів та вірусних і мікоплазмових збудників хвороб у насінному та садивному матеріалі.

Фітофаг – *вид*, що харчується рослинами.

Фітоценоз (рослинне угруповання) – закономірне поєднання рослин на тій чи іншій території з певними взаємостосунками між ними і з властивими їм умовами місцезростання.

Флавоноїди – група біологічно активних речовин поліфенольного характеру з загальною формулою $C_6-C_3-C_6$. Поділяють на *антоціанідини*, флаванолі, флаволи, флавонолі, флавонони та ізофлаволи.

Форма колосу – пірамідальна, циліндрична, напівбулавоподібна, булавоподібна, веретеноподібна.

Формальна експертиза сорту – елемент експертизи заявки на *сорт* рослин, яку проводять для визначення відповідності формальних *ознак* заявки вимогам Закону і затвердженням Компетентним органом правилам складання та подання заявки.

Фотоперіод – фізіологічна реакція рослин на добовий ритм освітлення (тривалість денного освітлення рослин). За типами фотоперіодизму виділяють такі основні групи рослин: рослини короткого дня, яким для переходу до цвітіння потрібно світла 12 і менше годин на добу (коноплі, тютюн); рослини довгого дня, для фази цвітіння їм потрібна довжина дня понад 12 годин на добу (картопля, пшениця, шпинат); рослини проміжного типу, цвітіння в яких настає при певному діапазоні фотоперіодизму, наприклад, гваюла; рослини фотоперіодично нейтральні, цвітіння в яких відбувається при будь-якій довжині дня (помідор, кульбаба тощо). Поділ рослин на дані групи дає уявлення про те, чи прискорюється цвітіння при збільшенні чи зменшенні тривалості освітлення в кожному фотоперіоді.

Фотосинтез – процес утворення зеленими рослинами органічних речовин з вуглекислого газу й води за допомогою світлової енергії, що поглинається хлорофілом.

Фототаксис – реакція організму на дію (подразнення) світла: позитивний фототаксис – до джерела світла; негативний фототаксис – від нього.

Фотофіксація – фіксація зображення прояву морфологічних ознак сорту у визначену фазу росту та розвитку рослин.

Фотофіли – світлолюбиві організми.

Фотофоби – тіньолубиві організми, що не витримують яскравого освітлення.

Фра́кція насіння – насіння, подібне за формою, за розміром або об'ємною масою.

Фуза́ріоз – захворювання, викликане грибами роду *Fusarium*.

Фуміга́ція – уведення пестициду в паро- чи газоподібному стані в середовище перебування шкідливого організму.

Фунгі́циди – хімічні сполуки або біологічні організми, які є засобами попередження та боротьби з грибовими захворюваннями рослин.

Фундаментальні наукові дослідження – теоретичні та експериментальні наукові дослідження, спрямовані на одержання нових знань про закономірності організації та розвитку природи, суспільства, людини, їхніх взаємозв'язків.

X

Хвороби рослин – порушення оптимальної життєдіяльності рослинного організму, яке проявляється в розладі його фізіологічних функцій і структури.

Хемотаксис – рух рослинних і простих тваринних організмів та окремих клітин (зооспор, гамет), що вільно пересуваються під впливом одnobічного подразника.

Хемотерапія рослин – хімічний захист рослин від шкідливих організмів, що ґрунтується на застосуванні пестицидів хімічного походження, які проникають у тканини рослин і викликають загибель шкідливих організмів.

Хижа́к – вільно існуючий організм, що харчується тваринами, вбиваючи їх.

Хижа́цька активність ентомофа́га – здатність швидко знаходити і знищувати жертву.

Хімі́чна іму́ніза́ція рослин – використання пестициду, що обмежує розвиток шкідливого організму і позитивно впливає на врожай та його якість.

Хімі́чний ана́ліз – лабораторний аналіз за допомогою хімічних сполук і відповідних методик для виявлення якісного та кількісного складу хімічних елементів і сполук у рослинній сировині.

Хімі́чний іму́ніза́тор – препарат, здатний змінювати обмін речовин у рослинах, які захищають, позитивно впливає на продуктивність рослин і негативно – на розвиток шкідливого організму.

Хімі́чний ме́тод окульту́рення ґру́нту – внесення в ґрунт мінеральних добрив, вапна та гіпсу для поповнення запасів доступних для рослин поживних речовин і усунення несприятливих хімічних властивостей ґрунту та ґрунтового розчину.

Хімі́чний ме́тод за́хисту рослин – метод, за якого використовують пестициди (хімічні засоби захисту рослин), які залежно від

призначення поділяють на інсектициди (проти комах), акарициди (проти кліщів), інсектоакарициди (одночасно проти комах і кліщів), фунгіциди (проти грибних хвороб), гербіциди (проти бур'янів), нематоциди (проти фітогельмінтів), родентициди (проти гризунів). Цей метод ґрунтується на застосуванні отруйних речовин, які, потрапляючи в шкідливий організм, спричинюють їхню загибель.

Хлоропласти – пластиди у рослин, забарвлені хлорофілом у зелений колір. У хлоропластах відбувається фотосинтез.

Хлорофіл – зелений пігмент рослин, за участю якого відбувається фотосинтез.

Холодостійкість сорту – здатність рослин витримувати тривалий вплив низьких температур.

Хроматографія – фізико-хімічний метод розділення речовин біоматеріалу, що базується на різниці їхніх коефіцієнтів розподілу між рухомою (мобільною) і нерухомою (стаціонарною) фазами хроматографічної системи. Основний принцип хроматографічного методу полягає у розділенні речовин на основі різниці їхньої фізичної або хімічної спорідненості до певних сполук, які є основою хроматографічної системи. Розділення відбувається у процесі переміщення рухомої фази шляхом спонтанної або примусової дифузії вздовж нерухомої у певному напрямку та з певною швидкістю.

Хромосома – нуклеопротеїдна структура клітин, яка є носієм генів і визначає спадкові властивості клітин та організмів. Органела клітинного ядра в еукаріот (у прокаріот розташована в цитоплазмі), є носієм генетичної інформації, здатна до відтворення зі збереженням структурно-функціональної індивідуальності в ряді поколінь. Основу хромосом складає безперервна дволанцюгова спіральна вкладена молекула *ДНК*, яка зв'язана з гістонами і негістоновими білками, утворюючи хроматин.

Хронічне отруєння організму пестицидом – порушення нормальної життєдіяльності організму унаслідок багаторазової дії пестициду в сублетальних дозах.

Ц

Цвітіння (квітування) – комплекс фізіологічних процесів статевого розмноження (генеративного розвитку), що протікають у квіткових рослин у період від закладання *квіт*ки до запліднення. Повне цвітіння відзначають, коли зацвіли більше, ніж 75% рослин. Кінець цвітіння – коли у більшості рослин зупиняється поява нових квіток.

Цвітінні рослини – дворічні рослини, які зацвіли у перший рік вегетації.

Ценогінні зміни – зміни ценозів, зумовлені змінами біоценотичного середовища.

Центри різномайття – географічні області, в яких культурні рослини представлені найбільшою кількістю ліній.

Цефалоспоро́з – захворювання, викликане грибами роду *Cephalosporium*.

Цибу́лина – видозмінений підземний *пагі*н, що складається з дуже вкороченої й потовщеної стеблової частини чи денця та м'ясистих лускоподібних або плівчастих листків.

Цибу́лінка – невелика надземна цибуля, яка обпадає, розвивається в пазухах листків чи бруньок і слугує для вегетативного розмноження.

Цибу́лінні бур'яни́ – біологічна група багаторічних бур'янів з добре вираженим вегетативним розмноженням цибулинами. Насіння цієї групи бур'янів тривалий час зберігається в ґрунті і поступово проростає.

Циклі́чність – закономірне повторення процесів в абіотичному середовищі (наприклад, циклічність коливання земної кори, циркуляція атмосфери і води в океанах тощо).

Цимозні суцві́ття – *суцвіт*тя з обмеженим ростом головної осі, що закінчується *квіт*кою та симподіальним типом галуження,

коли головну вісь продовжують бічні гілки різних порядків, які набирають напрямку головної осі. Розрізняють *напівокружок* або *дихазій*, *завиток* або *завійка*, *звивину*, *плейохазій* або *поліхазій*.

Циркуляція пестициду в середовищі – переміщення пестициду в середовищі під впливом фізичних і біологічних чинників.

Цитоплазматична чоловіча стерильність (ЦЧС) – неспроможність організму рослин утворювати життєздатні чоловічі статеві клітини за повноцінного розвитку жіночих статевих клітин, зумовлена спадковими елементами цитоплазми, так званими *плазмогенами*. Плазмогени передаються нащадкам з цитоплазмою матері через жіночу статеву клітину, оскільки спермій цитоплазми не має. ЦЧС виявлено у багатьох культур: кукурудзи, сояшнику, буряка, цибулі, моркви та ін. У чоловічостерильних рослин в квітках відсутні пиляки або в пиляках утворюється стерильний пилкок. ЦЧС у сільськогосподарській практиці використовують для отримання гібридів F_1 . Цитоплазма, що обумовлює стерильність пилку, позначається символом ЦИТ^s (стерильна цитоплазма), а цитоплазма рослин з фертильним пилком – ЦИТⁿ (нормальна цитоплазма). Стерильну цитоплазму виявляють фенотипно лише при взаємодії з рецесивними генами ядра у гомозиготному стані. Наприклад, ЦИТ^srfrf – чоловічостерильна рослина. В усіх інших комбінуваннях фактора цитоплазми з рецесивними чи домінантними генами ядра рослини будуть фертильними (ЦИТⁿrfrf, ЦИТ^sRfrf).

Цитоплазматичне успадкування – характерне для ознак, які визначаються між мітохондріальними генами і генами, локалізованими в хлоропластах (або в будь-яких інших безядерних органелах).

Цитоплазматичний чинник – генетичний чинник, локалізований у цитоплазмі.

Цільове призначення земельної ділянки – використання земельної ділянки за призначенням, визначеним на підставі документації із землеустрою у встановленому законодавством порядку.

Цінні ознаки рослини – *ознаки*, які є цінними для селекційного або господарського їхнього використання.

Цукристість – кількість цукру у рослині або її органах, виражена у відсотках до загальної маси рослини чи її органа.

Ч

Чагарник¹ – життєва форма деревних рослин з багатьма *стеблами*, що галузяться біля або майже поверхні ґрунту, без визначеного *стовбура*. Те саме, що *кущ*¹.

Чагарники² – зарості *кущів*¹; територія, де переважаючою рослинністю є *кущі*¹.

Час відновлення весняної вегетації (ЧВВВ) – датою масового відновлення весняної вегетації вважають час, коли 70–75% рослин вийшло із стану спокою.

Час достигання – період вегетації рослин від початку достигання *насіння (плоду)* до його біологічної (фізіологічної) або господарської (споживчої) стиглості.

Чашечка – зовнішнє коло *листочків* подвійної *оцвітини квітки*, що складається з *чашолистків*.

Чашолистки – видозмінені листки, що утворюють *чашечку*.

Череззёрниця – часткова відсутність повноцінного зерна у *суцвітнях* рослин.

Черезсмужжя – розташування між декількома земельними ділянками, що належать на праві власності, користування (оренда, суборенда, емфітевзис) одній особі і розташовані в одному масиві земель сільськогосподарського призначення, земельних ділянок, що належать на праві власності, користування (оренда, суборенда, емфітевзис) іншій особі.

Черешок – вузька і видовжена основа *листка* в місці прикріплення його до *стебла*.

Чинник – умова, рушійна сила, причина будь-якого процесу, що визначає його характер або одну із основних рис.

Чинник антропогенний – обумовлений діяльністю людини.

Чинник біологічний – сукупність чинників органічного середовища, які впливають на рослину безпосередньо або опосередкова-

но, через заміну абіотичних чинників, визначаючи їхні умови існування у регіонах.

Чинник живлення – важливий екологічний чинник, який залежить від наявності поживних речовин, їхньої якості й кількості і може змінювати тривалість життя, розвиток, чисельність і смертність організму.

Чинник космічний – чинник, джерелом якого є процеси, що відбуваються за межами Землі (наприклад, зміна сонячної активності).

Чинник летальний – чинник, вплив якого призводить до загибелі живого організму.

Чинник лімітуючий – чинник, прояв якого нижче критичного рівня або він перевищує максимально витримуваний рівень, тобто обмежує перебіг якогось процесу, явища чи існування організму (*популяції, виду, угруповання*).

Чинник популяційний – чинник, що викликає зміни внаслідок прямих чи опосередкованих взаємин особин у *популяції*.

Чинник термічний – чинник, пов'язаний з впливом температури середовища.

Чинник щільності популяції – визначають смертність і плодючість, дія яких стає ефективною із збільшенням щільності *популяції*.

Чисельність популяції шкідника – кількість *особин* шкідника на території, заселеній *популяцією*.

Чиста лінія – потомство, отримане від однієї гомозиготної рослини шляхом самозапилення.

Чистий пар – поле, вільне від сільськогосподарських культур протягом вегетаційного періоду і утримується в чистому від бур'янів стані. За строками основного обробітку ґрунту чисті пари поділяють на чорні та ранні.

Чистота насіння – кількість насіння основної культури в наважці, визначена у відсотках.

Чіпкі форми пагона – *пагони*, які піднімаються догори за допомогою опори, за яку чіпляються вусиками.

Члєн Союзу – члєн Міжнародного союзу з охорони нових сортів рослин: Договірна Сторона УПОВ 1961 року, Акта 1972 року або Акта 1978 року, а також держава або міжурядова організація – учасник Акта 1991 року.

Чутливість – властивість живих організмів реагувати на довкілля. Найменша сила чинника, яку відчуває організм, є порогом його чутливості; чим нижчий цей поріг, тим вища чутливість організму.

Ш

Швидкість інфекції – кількість окремих органів або цілих рослин, уражених *фітопатогеном* за одиницю часу. Виражається у відсотках або частках від цілого за день чи місяць.

Шерстисте опушення – волоски довгі, зігнуті, крізь них проглядається поверхня органа.

Шип – твердий колючий виріст на органах рослин, який виникає з епідермісу або субепідермальних тканин, на відміну від колючок (видозмінених вегетативних органів або їхніх частин).

Широкорядний спосіб сівби – (ширина міжрядь понад 30 см) застосовують для вирощування культур, які потребують великих площ живлення (кукурудза, соняшник, цукрові буряки, картопля, бавовник, овочеві культури), а також проса, гречки тощо. У широкорядних посівах можна виконувати міжрядний обробіток ґрунту для знищення бур'янів, розпушувати його у період вегетації рослин, проводити поливи та підживлення тощо.

Ширина міжрядь – відстань між осьовими лініями двох суміжних рядків.

Шкала рясності – балова система цифр для візуального оцінювання кількості *особин* виду в угрупованні.

Шкідливий організм – організм, що знижує кількість і якість урожаю та спричиняє економічні збитки.

Шкідники – шкідливі організми, які, живлячись культурними рослинами, пригнічують їхній ріст і розвиток, призводять до зниження врожаю та його якості, а іноді й повністю знищують посіви.

Шкодоспроможність шкідливого організму – здатність однієї *особини* шкідливого організму спричиняти рослинам пошкодження, знижувати продуктивність чи викликати їхню загибель.

Шлейфування – захід, яким вирівнюють поверхню ґрунту і подрібнюють великі грудки і брили.

Шоломчики квіткові винограду – розширена або видовжена, асиметрична по відношенню до інших *пелюсток* верхня *пелюстка* (рідше *чашолистик*), яка переважно накриває інші частини *квітки* як каптур.

Штам – чиста культура мікроорганізмів, виділена з певного середовища, має особливі фізіолого-біохімічні властивості.

Штамб – частина стовбура плодового дерева від *кореневої шийки* до першої скелетної гілки.

Штучний осередок епізоотії – осередок захворювання, викликаний шкідниками та шляхом локального нанесення *патогена* в середовище зосередження живителя з розрахунку на подальше поширення.

Щ

Щеплення – поєднання частин декількох рослин для розмноження чи надання їм тих чи тих властивостей. Те саме, що *прищеплювання*. Див. *прищепна*, *підщепна*.

Щито́к¹ – *суцвіття*, в якому *квітки* сидять на видовженій головній осі, мають *квітконіжки* різної довжини, завдяки чому всі *квітки* в одній площині.

Щито́к² – частина зародка злаків між *брунькою* й *ендоспермом*. Вважають за видозмінену *сім'ядолю* або за головну вісь зародка. Порівняння *епібласт*.

Щито́к³ – частина рослини з *брунькою* і прилеглими тканинами, що пересаджується із однієї рослини на іншу в процесі *окулірування* (*прищеплювання*, *щеплення*). Те саме, що *вічко*.

Щілюва́ння – спосіб обробітку ґрунту, що забезпечує зростання водовбирання ґрунту і підвищення врожайності.

Щі́льний сніго́вий по́крив – сніговий покрив, що має питому масу 0,3–0,35 г/см³ і більше.

Щі́льність популя́ції шкідни́ка – кількість *особин* шкідника на одиницю площі.

Ю

Ювенільний період – один із етапів індивідуального розвитку – від проростання насінини або вегетативної бруньки і до формування репродуктивних органів. Рослина поступово переходить у стан здатності до репродукції.

Я

Яблуко¹ – сінкарпний плід, гнізда якого оточені хрящуватою тканиною, утворюючи шкірясту кісточку з насінинами в середині. М'ясистий *міжоплодень* (*мезокарпій*), утворений розростанням *гіпантія*. Притаманний видам підтриби яблукові (*Malinae*), триби яблуневі (*Maleae*), підродини мигдалеві (*Amygdaloideae*), родини шипшинові (*Rosaceae*). Іноді кісточка здерев'яніла, наприклад, у видів глоду (*Crataegus*), ірги (*Cotoneaster*).

Яблуко² – назва плода *видів* роду яблуня (*Malus*).

Ягода – соковитий, здебільшого багатонасінний плід. Притаманна, наприклад, жимолості голубій – *Lonicera caerulea* L., лохині щитковій – *Vaccinium corymbosum* L., хурмі какі – *Diospyros kaki* L. Видозміною ягоди є *гарбузина*. *Гарбузина* – видозміна ягоди з товстим, щільним, іноді здерев'янілим *позаоплоднем* (*екзокарпієм*). Притаманна рослинам родини гарбузові (*Cucurbitaceae*). *Померанець* – ягодоподібний плід із залозистим зовні *позаплоднем* (*екзокарпієм*), губчастим *міжоплоднем* (*мезокарпієм*) і мішкоподібними, наповненими соком клітинами *середоплодня* (*ендокарпію*), що складають м'якуш плода. Притаманний рослинам підродини помаранчеві (*Aurantioideae*) родини рутові (*Rutaceae*).

Язичкові квітки – мають суцільно пелюстковий віночок з трубкою, від якої у вигляді язичка відходять пелюстки, котрі зрослися.

Якісна стійкість – дискретний розподіл частоти стійких і сприйнятливих рослин у *популяції*.

Якісна ознака – морфологічна *ознака*, яка часто контролюється лише одним *геном* та проявлення якої у безперервному стані необмежене та не залежить від умов середовища. Виявлення цих *ознак* є самопояснюючим та виразним без застосування вимірів або зважувань рослин, наприклад, дводомна (окремо жіноча або чоловіча) рослина, однодомна тощо.

Ярі пізні (післяжнивні) бур'яни – група рослин, насіння яких проростає унаслідок стійкого прогрівання ґрунту, а рослини плодоносять і відмирають того самого року в другій половині літа. До них належать мишій сизий і зелений, куряче просо (плоскуха звичайна), різні види лободи і щириці, чистець однорічний, галінсога дрібноквіткова тощо.

Ярі ранні бур'яни – починають вегетацію рано навесні (насіння проростає за температури +10–15 °С), утворюють насіння і відмирають того ж року. Достигають раніше від ранніх ярих культур: ярої пшениці, ячменю, вівса або разом з ними і є основними засмічувачами цих культур.

Яружна ерозія – форма лінійної ерозії, коли вимоїни досягають глибини понад 1 м і за їхньої наявності відсутня можливість суцільного обробітку поля.

Яруси – паралельно розміщені частини польового досліджу з повним набором сортоваріантів або повторень.

C

CAPS (Cleaved amplified polymorphic sequence) – рестрикційний поліморфізм ампліфікованих послідовностей. Фрагмент *ДНК*, ампліфікований за допомогою полімеразної ланцюгової реакції (*ПЛР*), в якому розташована певна поліморфна послідовність *ДНК*. Отриманий амплікон цього локусу обробляють рестрикційною ендонуклеазою. Якщо амплікон має відповідний сайт впізнавання, то виявляють два або більше рестрикційних фрагментів. Мінливість *генотипів* за наявністю в нуклеотидних послідовностях сайту впізнавання можна виявити за допомогою електрофорезу.

D

Data Mining – для виявлення прихованих закономірностей або взаємозв'язків між змінними у великих масивах неопрацьованих даних за *сортами* рослин використовують технології, які забезпечують реалізацію поставлених завдань з класифікації, моделювання і прогнозування господарсько-цінних показників *сортів* рослин.

E

EST-SSR (Expressed Sequence Tag-SSR) – метод, заснований на аналізі мікросателітних повторів, розташованих усередині кодуєчих послідовностей *ДНК (EST)*. Внутрішньогенна локалізація *EST-SSR* в поєднанні з перевагами мікросателітного аналізу робить їх ефективними високоінформативними маркерами, зручними для генетико-селекційних досліджень різних культур.

G

GIS-обладнання – інформаційно-обчислювальна система, призначена для фіксації, збереження, модифікації, керування, аналізу і відображення усіх форм географічної інформації. GIS використовується багатьма дослідниками в галузі вивчення проблем навколишнього середовища, для визначення різних показників на географічній сітці.

GPS-приймач – радіоприймальний пристрій, призначений для визначення географічних координат свого поточного місцезнаходження з використанням сигналів штучних супутників системи GPS.

Н

Hot-start PCR (ПЛР з гарячим стартом) – модифікація *ПЛР* з використанням *ДНК*-полімерази, в якій полімеразна активність блокується за кімнатної температури антитілами або імітуючими антитіла невеликими молекулами типу *Affibody*. *ПЛР* з гарячим стартом дозволяє уникнути утворення неспецифічних продуктів реакції або димерів праймерів.

I

In silico – термін, що позначає комп'ютерне моделювання експерименту, найчастіше біологічного. Фразу було створено за аналогією з фразами *in vivo* та *in vitro*, які часто використовують в біології. Латинською мовою *in silico* нічого не означає; це штучно створена фраза.

***In vitro*¹** – у перекладі з латині: «у склі» – техніка виконання експерименту чи інших маніпуляцій у пробірці, або, більш загально, у контрольованому середовищі поза живим організмом.

***In vivo*²** – у перекладі з латині: у живому (чи на живому) – означає, що подія відбувається всередині організму. У науці *in vivo* означає експерименти, що проводяться на живих тканинах і цілих організмах чи всередині них. Прикладами експериментів *in vivo* можуть бути експерименти на лабораторних тваринах чи клінічні випробовування.

К

KASP (Kompetitive allele specific PCR) – конкурентна *алель*-специфічна *ПЛР* за кінцевою точкою з флуоресцентною детекцією, в якій поліморфізм виявляють за допомогою *SNP*-маркерів за рахунок однонуклеотидних заміщень, вставок і делецій. В реакції застосовують два *алель*-специфічних праймери і загальний зворотний праймер. *ПЛР* проходить в три етапи, під час яких відбувається денатурація зразка та зв'язування специфічних праймерів, формування *алель*-специфічної цільової ділянки та генерація флуоресцентного сигналу.

S

SNP (Single-Nucleotide Polymorphism) – гетерогенність первинної структури *ДНК*, що виявляється в одонуклеотидних (точкових) відмінностях алелей. *SNP* використовують як молекулярно-генетичні маркери. Вивчення *SNP* також широко використовують в молекулярній систематиці – побудові біологічної систематики на основі дивергенції гомологічних ділянок *ДНК* у філогенезі. У даній області найчастіше використовують спейсери *генів* рибосомної *РНК*. З огляду на те, що мутації в даних спейсерах не позначаються на структурі кінцевих продуктів експресії *гена*, в першому наближенні зазвичай постулюється пряма залежність між ступенем поліморфізму і відстанню філогенезу між організмами.

SSR (Simple Sequence Repeat) – фрагмент *ДНК*, що містить різну кількість копій (зазвичай 5–50) послідовності з 5 або менше основ (називається одиницею повтору). Кожен з локусів (сайт *генома*) зазвичай представлений в *популяції* кількома різними «алелями», кожна *алель* ідентифікується за числом повторюваних одиниць. Існування множинних *алелей* (високий рівень поліморфізму) дозволило використовувати мікросателіти як потужну маркерну систему для багатьох видів. Їх виявляють за допомогою *ПЛР*.

T

Taq-полімера́за – ДНК-полімераза термофільної бактерії *Thermus aquaticus*. Температурний оптимум реакції, направленої Taq-полімерази, знаходиться в межах 60 °С. Інша важлива властивість цієї полімерази, що вона не інактивується після довгої інкубації при 95 °С. Оскільки термостабільна полімераза не інактивується на етапі денатурації ДНК, нема необхідності додавати фермент після кожного циклу реакції. Це дозволило автоматизувати проведення ПЛР, оскільки необхідне тільки перенесення зразка з певним інтервалом часу в різні температурні умови: 90–95 °С (температура денатурації) та 60–70 °С (температура ренатурації ДНК і ферментативної реакції).

Використана література

1. Аграрний тлумачний словник: Землеробство. Рослинництво. Сортознавство / укл. А. В. Андрищенко, К. М. Кривицький, В. А. Хаджиматов та ін. Київ : Алефа, 2010. 258 с.
2. Агроэкологическая концепция орошения черноземов / под ред. П. И. Коваленко, С. А. Балюка, В. В. Лелявского. Харків, 1997. 82 с.
3. Алекин О. А. Основы гидрохимии. Ленинград: Гидрометеиздат, 1970. 444 с.
4. Бадина Г. В. Основы агрономии. Ленинград : Агропромиздат, 1988. 448 с.
5. Барабаш О. Ю., Тараненко Л. К., Сич З. Д. Біологічні основи овочівництва. Київ: Арістей, 2005. 350 с.
6. Барановський В. А. Екологічна географія та картографія. Київ: Наукова думка, 2001. 216 с.
7. Барна М. М. Ботаніка: Терміни. Поняття. Персоналії: словник. К.: Академія, 1997. 272 с.
8. Бережнюк Ф. М., Якубенко Б. С., Чурілов А. М., Сендзюк Р. В. Ґрунтознавство з основами геоботаніки. К. : Ліра-К, 2017. 612 с.
9. Біда О. А. Природничо-екологічний тлумачний словник. Умань: Міжнародна фінансова агенція, 1998. 102 с.
10. Біологічний словник / за ред. К. М. Ситника. Київ : Голов. ред. УРЕ, 1986. 680 с.
11. Боечко Ф. Ф., Боечко Л. О. Основні біохімічні поняття, визначення і терміни. Київ : Вища школа, 1993. 528 с.
12. Большой энциклопедический словарь. В 2 т. / гл. ред. А. М. Прохоров. Москва : Сов. энциклопедия, 1991. Т. 1. А – Н. 863 с.
13. Великий тлумачний словник сучасної української мови / укл. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с.
14. Веселовський І. В., Манько Ю. П., Козубський О. Б. Довідник по бур'янах. Київ : Урожай, 1993. 208 с.
15. Гамаюнов В. Є., Гринь А. І. Тлумачний словник з ґрунтознавства. Херсон : Колос, 2001. 83 с.
16. Генетика. Энциклопедический словарь / сост. Н. А. Картель, Е. Н. Макеева, А. М. Мезенко. Минск : Белорус. наука, 2011. 992 с.
17. Гідролого-екологічний тлумачний словник / за ред. А. В. Яценка. Київ: Урожай, 1995. 160 с.
18. Глазко В. И., Глазко Г. В. Русско-англо-украинский толковый словарь по прикладной генетике, ДНК-технологии и биоинформатике. Киев : КВЦ, 2001. 588 с.
19. Городній М.М., Бикін А.В., Нагаєвська Л.М. та ін. Агрохімія. Київ: Видавництво ТОВ «Алефа», 2003. 786 с.
20. Гродзинський Д. М. Чотиримовний словник назв рослин. К.: Фітосоціоцентр, 2001. 312 с.

21. Гудзь В. П. Тлумачний словник з загального землеробства. Київ : Аграрна наука, 2004. 220 с.
22. Гужов Ю. Л. Селекция и семеноводство культивируемых растений. Петербург-Москва: Мир, 2003. 536с.
23. Гулько Р. М. Словник назв лікарських рослин світової медицини: латинсько-українсько-російсько-англійський. Львів: Ліга-Прес, 2005. 506 с.
24. Грунтознавство з основами географії ґрунтів: понятійно-термінологічний словник / уклад. С. В. Полянський. Луцьк : Вежа-Друк, 2015. 156 с.
25. Дедю И. И. Экологический энциклопедический словарь. Кишинев : Гл. ред. МСЭ, 1990. 408 с.
26. Екологічна енциклопедія: У 3-х т. / за ред. А. В. Толстоухова К.: Центр екологічної освіти та інформації, 2007. Т. I: А–Е. 432 с.
27. Екологічна енциклопедія: У 3-х т. / за ред. А. В. Толстоухова К.: Центр екологічної освіти та інформації, 2007. Т. II: Є–Н. 416 с.
28. Екологічна енциклопедія: У 3-х т. / за ред. А. В. Толстоухова К.: Центр екологічної освіти та інформації, 2007. Т. III: О–Я. 472 с.
29. Енциклопедія сучасної України. URL: <http://esu.com.ua/>
30. Єщенко В. О., Копитко П. Г., Костогриз П. В. Основи наукових досліджень в агрономії / за ред. В. О. Єщенка. Вінниця : Едельвейс і К, 2014. 332 с.
31. Загальне землеробство / за ред. В. О. Єщенка. Київ : Вища освіта, 2004. 336 с.
32. Земельний Кодекс України. [Редакція від 16.10.2020]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text>
33. Землеробство в умовах недостатнього зволоження (наукові та практичні висновки) / за ред. В. М. Крутя, О. Г. Тараріка. Київ: Аграрна наука, 2000. 80 с.
34. Зиман С. М., Дідух Я. П., Гродзинський Д. М. та ін. Тримовий словник назв судинних рослин флори України. К.: Наукова думка, 2008. 319 с.
35. Зиман С. М., Мосякін С. Л., Булах О. В. та ін. Ілюстрований довідник з морфології квіткових рослин. Ужгород: Медіум, 2004. 155 с.
36. Злотин А. З., Головкин В. А. Техническая энтомология – технічна ентомологія: русско-украинский толковый словарь. Х.: РИП Оригинал, 1995. 179 с.
37. Інструкція щодо забезпечення дослідними зразками експертизи заявки на сорт рослин. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0232-18#Text>.
38. Картопля. Терміни та визначення понять: ДСТУ 4875:2007. [Чинний з 01.01.2009]. Київ, 2010. 38 с.
39. Кобів Ю. С. Словник українських наукових і народних назв судинних рослин. К.: Наукова думка, 2004. 800 с.
40. Кондратюк Є. М., Хархота Г. І. Словник-довідник з екології. К.: Урожай, 1987. 158 с.
41. Критерії заборони поширення сортів рослин в Україні. [Чинний від 07.12.2016]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/918-2016-%D0%BF#Text>.
42. Лактіонов М. І., Дегтярьов В. В., Шелар І. А. Лабораторний практикум з ґрунтознавства. Харків, 1998. 121 с.
43. Лихочвор В. В. Мінеральні добрива та їх застосування. Львів: НВФ Українські технології, 2008. 312 с.
44. Лікарські рослини. Енциклопедичний довідник / за ред. А. М. Гродзинського. К.: Головна редакція УРЕ, 1989. 543 с.
45. Лупенко Ю. О., Захарчук О. В., Пугачов М. І. та ін. Довідник економіста сільськогосподарського підприємства / за ред. Ю. О. Лупенка, О. В. Захарчука. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2018. 600 с.
46. Мала енциклопедія з експертизи сортів рослин і охорони прав селекціонера / укл. А. В. Андрищенко, К. М. Кривицький, Н. В. Лещук та ін. Київ : Фенікс, 2011. 113 с.
47. Международный кодекс ботанической номенклатуры (Венский кодекс), принятый Семнадцатым Международным ботаническим конгрессом, Вена, Австрия, июль 2005 года / пер. с англ. Т. В. Егоровой. Москва ; Санкт-Петербург : Т-во науч. изд. КМК, 2009. 282 с.

48. Методика наукових досліджень в агрономії / В. Г. Дідора, О. Ф. Смаглий, Е. Р. Ермантраут та ін. Київ : Центр учб. літератури, 2013. 264 с.
49. Методика проведення експертизи сортів рослин групи зернових, круп'яних та зернобобових на придатність до поширення в Україні / укл. А. А. Лівандовський, Т. М. Хоменко / ред. С. О. Ткачик. Вінниця, 2016. 82 с.
50. Методика проведення кваліфікаційної експертизи сортів рослин на придатність до поширення в Україні. Загальна частина / укл. С. О. Ткачик, Н. В. Лещук, О. І. Присяжнюк. Вінниця, 2016. 120 с.
51. Міжнародна конвенція з охорони нових сортів рослин [Чинний від 02.08.2006]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_856#Text.
52. Міскантус в Україні / М.В. Роїк, В.М. Сінченко, О.О. Іващенко та ін. Київ: ТОВ ЦП Компрінт, 2019. 256 с.
53. Молоцький М. Я., Васильківський С. П., Князюк В. І., Скоробреха П. І. Словник термінів з цитології, генетики, селекції та насінництва. Біла Церква : Білоцерк. держ. аграр. ун-т, 1999. 400 с.
54. Мороз І. В., Мороз Л. І. Словник-довідник з біології. К.: Генеза, 2001. 414 с.
55. Мусієнко М. М. та ін. Екологія. Тлумачний словник. К.: Либідь, 2004. 376 с.
56. Насінництво і насіннезнавство польових культур / за ред. М. М. Гаврилюка. Київ: Аграрна наука, 2007. 216 с.
57. Некос А. Н., Борисова Н. В. Екологія та неоекологія. Українсько-російський словник-довідник. Харків: Вид-во ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2001. 236 с.
58. Охорона водних, ґрунтових та рослинних ресурсів Донецької області від забруднення важкими металами в умовах зрошення. Посібник до ВНД 33-5.5-06-99. Харків, 2002. 50 с.
59. Позняк С. П. Ґрунтознавство і географія ґрунтів. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2010. Ч. 1. 270 с.; Ч. 2. 285 с.
60. Полторацький С. П., Полторацька Н. М. Основи екологічного аграрного виробництва (методичні вказівки). Умань, 2019. 23 с.
61. Полупан М. І., Соловей В. Б., Кисіль В. І., Величко В. А. Визначник еколого-генетичного статусу та родючості ґрунтів України. Київ: Колообіг, 2005. 304 с.
62. Практикум із землеробства / за ред. М. С. Кравченка, З. М. Томашівського. Київ : Мета, 2003. 320 с.
63. Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів. Закон України. [Редакція від 16.10.2020]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1103-16#Text>
64. Про землеустрій. Закон України. [Редакція від 01.12.2020] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/858-15#Text>
65. Про насіння і садивний матеріал. Закон України. [Редакція від 16.10.2020]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/411-15#Text>
66. Про охорону земель. Закон України. [Редакція від 16.10.2020]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-15#Text>
67. Про охорону прав на сорти рослин. Закон України. [Редакція від 16.10.2020]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3116-12#Text>
68. Ромащенко М. І., Балюк С. А. Зрошення земель в Україні. Стан та шляхи поліпшення. Київ, 2000. 112 с.
69. Російсько-український словник ботанічної термінології і номенклатури (з українським і латинським показниками) / укл. Д. Я. Афанасьєв, А. І. Барбарич та ін. К.: Вид-во Акад. наук УРСР, 1962. 340 с.
70. Руденко В. П. Географія природно-ресурсного потенціалу України. Львів: Світ, 1993. 210 с.
71. Російсько-український сільськогосподарський словник. К.: Вид-во АН УРСР, 1963. 438 с.
72. Руденко В. П. Довідник з географії природно-ресурсного потенціалу України. Київ: Вища школа, 1995. 219 с.

73. Селекція і насінництво сільськогосподарських культур : методичні рекомендації / укл. І. М. Марценюк. Миколаїв : МНАУ, 2014. 72 с.
74. Симоненко Л. О. Біологічна термінологія: формування та функціонування. Умань: РВЦ «Софія», 2006. 103 с.
75. Словарь ботанических терминов / под общей ред. И. А. Дудки. К.: Наукова думка, 1984. 308 с.
76. Словник (найголовніших) ботанічних термінів: російсько-український та українсько-російський. *Додаток до книги О. Янати «Рослина та її життя»*. Х.: ДВУ, 1926. С. 109–126.
77. Словник термінів з цитології, генетики, селекції та насінництва. Біла Церква: Білоцерків. держ. аграр. ун-т, 1999. 99 с.
78. Словник української мови: в 11 тт. / за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наук. думка, 1970 – 1980.
79. Словник-довідник з агроекології / укл. В. І. Бондарь та ін., ред. О. І. Фурдичко. Київ: Основа, 2007. 272 с.
80. Словник-довідник з ботаніки / укл. П. М. Береговий, І. К. Білокінь, З. Г. Лавітська та ін. К.: Радянська школа, 1965. 588 с.
81. Словник-довідник сучасних екологічних та природоохоронних термінів. / укл.: Г. Є. Гончаренко, С. В. Совгіра. К.: Науковий світ, 2010. 106 с.
82. Словopedia. URL: <http://slovopedia.org.ua/>
83. Смаглій О. Ф., Кардашов А. Т., Литвак П. В. Агроекологія. Київ: Вища освіта, 2006. 671 с.
84. Смик Г. К. Корисні та рідкісні рослини України: Словник-довідник народних назв. Київ: УРЕ ім. М. П. Бажана, 1991. 412 с.
85. Сучасні сорти та гібриди сільськогосподарських рослин. Т. І. Гопцій М. В. Проскурнін, М. Ф. Воронков та ін. Харків: ХНАУ, 2011. 385 с.
86. Тлумачний російсько-українсько-англійський словник з екології. Основні терміни / укл. Д. М. Гінзбург. Х.: ВАТ «УЦЕБОПнафтогаз», 2000. 736 с.
87. Тлумачний словник з агрогрунтознавства / за ред. М. І. Лактіонова, Т. М. Лактіонової. Харків : Харків. держ. аграр. ун-т, 1998. 75 с.
88. Тлумачний словник сортознавця / укл. В. В. Волкодав, А. В. Андрющенко, К. М. Кривицький та ін. Київ: Алефа, 2007. 82 с.
89. Трускавецький Р. С. Буферна здатність ґрунтів та їх основні функції. Харків: Нове слово, 2003. 220 с.
90. Українсько-російсько-англійський словник термінів з генетики та селекції / укл. Т. В. Новак, В. В. Редько, А. А. Корчинський; під ред. О. О. Созінова. Київ: Укр ІНТЕ, 1993. 75 с.
91. Федоров А. А., Артющенко З. Т. Атлас по описательной морфологии высших растений. Соцветие. Ленинград : Наука, 1979. 296 с.
92. Федоров А. А., Артющенко З. Т. Атлас по описательной морфологии высших растений. Плод. Ленинград : Наука, 1986. 392 с.
93. Федоров А. А., Кирпичников М. С. Артющенко З. Т. Атлас по описательной морфологии высших растений. Лист. / под общ ред. П. А. Баранова. Москва ; Ленинград : Изд-во АН СССР, 1956. 301 с.
94. Чекалін М. М., Тищенко В. М., Баташова М. Є. Селекція і генетика окремих культур. Полтава: ФОП Говоров С.В., 2008. 368 с.
95. Якубенко В. Є., Попович С. Ю., Григорюк І. П., Устименко П. М. Геоботаніка: тлумачний словник; К.: Фітосоціоцентр 2015, 421 с.
96. PLUTO: Plant Variety | UPOV. URL: <http://www.upov.int/pluto/en/>
97. Semagn, K., Babu, R., Hearne, S., Olsen, M. Single nucleotide polymorphism genotyping using Kompetitive Allele Specific PCR (KASP): overview of the technology and its application in crop improvement. *Mol. Breed.*, 2013. Vol. 33. Iss.1. P. 1–14. doi: 10.1007 / s11032-013-9917-x

Сортознавство: словник термінів

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Укладачі

д-р екон. наук, проф. С. І. Мельник, канд. с.-г. наук, с.н.с. Н. В. Лещук, канд. с.-г. наук С. О. Ткачик, канд. с.-г. наук З. Б. Києнко, канд. с.-г. наук, с.н.с. С. М. Гринів, канд. с.-г. наук Н. П. Костенко, С. П. Лікар, д-р. с.-г. наук, с.н.с. В. М. Меженський, Н. А. Мізерна, В. М. Матус, М. М. Таганцова, канд. с.-г. наук Л. М. Присяжнюк, канд. с.-г. наук Т. М. Хоменко, Т. Д. Сонець, С. В. Васьківська.

Схвалено до друку Вченою радою
Українського інституту експертизи сортів рослин,
протокол №1 від «28» січня 2021 р.

Комп'ютерна верстка Бойко А. І.

Формат 64х90/16. Папір офсетний.
Друк цифровий. Гарнітура Schoolbook. Умов. друк. арк. Обл.-вид. арк.
Наклад 50 прим. Зам. №

Віддруковано з оригіналів замовника.

ТОВ «ТВОРИ»

21027 м. Вінниця, вул. Келецька, 51а, прим.143

Тел.: (0432) 603-000, 69-67-69

e-mail: info@tvoru.com.ua

<http://www.tvoru.com.ua>

Свідцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців,
виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ДК № 6188 від 18.05.2018 р.